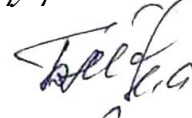

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ ТАНДУРУСТӢ ВА ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МДТ “ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ТИББИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО”**

Ба ҳуқуқи дастнавис

МАҚИДЗОДА БАҲРИНИСО МАҲМАДҶОН

**ВИЖАГИҶОИ МАЪНОӢ ВА СОҲТОРИИ ИСТИЛОҶОТИ ТИББӢ
ДАР “ТИББИ МАНСУРӢ”-И ЗАКАРИӢИ РОЗӢ**

Диссертатсия

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.01 - Забони тоҷикӣ**

Роҳбари илмӣ: доктори
илмҳои филологӣ
Низомӣ Санавбар Фаҳрӣ

ДУШАНБЕ - 2025

МУНДАРИҶА

Ихтисораҳо	4
Муқаддима	5

-16

БОБИ 1. ОМУЗИШИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ.....

1.1. Масъалаҳои назарии таҳқиқи истилоҳоти илмӣ дар забоншиносӣ.....	17-26
1.2. Омӯзиш ва баррасии истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ.....	26-31
1.3. Саҳми Закариёи Розӣ дар ташаккули истилоҳоти илмӣ.....	31-35
1.4. “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ - асари энциклопедӣ.....	35-37
Хулосаи боби яқум.....	37-38

БОБИ 2. ВИЖАГИҶОИ МАЪНОӢ ВА СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР “ТИББИ МАНСУРӢ”-И ЗАКАРИЁИ РОЗӢ

2.1. Матолиби муқаддимотӣ	39-42
2.2. Сохтори истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ.....	42
2.2.1. Истилоҳоти сода.....	42-54
2.2.2. Истилоҳоти сохта	54
2.2.2.1. Бо пешвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ	54-56
2.2.2.2 .Бо пасвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ.	56-72
2.3 Истилоҳоти мураккаб.....	72-75
2.3.1. Истилоҳоти мураккаби пайваст..	75 -78
2. 3.2. Истилоҳоти мураккаби тобеъ	78-94
2.3.3. Истилоҳоти мураккаби пасванддор.....	94-97
2.3.4. Истилоҳоти мураккаби омехта.....	97-98

2.3.5. Ибораистилоҳи тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ.....98-105

2.3. Мавқеи калимаҳои хосса дар ташкили ибораистилоҳҳои тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ 105-134

Хулосаи боби 2.....134-137

БОБИ 3. ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТИББӢ ДАР “ТИББИ МАНСУРӢ”-И ЗАКАРИЁИ РОЗӢ.....

3.1. Вожаҳо ва истилоҳҳои тиббии тоҷикӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ.....138-149

3.2. Истилоҳҳои иқтибосии тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ149

3.2. 1. Истилоҳҳои тиббии юнонӣ149-156

3. 2. 2. Истилоҳҳои тиббии ҳиндӣ.156-161

3. 2.3 Истилоҳҳои тиббии арабӣ161-166

Хулосаи боби сеюм166

Хулоса.....167-170

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот171

Рӯйхати адабиёт.....172-193

ИХТИСОРАҶО:

БК- Бурҳони қотеъ

ВТ - Вожаномаи тиббӣ

ҒЛ- Ғиёс-ул- луғот

Деххудо - Фарҳанги Деххудо

ЗАҲТ-Забони адабии ҳозираи тоҷик

ФА - Фарҳанги Амид

ФБ-Фарҳанги беназир

ФЗТ - Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФТЗТ- Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФТН - Фарҳанги тибби ниёгон

ФК- Фарҳанги ашъори Камол

ФТЛ - Фарҳанги талаффузи луғот

ФФ - Фарҳанги форсӣ

ХТҚ -Хазинаи тиббӣ қадим

ШИТ - Шарҳи истилоҳоти тиббӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Илми тиб бо ҳаёти инсон алоқаи ногусастанӣ дошта, он дар нақлу ривоятҳои халқӣ, осори хаттии ниёгонамон тасвир ёфтааст. Аз замони мавҷудияти инсоният тибби халқӣ дар асоси дармонгиёҳӣ ташаккул ёфта буд. Истилоҳоти илмии забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, аз аввалин сарчашмаҳои динию илмӣ ва адабӣ маншаъ мегирад. Рушду равнақи забони тоҷикӣ ба асрҳои IX-X рост омада, дар ин давра беҳтарин осори илмию таърихӣ, адабӣ эҷод шудааст, ки дар таърихи башарият мақоми сазовореро соҳиб гардиданд. Омӯзиши осори илмию таърихӣ ва бадеӣ аз лиҳози вижагиҳои сарфию наҳвӣ, лексикӣ семантикӣ, услубию истилоҳшиносӣ, овошиносӣ метавонад ба масъалаҳои баҳсталаби ин бахши илм мусоидат намояд.

Яке аз масъалаҳои мубраму баҳсталаби забоншиносии муосир омӯзиши истилоҳоти илмии миллӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти илмӣ дар асоси осори хаттии ниёгонамон муҳим арзёбӣ мегардад. Омӯзиши истилоҳоти тиббиро забоншинос Мирзо Ҳасани Султон чунин нишон медиҳад: *“Баррасии истилоҳоти тиббии давраи аввал сайри таҳаввули забони илм ва комёбиву нокомии онро дар ин давра ба хубӣ нишон дода, ин ҳақиқатро ошкор месозад, ки забони форсии илми тиб бар хилофи илмҳои дигар, аз таълифи қадимтарин асари тиббии боқимондаи форсӣ дар сатҳи ибтидоӣ - “Донишномаи Майсарӣ” то шоҳасари тибби олӣ - “Заҳираи Хоразмишӯӣ” роҳу равиши ягонаи мушаххас доштааст”* [26,173-174].

Истилоҳоти илмӣ бахшҳои гуногуни илмро дар бар гирифта, яке аз ин бахшҳо, истилоҳоти тиббӣ маҳсуб меёбад. Тиб ҳамчун як соҳаи илм бо ҳаёти инсоният алоқаи ногусастанӣдорад. Истилоҳоти тиббӣ ҳамчун ҷузъи муҳими истилоҳшиносӣ солҳои зиёд тавачҷуҳи забоншиносро ба худ ҷалб намудааст. Онҳо дар асару мақолаҳои илмӣ кӯшиш ба харҷ

додаанд, ки забони илми тибро аз лиҳози сохтору маъно ва решашиносӣ муайян намоянд.

Имрӯз месазад, ки истилоҳоти тиббии осори хаттии ниёгонамон мавриди баррасии илмӣ қарор дода, вижагиҳои сохториву маъноӣ ва баромади забонии истилоҳоти тиббӣ муайян карда шавад. Истилоҳоти тиббии тоҷик давраи тулониро паси сар намуда, то замони истиқлолияти миллӣ омада расидааст. Тиб ҳамчун як бахши муҳим ва арзандаи ҷаҳонияти инсоният амал мекард ва донишмандони тоҷик доир ба он асарҳои арзандаеро таълиф намуданд, ки башарият аз онҳо баҳра гирифтааст. Дар ташаккул ва инкишофу гардишпазирии истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла, тиббӣ саҳми Абуалӣ ибни Сино, Закариёи Розӣ, Аҳвайнии Бухорӣ, Муваффақиддин Абумансури Алии Ҷиравӣ, Абумансури Қамарӣ, Ҳаким Майсарӣ, Исмоили Ҷурҷонӣ, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон басо назарраст аст.

Яке аз донишмандони бузург, энциклопедист, табиб, кимиёшинос, мунаҷҷим Абӯбақри ар-Розӣ мебошад, ки илми тибро ба дараҷае омӯхта буд, ки муосиронаш ўро “Ҳалени араб” меномиданд. Хизмати ин абармард ба мисоли Ибни Сино, Аҳвайни Бухорӣ, Исмоили Ҷузҷони, Ҳамким Майсарӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ бесобиқа мебошад, ки ин маъниро муаллифони “Таърихи мухтасари тибби тоҷик” чунин баён намудаанд: *“Абӯбақри ар-Розӣ ба авлод мероси бузурги илмии тиббӣ гузоштааст, ки он ба равнақи илми тибби на фақат мамлакатҳои Шарқ, балки Ғарб ҳам таъсири калон расонид. Як силсила асарҳои ар-Розӣ, хусусан “Патологияи ҷузъӣ” дар баробари асарҳои Ҳиппократ, Ҳален, ибни Сино дар донишгоҳҳои Аврупо то асри XVI аз ҷумла дастурҳои асосии донишҷӯён - духтурони оянда доништа мешуд”* [67, 50].

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки Абубакри Розӣ дар илми тиб муваффақ буда, ва мероси арзишманде барои аҳли башар аз худ боқӣ мондааст.

Қайд кардан бомаврид аст, ки омӯзиш ва баррасии истилоҳоти тиббӣ дар асоси маводи осори хатти ниёгонамон, аз ҷумла “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ дар замони соҳибистиқлолии кишвар, ташаккул ва густариши истилоҳоти миллӣ аз аҳаммият холи нест ва он метавонад ба масъалаҳои баҳсноки истилоҳоти тиббӣ мусоидат намуда, густариш ва ташаккули истилоҳоти тиббиро дар асрҳои IX-X муайян намояд. Бояд зикр намуд, ки вижагиҳои сохториву маъноӣ ва баромади забонии истилоҳоти тиббӣ дар асоси маводди “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ бори аввал ба риштаи таҳқиқ кашида мешавад.

Дарачаи омӯзиши мавзуи илмӣ. Масъалаҳои истилоҳнигорӣ, истилоҳгузинӣ ва истилоҳсозӣ дар забоншиносии умумӣ, аз ҷумла забоншиносии тоҷикӣ аз аввали саддаи XX мавриди пажӯҳиши олимону донишмандон қарор гирифтааст. Доир ба шиноخت, аломату нишонаҳои истилоҳот, фарқи истилоҳот аз дигар қабати лексикии забон дар асару рисолаҳои донишмандону забоншиносони хориҷию ватанӣ: Г. О. Винокур [1939], В. В. Виноградов [1961], А. А. Реформатский [1961; 1968], Д. С. Лотте [1969; 1972], В. П. Даниленко [1970; 1977], Р. А. Будагов [1971], В. А. Лившиц [1981], Л. С. Пейсиков [1973, 1975], В. В. Расторгуева [1962, 1964, 1966], Ю. А. Рубинчик [2001], Д.И.Эделман [1974,1990], П. Смирнова [1981], Я. И. Калонтаров [1961], Б. Ниёзмӯҳаммадов А. Л. Бухоризода [1961], Н. О. Шаропов [1970], Ш. Рустамов [1972], Н. Ш. Абдуллоев [1978], П. Г. Нуров [1997], М. Ҳ. Султон [1999; 2008] С. Назарзода [2001; 2004; 2013], Саймиддинов [2001], Т. М. Ваҳобов [2006], Қосимова [2004; 2007], Т. Шокиров [2008], О. Ҳ. Қосимов [2006, 2011, 2016], А. Ҳасанов [1986], С. Раҳматуллозода [2010], А. Н. Шафоатов

[2012], А. Байзоев [2016], Н. А. Ҳусанбоев [2023] зикр ёфтааст, ки як гурӯҳи ин таҳқиқот, аз ҷумла, А. И. Юсупов [2003, 2004], Қ. Ш. Тураҳасанов [2005], Н. А. Ҳусанбоев [2023] ва дигарон таҳлил ва таҳқиқ гардидааст.

Истилоҳоти тиббӣ ҳамаҷун як бахши истилоҳоти илмӣ тоҷик мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст, ки дар ин самт як қатор асару рисолаҳо таълиф гардида, дар онҳо вижагиҳои маъноӣ, сохторӣ ва решашиносии истилоҳоти тиббӣ баррасӣ гардидаанд.

Муҳаққиқ М. Ҷаъфаров дар гузориши худ “Тарзи ифодаи мафҳуми ранг дар як асари тиббӣ” доир ба мавзӯи рангҳо таваҷҷуҳ намудааст [102, 59]. Ин масъала дар осори тиббии қадим ҷой дорад, ки дар фаслҳои бобҳои рисолаи мо шарҳ хоҳад ёфт.

М. М. Муллоаҳмадов дар мақолааш “Қадимтарин рисолаи манзуми тиббӣ дар забони тоҷикӣ” [30] ба масъалаҳои истилоҳшиносии тоҷикӣ таваҷҷуҳ намуда, бар он назар аст, ки ин масъала дар забоншиносии тоҷик Ҷанӯз ба таври комил мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст ва ниёз ба омӯзиш дорад.

Муҳаққиқ Қ. Ш. Тураҳасанов дар монографияаш “Истилоҳоти тиббии пешобшиносӣ дар забони тоҷикӣ” [30] доир ба масъалаҳои моҳияти лингвистии истилоҳот, сохтори истилоҳоти пешобшиносӣ, нақши калимаҳои иқтибосӣ дар ташаккули истилоҳоти пешобшиносӣ таваҷҷуҳ намуда, истилоҳоти мазкурро аз лиҳози сохтор ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ гурӯҳбандӣ намудааст. Муҳаққиқ дар фасли истилоҳоти таркибӣ ибораистилоҳҳоро аз лиҳози баромади забонӣ ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудааст: тоҷикӣ+арабӣ, тоҷикӣ+русӣ, тоҷикӣ+юнонӣ, тоҷикӣ+лотинӣ, арабӣ+арабӣ, аабӣ+юнонӣ, арабӣ+лотинӣ+асоси замони ҳозираи феъл, арабӣ +немисӣ,

юнонӣ+юнонӣ, юнонӣ +лотинӣ, лотинӣ+олмонӣ, олмонӣ +англисӣ [30,45-46].

Рисолаи А. И. Юсупов ба масъалаҳои муҳими корбурди истилоҳоти тиббӣ дар “Ҳидоят-ул-муттааллимин- фит-тибб”-и Ахвайни Бухорӣ бахшида шудааст [109,21].

Бояд тазаққур дод, ки доир ба истилоҳоти тиббӣ дар бисёр асарҳои ба забон ва услуби ин ё он шоир ва нависанда бахшидаи муҳаққиқон ишораҳо ба назар мерасанд. Масалан, забоншинос А. Байзоев ҳангоми пажӯҳиши “Донишнома”-и Ибни Сино ба истилоҳоти тиббӣ ишора кардааст [6,1].

Рисолаи Т.А. Назаров “Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ” [35,9], ба як бахши ҷудоғонаи истилоҳоти тиббӣ бахшида шудааст. Муҳаққиқ дар пажӯҳиши хеш истилоҳоти даҳонпизишкиро аз ҷиҳати мавзӯ ба анатомӣ, физиологӣ, ифодагари номи бемориҳои дандон, нишонаҳои клиникаи беморӣ, истилоҳоти марбут ба раванди табобат, ташхис, таҷҳизоти даҳонпизишкӣ, таҷҳизоти шикастабандӣ ва ғ. тасниф намуда, ба риштаи таҷқиқ кашидааст. Инчунин истилоҳоти мазкурро аз ҷиҳати сохтор баррасӣ намудааст.

М.Н. Қосимова ҳангоми таҷқиқи таърихи забон ба корбурди истилоҳоти тиббӣ дар асрҳои XI- XIX таваҷҷуҳ намуда, онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудааст: “1) номи узвҳо (истилоҳоти анатомӣ); 2) номи бемориҳо; 3) номи дору, дарахту гиёҳҳои шифоӣ; 4) номи мева, сабзавот, ползӣ; 5) номи гиёҳҳо, ғалладона, дарахт ва моддаҳои табиӣ; 6) номи амалҳои тиббӣ” [17,5].

Рисолаи Н. А. Ҳусанбоев “Истилоҳоти тиббӣ дар осори Ҳомид Зоҳидов” [58,19], ки ба усулҳои истилоҳсозӣ, таснифи истилоҳ аз рӯи маъно,

баромади истилоҳоти тиббӣ бахшида шудааст, кори арзандае дар ин бахш мебошад.

Бояд зикр намуд, ки солҳои охир оид ба истилоҳоти тиббӣ мақолаҳои зиёде таълиф гардиданд, ки муҳаққиқон бархе аз вижагиҳои онҳоро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ корҳои илмии М. К. Шодиматова “Истилоҳоти тиббӣ ва баъзе хусусиятҳои он дар осори бадеӣ”, А. И. Юсупов, М. К. Шодиматова, Г. А. Суфиева “Тартиби омӯхтани илми тиб аз нигоҳи Унсурулмаолии Кайковус, М. Ҷумъаев “Баъзе мушкилоти истилоҳ дар шароити имрӯзаи ташаккули забони тоҷикӣ” [116; 120; 117] ва ғ. шуда метавонанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои дар диссертатсияи таҳқиқшаванда бо барномаҳои таълимии забоншиносӣ, аз ҷумла таърихи забон, калимасозӣ, лексикология, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ, инчунин мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ робитаи зич дошта, натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва такмили барномаҳои таълимии бахшҳои лексикология, морфология, истилоҳот истифода магардад. Мавзуи рисолаи илмӣ яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забони тоҷикӣи МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино” мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии кори диссертатсионӣ - баррасии истилоҳоти тиббӣ аз лиҳози семантика, сохтор, баромади забонӣ, таснифоти мавзӯӣ дар асоси маводи “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ маҳсуб меёбад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафи мазкур муаллифи диссертатсия ҳалли вазифаҳои зеринро ба миён гузоштааст:

- таҳияи асосҳои назариявии истилоҳоти илмӣ, таҳлили адабиёти марбут ба истилоҳоти тиббӣ;

- чамъоварӣ ва гурӯҳбандии истилоҳоти тиббӣ дар асоси маводи “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- таснифоти мавзуии истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян намудани дараҷаи корбурди истилоҳоти сода дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян намудани истилоҳоти сохта ва нақши воситаҳои калимасоз дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- таҳлил ва баррасии истилоҳоти тиббӣ аз лиҳози маъно ва мавзӯ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян намудани мавқеи истилоҳоти аслий дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян намудани мавқеи корбурди истилоҳибораҳо дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян намудани дараҷаи корбурди вомвожаҳои истилоҳоти тиббии арабӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ;
- муайян кардани ҷойгоҳ, дараҷаи корбурд ва омили истилоҳоти тиббии юнонӣ ва ҳиндӣ дар асари мавриди таҳқиқ.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти таҳқиқот “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ интихоб гардидааст.

Предмети таҳқиқот. Дар диссертатсия масъалаҳои назарӣ, амалӣ, вижагиҳои маъноӣ, луғавӣ, басомад, дараҷаи истеъмоли истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ баррасӣ гардидааст.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур дар МДТ “ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино” дар кафедраи забони тоҷикӣ иҷро гардида, қорҳо дар се марҳала анҷом дода шудаанд: марҳалаи аввал гирдоварии мавод буд, ки дар ин замина аз сарчашмаи “Тибби Мансур”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти тиббӣ чамъоварӣ шуданд; марҳалаи дуюм

маводҳои гирдоварда мавриди баррасӣ, тасниф ва омӯзиш қарор гирифтанд; марҳалаи сеюм дар асоси таҳлилҳо ва таснифот гурӯҳбандии истилоҳ ва вожаҳо таҳлил шуданд ва ниҳоят таълифи рисола анҷом ёфт.

Рисола дар ҷаласаи муштаракӣ кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино” баррасӣ ва муҳокима гардид.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Доир ба мафҳуми истилоҳ, хусусиятҳои истилоҳгузинӣ, вижагиҳои маъноиву сохтори истилоҳот олимону донишмандони маъруфи хориҷиву ватанӣ ба монанди Д. С. Лотте, Г. О. Винокур, В. В. Виноградов, А. А. Реформатский, В. П. Даниленко, Р. А. Будагов, Я. И. Калонтаров, Ваҳобов, С. М. Қосимова, Мирзо Ҳасани Султон, Ш. Рустамов, С. Назарзода, П. Г. Нуров, Д. Саймиддинов, А. Байзоев, Н. О. Шаропов, Т. Шокиров, А. И. Юсупов, Қ.Ш. Тӯраҳасанов, Т. А. Назаров, Ҷ. Х. Асоев ва дигарон таҳқиқот анҷом додаанд, ки асосҳои назариявии диссертатсияро ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқро методҳои умуминазариявӣ ва ҷузъии маърифатӣ ташкил медиҳанд. Ба таҳқиқоти илмӣ забоншиносии муосир таъя намуда, дар диссертатсия ҳангоми ҷамъоварӣ ва таснифу танзими вожаву истилоҳоти тиббӣ, шарҳу тафсири онҳо усули нисбатан маъруф дар соҳаи илм - усули тавсифӣ ба кор бурда шуд. Инчунин ҳангоми шарҳи диахронии истилоҳоти тиббӣ усули таърихӣ, зимни муайян кардани хусусиятҳои ташаккул ва такмил, ташаккулёбии минбаъдаи истилоҳоти анъанавии тиббӣ усули муқоисавӣ ва ҳангоми шарҳи семантикӣ ва сохторӣ-грамматикии истилоҳоти тиббӣ ва зоҳир намудани хусусиятҳои онҳо, муаллиф усули инфиродии таҳлилро ба роҳ мондааст. Инчунин дар ҷараёни таҳлили маводи гирдоварда аз “Фарҳанги тибби ниёгон”, “Вожаномаи тиббӣ”, “Энсиклопедияи мухтасари тиббӣ”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”, “Бурҳони қотей” ва “Ғиёсул-луғот” истифода шудааст.

Навгони илми таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар диссертатсия бори нахуст вижагиҳои семантикӣ, нақши вандҳо дар сохтани истилоҳоти тиббӣ, баромади истилоҳоти тиббӣ аз лиҳози забонӣ, гурӯҳбандии истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати мавзӯ дар асоси маводи “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Инчунин истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати сохтор, нақши унсурҳои воҷасоз дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ, роҳу воситаҳои сохташудани истилоҳибораҳо ва ҷойгоҳи истифодаи онҳо ба таври муқоиса бо пажӯҳиши олимони забоншинос, фарҳангу луғатномаҳои тавсирӣ ва таҳассусӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Дар диссертатсия, инчунин дараҷа ва мавқеи корбурди истилоҳоти тиббии тоҷикӣ ва вомвожаҳо муайян карда шудааст. Масъалаи таснифоти истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати баромад, мавзӯ ва нақши воситаҳои калимасоз дар истилоҳсозӣ муайян гардида, андешаҳои муҳаққиқон оид ба имконоти истилоҳсозии забони тоҷикӣ тақвият дода шудаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҳқиқу баррасии истилоҳоти илмӣ, аломату нишонаҳои истилоҳоти илмӣ ва калимаҳои муқаррарии забон, таснифоти онҳо дар диссертатсия аз рӯйи назарияҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ ба роҳ монда шудааст.
2. Таҳқиқи хусусиятҳои семантикӣ ва сохтории истилоҳоти тиббӣ дар заминаи таҳқиқоти мавҷудаи назариявӣ ва амалӣ аҳаммияти махсусро соҳиб шудааст.
3. Мавқеи истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ, густариш ва гардишпазирии истилоҳгузинии тиббии тоҷик хеле назаррас аст.
4. Ҷойгоҳи корбурди истилоҳоти иқтибосии тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ дар муқоиса бо истилоҳоти тиббии муосир ошкор мегардад.

5. Арзиш ва аҳаммияти калимаву истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ мансубияти онҳо ба соҳаҳои гуногуни тиб дар заминаи баррасии муфассал ва таснифоти ҳамаҷонибаи онҳо равшан мегардад.

6. Мавқеъ ва қорбурди истилоҳоти тиббии иқтибосӣ, дараҷаи истеъмоли истилоҳоти тиббии юнонӣ, ҳиндӣ ва арабӣ дар асоси маводи фаровон муайян мегардад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии диссертатсия. Аҳаммияти назариявии диссертатсия аз он иборат аст, ки муқаррароти диссертатсияи мазкур метавонад барои рушди минбаъдаи илми истилоҳшиносии тоҷик, аз ҷумла, барои танзими истилоҳоти тиббии тоҷикӣ, барои муқаррар кардани меъёрҳои истилоҳгузинӣ, интиҳоби истилоҳ, роҳу воситаҳои сохта шудани истилоҳоти тиббӣ, баромади истилоҳоти илмӣ тиббии забони тоҷикӣ мусоидат намояд. Диссертатсияи мазкур метавонад ҳамчун замина барои таҳқиқоти минбаъда дар самти истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ, маъношиносӣ вожашиносӣ, ибораорӣ ва калимасозӣ истифода шавад.

Аҳаммияти амалии диссертатсия дар он аст, ки маводди диссертатсия, муқаррарот ва хулосаҳои он метавонад дар таҳияи курсҳои лексикология, истилоҳшиносӣ, калимасозӣ, таҳияи курси истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ, барои таҳияи курси калимасозии забони тоҷикӣ, курсҳои махсуси таърихи забони тоҷикӣ истифода шавад. Инчунин маводди диссертатсия метавонад барои таҳияи фарҳангҳои таҳассусӣ ва тафсириву дузабона, луғати калимасозии забони тоҷикӣ истифода гардад.

Ҳамчунин диссертатсия метавонад барои таҳияи қорҳои курсӣ, магистерӣ ва қорҳои минбаъдаи таҳқиқотӣ дар самти забони адабии тоҷик, забони давраи классикии тоҷикӣ ва истилоҳотшиносӣ истифода шавад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмун ва муҳтавои диссертатсия ба соҳаи таърихи забони тоҷикӣ, лексикология (вожашиносӣ), луғатшиносӣ, истилоҳшиносӣ, сарф (морфология)

ба шиносномаи илмӣ-ихтисоси 10. 02. 00 - Забоншиносӣ, 10.02.01 - Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар диссертатсия бори нахуст дар заминаи омӯзиши ҳамаҷонибаи маводди таҳқиқшаванда и вижагиҳои маънӣ, сохторӣ, баромади забонӣ ва таснифоти мавзуии истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Тасвиби амалисозӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи забони тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино” (суратҷаласаи № аз) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Муҳтаво ва натиҷаҳои диссертатсия дар семинару конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, аз қабили Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Тибби муосир: анъана ва навоарӣ”[157,01.12. 2023], (МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино”), Конференсияи илмию амалӣ таҳти унвони “Истиқлол ва рушди забони модарӣ” ва мақолаҳои ҷудоғонаи муаллиф, ки дар маҷмуаву маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таърифи расидаанд, инъикос гардидааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ ва натиҷаи таҳқиқот дар 8 мақолаи илмӣ аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфтаанд.

Сохтори рисола. Рисола аз муқаддима, 3 боб, хулоса ва феҳристи адабиёт (157 номгӯй) иборат аст.

БОБИ 1.

МАСЪАЛАҲОИ ОМУЗИШИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

1.1. Масъалаҳои назарии таҳқиқи истилоҳоти илмӣ дар забоншиносӣ

“Масъалаи ташаккули забони илм ва истилоҳот имрӯз дар ҷомеаи мо беи аз пеш аҳаммият пайдо мекунад, зеро дар раванди имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва сели хурӯшонӣ ҳаводиси рӯзгори пурошӯби мо танҳо забони тавонманд ва ҷавобгӯӣ ниёзҳои илм ва фановарии муосир бо имконот ва собиқаю салиқаи худ метавонад дар баробари ин раванду ҳаводис устувору побарҷо монад. Баръакс, забоне, ки ҳамқадами замон нест ва соҳибону алоқамандони ин забон барои рушду густариши он дар заминаҳои мухталифи илму фан аз худ қору пайкори ҷиддии мондагор нишон намедиҳанд, маҳкум ба нобудист ва ногузир аз байн хоҳад рафт”
[Эмомалӣ Раҳмон, с.246-247]

Истилоҳшиносӣ, омилҳо, заминаҳои бавучудоии истилоҳоти илмӣ барои инкишоф ва густариши истилоҳоти тахассусӣ нақши асосӣ дошта, дар тамоми даври замон ба мафҳумҳои мушаххас номгузори намуда, ниёзи инсониятро ба олами воқеӣ қонеъ мегардонад. Олами маънавии моро соҳаҳои мухталиф фаро гирифтаанд, ки онҳо дорои вожаҳои ифодакунандаи хоси худ мебошанд.

Баррасии истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илму техника ва таъриху фарҳанг барои дақиқтар ва мушаххастар ифода намудани вожаҳои тахассусӣ мусоидат менамоянд. Доир ба шинохт ва нишонаву аломатҳои

хоси калимаҳои соҳавӣ донишмандону забоншиносон ибрази назар намудаанд ва дар ин самт гуногунандешӣ ҷой дорад.

Истилоҳ аз калимаи арабӣ гирифта шуда, маънояш “ҳад, ҳудуд” мебошад. “Истилоҳ (арабӣ, сулҳ қардан, оштӣ қардан), термин калима ё иборае, ки предмет, мафҳуму ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғайраро аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ, ба мафҳуми махсус, яъмаъноӣ ва муайянии ҳудуди худ фарқ мекунад” [148, 141].

Дар ФТЗТ истилоҳ чунин шарҳ дода шудааст: “Истилоҳ калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалқарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад; (ба) дар истилоҳи... ба ифодаи..., аз рӯи гуфти..., ба ибораи...”[151, 561].

Истилоҳ калима ва ё ибораест, ки мафҳумҳои ягон соҳаи илмро ифода мекунад ва аз хусусиятҳои сермаъноӣ, муродифӣ, ва экспрессивӣ дур мебошад.

Истилоҳ ҳамчун як бахши маъношиносӣ ҳазорсолаҳо боз таваҷҷуҳи донишмандону забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Роҷеъ ба аломату нишонаҳои истилоҳҳо фикру андешаҳои гуногун ҷой дорад. Бархе аз донишмандон хусусияти синонимӣ, антонимӣ, омонимӣ ва сермаъноӣ доштани истилоҳотро таъкид кардаанд [6, 49-50; 35, 73-94].

Забоншинос Д. С. Лотге роҷеъ ба сермаъноӣ ва муродифшавии истилоҳот ибрази назар намуда, таъкид мекунад, ки чунин хусусият хоси истилоҳот нест. Истилоҳот бояд бар хилофи калимаи муқаррарии забон маънои мафҳумро мушаххас ифода карда тавонад. Истилоҳ дар доираи дониши муайян истифода гардад ва берун аз матн низ маънои истилоҳии худро дошта бошад. Истилоҳ бояд кӯтоҳ, дақиқ бошад ва мафҳуми илму техникаро маънидод намояд.

Д.Лотте чунин чунин аломатҳои истилоҳотро нишон додааст, ки барои шинохти истилоҳот муҳим мебошанд:

- 1) “тартиб ва корбурди мафҳумҳо дар истилоҳот;
- 2) мустақилияти истилоҳ аз мафҳум дар матнҳои тахассусӣ;
- 3) ягонагии маъноӣ мутлақ доштани мафҳумҳои истилоҳӣ;
- 4) таносуби байни маъноӣ истилоҳ ва маънии ҷузъҳои таркибии он;
- 5) дақиқӣ ва ё кӯтоҳии истилоҳоти фанӣ” [94, 72-77].

Андешаҳои дар боло овардашуда, албатта, аввалин назария доир ба нишонаҳои истилоҳот буда, аломатҳои асосии истилоҳҳо: мустақилият, кӯтоҳӣ, ягонагии маъноӣ мутлақ доштани истилоҳот дуруст мебошанд.

Баъдан забоншиносони рус З. О. Винокур, А. А. Реформатский, А. Д. Хаютин асару мақолаҳо навишта кӯшидаанд, ки аломатҳои ҷудогонаи истилоҳҳоро муайян созанд. Ба андешаи А. А. Реформатский истилоҳ бештар муҳтаво, сохтори забониро нисбат ба илм ифода мекунад. Мавсуф ба андешаи З. О. Винокур - “аломати номенклатурӣ хоси истилоҳ мебошад”, зид буда, ба тамоми калимаҳо хос будани чунин аломатро таъкид намудааст [80, 41-53].

Забоншинос Н. П. Кузкин ҷиҳати муайян намудани мафҳуми истилоҳ ҷаҳор хусусиятро пешниҳод мекунад:

“-истилоҳ калимаест ба вазифаи дефинитав;

-истилоҳ - калимаест барои ифода мафҳуми тахассусӣ;

-истилоҳ - калимаест дар вазифаи номи мафҳум;

-истилоҳ калимаест барои ифодаи мафҳуми махсус” [89,134-137].

Ба андешаи мо ин аломатҳо хоси истилоҳ мебошад ва истилоҳ вожа ва ибораест, ки барои дарки мафҳуми тахассусӣ илму техника истифода мегардад.

Истилоҳ дорои хусусиятҳои махсуси маъноӣ-тахассусӣ буда, то ҳол мавриди баҳси муҳаққиқону забоншинос қарор дорад.

Дар забоншиносии тоҷик истилоҳ ҳамчун воҳиди луғавии забон бо вижагиҳои худ диққати аҳли илмро ба худ ҷалб намудааст, ки як қатор олимону донишмандон, ба монанди С. Ализода, С. Айнӣ, Ш. Рустамов, Н. Шаропов, М. Муҳаммадиев, Т. Бердиева, М. Шукуров, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, С. Султон, Т. Шокиров, П. Нуров, Қ. Ш. Тӯраҳасанов, А. Юсупов ва дигарон пажӯҳишҳои арзишмандеро ба анҷом расониданд.

Забоншинос Ш. Рустамов дар мақолаҳои “Истилоҳот ва хусни сухан” ва “Вазъи истилоҳот” дар мавриди интиҳоб, корбурди истилоҳот ва истилоҳсозӣ, оид ба вазъи нгувори истилоҳоти илмӣ изҳори нигаронӣ намуда, бар он назар аст, ки истилоҳсозӣ кори саҳл набуда, риояи дурусти тарзу воситаҳои калимасозӣ дар сохтани истилоҳоти миллӣ ҳатмӣ ва зарур аст. Забоншинос чанд нуктаи муҳимро, ки боиси нофаҳмиҳо дар низоми истилоҳҳо ва корбурди он мешаванд, таъкид кардааст, ки овардани баъзеи онҳоро зарур медонем:

1. “Истилоҳ вариант ва муродифро асосан намепарварад, вале дар матбуоти имрӯза ба як мафҳум чанд истилоҳ истифода мешавад. Баъзан як истилоҳ ду ва се вариант ва муродиф дорад: *институти педагогӣ, институти омӯзгорӣ, институти муаллимӣ*.

2. Масъалаи дигар ин аст, ки қаламкашони мо калимаҳои маълуму мафҳуми умум, махсусан, калимаҳои оммафаҳми русиву интернационалиро бо калимаҳои дигар, махсусан, душворфаҳм ва ё номафҳум иваз мекунад.

3. Дар амалияи забон истилоҳоти муродифи иқтибосиву тоҷикӣ истифода мешаванд. Дар ин маврид истилоҳи мувофиқро қабул кардан мумкин аст.

4. Ба таълифу таҳияи луғатҳои истилоҳот, аз ҷумла луғатҳои тафсирий олимони ихтисосманд ва хушқалам ғолибан ҷавонро ҷалб бояд кард.

Дар ин соҳа ҳамкориҳои муаллифони гуногуниҳтисос ва забоншинос зарур аст” [79, 131-132]

Дарвоқеъ, ин мушкилот то ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст ва боиси нигаронӣ аст. Истилоҳот муродифро намепазирад, аммо ин падида дар истилоҳоти тиббии муосир низ ҷой дорад: *беморхона, бемористон, шифохона, табобатгоҳ* ва ғ.

Академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ дар мақолаи “Истилоҳот ва забони миллӣ” дар хусуси истилоҳоти илмии забони тоҷикӣ, хизмати Абуалӣ ибни Сино дар ташаккули донишвожаҳои адабӣ бо забони арабӣ навишта шуда ва вазъи истилоҳоти миллии тоҷик дар даврони шуравӣ, бенизомӣ дар қорбурди истилоҳот ибрази андеша намудааст. Дар баробари норасоӣ ва камбудихо дар самти истилоҳоти илмӣ, инчунин донишвожаҳои хушсохт низ тавассути тарҷума пайдо гардиданд. Мавсуф яке аз омилҳои пайдо шудани донишвожаҳои навро дар забони тоҷикӣ дар баргاردони китобҳои дарсӣ меҳисобад ва таъкид мекунад, ки дар ин давра “истилоҳоти хушреҳти *зарринбарг - златолистика* (номи растанӣ), *шохдандон - рогозуб, бинибин - риноскоп*, оинае, ки барои тафтиши даруни бинӣ ба қор равад, *галаҷазира - архипелаг* ва ҳоказо” [106,162-163] пайдо шудаанд.

Дар бештари сарчашмаҳои илмӣ доир ба вазъи истилоҳоти илмӣ дар аввали садаи ХХ норизоии муҳаққиқон ба мушоҳида расид [79; 61; 106].

М. Шакурӣ қайд мекунад, ки вомгирии вожаҳо дар забони форсии қадим ҷой дошт, аммо дар даврони шуравӣ “вомгирии айнӣ пояҳои илмӣ тақия надошт ва бар хилофи услуби илмӣ сурат гирифта, ба забони мо харобӣ овард”. Ин амалқард баъзе қоидаву қонунҳои истилоҳсозии забони моро вайрон қард, ҳусну қутби онро қоҳиш дод. Мо ҳамфикри ин донишмандем, ки калимасозиву иборабандии бегона бар хилофи табиати забони мо мебошад. Ин падидаи номатлуб солҳои сол давом қарда

истодааст. Албатта, дар баробари норасоиҳо муваффақиятҳо ҳам кам набуданд. Дар ин маврид хулосаи мушаххас баровардан мумкин нест, ки вазъи истилоҳнигорӣ дар ин давра нохуб буд. Дар нимаи дуюми асри XX вазъи истилоҳот беҳтар гардид. Мураттаб ва чопи фарҳангҳои тафсири, дузабона, соҳавӣ, таъсиси созмони донишномаи миллии - энциклопедияи шӯравии тоҷик ба инкишофи истилоҳоти миллии тоҷик аҳаммияти калон доштанд. М. Шакурӣ яке аз сабабҳои ин бесомониҳоро дар интиҳоб ва сохтани истилоҳоти илмӣ дар он медонад, ки *“имкони дохилии забони миллиро истифода карданӣ шавем ҳам, истилоҳ ба вуҷуд намеоварем, балки истилоҳоти русиро тарҷума мекунем”* [106, 186].

Зикр кардан ба маврид аст, ки мо бояд дар офаридани истилоҳоти илмӣ аввал аз имконоти дохилии забон баҳра бардошта, сонӣ дигар роҳҳои муфид ва зарурро ба кор барем.

П. Нуров дар фасли “Тарзҳои истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷик” ба масъалаҳои интиҳоби истилоҳот, тарҷумаи истилоҳоти илмӣ аз забони русӣ, интиҳоби дурусти истилоҳоти илмӣ, дарки дурусти маъноӣ мафҳуми илмӣ, интиҳоби дурусти муодили тоҷикии истилоҳот ва ғ. таваҷҷуҳ намудааст. Муҳаққиқ дуруст таъкид кардааст, ки дар замони муосир яке аз роҳи асосии ба миён овардани истилоҳоти миллии “тавассути тарҷума сохтани муодилҳои тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмӣ” [38, 62] мебошад

Ин ҳодисаи забонӣ мавҷуд аст, аммо нозукиҳои табиати забони миллии ба эътибор гирифта шаванд, бояд истилоҳи баргардоншаванда ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва ҳам хусусиятҳои забонӣ, яъне аз ҷиҳати калимасозӣ риоя карда шаванд.

Профессор М. Н. Қосимова дар фасли “Истилоҳот” дар давраи навини ташаккули забони тоҷикӣ, яъне асрҳои IX-X серистеъмол

будани истилоҳоти соҳаҳои фалсафа, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, мантиқ, низомӣ-ҳарбӣ, тибб, дорушиносиро ишора намуда, як қатор нишонаҳоро дар корбурди истилоҳоти илмӣ дар ин давра нишон додааст [33, 73-79].

Забоншиноси тоҷик, муҳаққиқи осори хаттии асримиёнагӣ Мирзо Ҳасани Султон бештари пажӯҳиши хешро ба истилоҳоти илмӣ бахшидааст. Мавсуф истилоҳро чунин тавсиф намудааст: “ *Истилоҳ калимаи хос, саҳеҳтараи калимае ба вазифаи хос аст. Вай калима ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноии илмӣ дошта, дар ҳавзаи амалкарди як илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли муҷазу дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад. Зикри ин нукта муҳим аст, ки ҳангоми маъноии истилоҳӣ пайдо кардани калима ва ё вожа ҳамаи маъноҳои дигари он қатъи назар мегардад*” [52, 14] .

М. Султон дар мақолааш “Вазъи истилоҳнигории тоҷикӣ дар даврони Истиқлолият” барои офаридани истилоҳоти илмии миллӣ аз чор шеваи истилоҳнигорӣ: а) муодилҷӯӣ; б) истилоҳсозӣ; в) тарҷумаи истилоҳ; г) иқтибосгирӣ баҳра бурданро таъкид намуда, чунин менигорад: “дар забони тоҷикӣ истилоҳнигор илова бар дониши олии забонӣ бояд дорои табъи салим ва завқи баланди сухансанҷию суханшиносӣ бошад” [53, 33] .

С. Назарзода доир ба вижагиҳои истилоҳот, даврабандии истилоҳоти забони тоҷикӣ, роҳҳои истилоҳофарӣ, аломату нишонаҳои истилоҳот, иқтибосгирии истилоҳот ва ғ. таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин хусусиятҳои хоси истилоҳотро зикр кардааст:

“1. Истилоҳот пеш аз ҳама вожаест, ки дар сохтори истилоҳии як соҳаи муайян ба таври дақиқ ва қатъиву мушаххас як мафҳумро ифода мекунанд.

2. Истилоҳ дар доираи соҳаи муайян бо ифодаи маънои мушаххаси худ ба ҳамин соҳаи муайян ва соҳаҳои вобастаи он ба якмаъноӣ вобастагии зич дорад.

3. Истилоҳ дар баробари вижагии хос доштанишон дар таркиби сохтори забонӣ мутобиқ бо қойидаҳои дастурӣ амал намуда, дар калимасозӣ ҳамчун воҳиди истилоҳӣ иштирок менамояд.

4. Истилоҳ бештар аз як калимаи одӣ, сохта, мураккаб сохта шуда, ибораҳои истилоҳӣ ҳанӯз хусусияти томи як истилоҳро надоранд” [61, 41-42].

Мо дар мавриди истилоҳибораҳо ҳамфикр нестем, зеро дар забони тоҷикӣ истилоҳоти зиёдеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар қолаби ибораистилоҳ сохта шудаанд: *дармони сармозадагӣ* [157,15], *омоси гулӯ* [157,18], *тангии нафас* [157,18], *хилти сина* [157,18], *омоси шуш* [157,18], *тапиши дил* [157,18], *хилти сина* [157,18], *сангинии забон* [157,18], *омоси пардаҳои шуш* [157,18], *дарди чигар* [157,18], *дардҳои сипурз* [157,18], *сахтии пешоб кардан* [157,18], *омоси падиномада дар гурда* [157,18], *сўзиши пешобӣ* [157,18], *балғами ширин* [157,22], *зардоби обакӣ* [157,22], *зардоби гунаи қирмизӣ* [157,22], *зангори оҳан* [157,23], *таҳшини хун* [157,23], *роҳҳои гузари оби нарина* [157,24], *андомҳои дарунӣ* [157,24] ва ғ.

Ҳар сол бо мақсади баррасӣ ва ҳаллу фасли мушкилоти истилоҳоти миллӣ Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чандин конфронсу ҳамоишҳои илмӣ барпо менамояд ва гузоришу мақолаҳоро дар шакли хаттӣ дастраси хонандагон

мегардонад. Ин беҳтарин иқдомест, ки ба таври анъанавӣ баргузор мегардад.

Н. А. Хусанбоев чунин хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳотро аз вожаҳои маъмули забон нишон додааст:

1. “Калимаи маъмули забон хусусияти сермаъноӣ гирифтадро доро мебошад, аммо истилоҳот, баръакси ин махсусият маҳруманд ва ҳамеша ба сӯйи якмаъноӣ майл мекунад.

2. Маъноии калимаҳои муқаррарӣ, одатан, дар матн дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо муайян карда мешаванд, аммо истилоҳот берун аз матн низ маъноии худро нигоҳ дошта метавонад.

3. Баъзе истилоҳоте вуҷуд доранд, ки дар як ҷанб соҳа ба қор бурда мешаванд. Сермаъноии истилоҳот фаҳмидани маъноии аслии онҳоро душвор менамояд. Барои мисол, мо калима-истилоҳҳои “морфология”, “овоз”-ро мегирем. Хонанда дар назари аввал муайян карда наметавонад, ки морфология истилоҳи забоншиносӣ ё истилоҳи биологист, зеро ин истилоҳ дар ҷанби забоншиносӣ ва биология баробар истифода бурда мешаванд.

4. Истилоҳот аз калимаи муқаррарии забон бо он фарқ мекунад, ки маъноии онҳо барои мутахассисони соҳа маълуманд. Масалан, истилоҳҳои *синтаксис*, *грамматика*, *лексика*, *вожа* ва ғайра забоншиносӣанд. Истилоҳҳои *ҷарроҳӣ*, *тиф*, *саратон*, *сил*, *диқ* ва монанди инҳо истилоҳоти тиббӣ мебошанд.

5. Истилоҳот бо калимаҳои умумихалқӣ алоқаи зич доранд. Баъзан калимаҳои муқаррарии забон хусусияти истилоҳиро мегиранд ва бо ҳамин роҳ ба гурӯҳи истилоҳот мегузаранд.

6. Истилоҳҳо аз обуранги бадеӣ маҳруманд. Масалан, калимаҳои *гул*, *шиқ*, *фараҳбахш* вобаста ба тарз ва мавқеи истеъмол хусусиятҳои

ҳисси гирифта метавонанд, аммо истилоҳот ин гуна хусусиятро доро нест” [101, 16-17].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили адабиёти назариявӣ чунин бармеояд, ки доир ба хусусиятҳои истилоҳҳои нуктаҳои назари гуногун ҷой дошта, дар ин масъала ҳанӯз фикри ягона мавҷуд нест.

1.2. Омӯзиш ва баррасии истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ

Истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ ҳарчанд мавриди пажӯҳишҳои ҷудогона қарор нагирифта бошанд ҳам, онҳо дар фарҳангҳои таҳассусӣ, тафсирии ниёгонамон шарҳу эзоҳ ёфтааст. Муҳаққиқони таърихи забон ҳангоми пажӯҳиши осори ин ё он донишмандону адибон ба масъалаи истилоҳоти тиббӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудаанд.

Д. Саймиддинов дар рисолааш “Вожашиносии забони форсии миёна” дар боби истилоҳот дар мавриди истилоҳоти тиббӣ зерфаслери бо номи “Сарвари пизишкон” зикр намуда, танҳо ду калимаро шарҳ додааст: “Drustbed (drwistbed)” “сарвари пизишкон”. ав. [85,782] drva//druva- ф.б.duruva-, ф.б, drust “дуруст”, ҳамчунин дар ф.м. gandurust “тандуруст”: бо пасванди -ih тадурустӣ” [85, 230]. Тандурустӣ дар забони тоҷикӣ шакли гуфторӣ ва омиёна набуда, балки ҳамчун вожаи куҳани форсӣ то имрӯз маҳфуз мондааст

Мирзо Ҳасани Султон дар асараш – “Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсии тоҷик” ба осори хатии гузаштагонамон, ки дар бахши тиб таълиф гардидаанд, таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст. Мавсуф дар фасли “Замина ва омилҳои ташаккули забон ва истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ” дар самти тиб таълиф гардидани асарҳои арзишмандро таъкид намуда, мавқеи “Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тибб”-и Аҳмади Ахвайни Бухорӣ, “Донишномаи Алоӣ”-и Абуалӣ

ибни Сино, “Донишномаи Майсарӣ”, “Китоб-ул-абниё”-и Муваффақ ибни Алии Ҳиравиро баррасӣ намудааст.

Мирзо Ҳасани Султон асари ба соҳаи тибб бахшида шудаи Ҳаким Майсариро баррасӣ намуда, аз ташаккули истилоҳоти илмии форсӣ дар ин давра ёдрас мешавад: *“Аксари истилоҳоти тиббии форсие, ки дар ин асар омадаанд, ҷолиб ва қобили таваҷҷуҳанд. Шояд баъзе аз истилоҳоту, ки дар ин китоб истифода шудаанд, сохтаи завқи худӣ муаллиф бошанд”* [52, 57].

Ин муҳаққиқ ба китоби “Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб”-и Аҳмади Ахвайнии Бухорӣ баҳои арзандае додааст, ки баёнгари ташаккули истилоҳоти илмии тиббӣ дар ин давра мебошад: “Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб” аз қадимтарин навиштаҳои форсии дарӣ дар илми тиб ва аз беҳтарин ганҷинаҳои истилоҳоти тиббӣ ба ин забон аст [52, 57]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ дар садаи IX-X ба дараҷаи баланд ташаккул ёфта будааст.

Китоби дигаре, ки ба соҳаи тиб бахшида шудааст, “Китоб-ул-абниё”-и Муваффақиддин Абӯмансури Алии Ҳиравӣ мебошад. Муҳаққиқ дар мавриди муҳтавои ин асар менигорад: *“Ин китоб қадимтарин асари боқимондаи дорушиносӣ буда, гиёҳҳо ва адвиеҳои дигар дар он бо тартиби алифбои арабӣ оварда шудаанд”* [2008, 61].

Инчунин муҳаққиқ Ҳангоми баррасии “Донишномаи Алоӣ”-и Ибни Сино ба хулосае меояд, ки Сино дар корбурд ва интиҳоби истилоҳоти тиббӣ чор усулро ба кор бурдааст ва аксари онҳо истилоҳоти сохтаи худӣ муаллифанд [2008, 64-65]. Дар ин сарчашма фасле бо номи “Истилоҳоти тиббӣ” зикр гардидааст. Муҳаққиқ дар таҳқиқи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ сайри таърихӣ намуда, баррасии истилоҳоти тиббиро аз қадимтарин мероси хаттии мардуми

эронинажод - китоби Авесто оғоз намуда, зина ба зина ташаккул ва такомули истилоҳоти тиббиро ба қалам додааст.

Дар забоншиносии тоҷик аз аввали садаи ХХІ сар карда, доир ба истилоҳоти тиббӣ дар осори тиббии адибону донишмандони ҷудогона пажуҳишҳои илмии арзишманде рӯйи кор омаданд:

Рисолаи А. И. Юсупов “Истилоҳоти тиббӣ дар “Ҳидоят-ул мутааллимин фи тибб”-и Ахвайнии Бухорой ” ба тарзи нигоришоти истилоҳоти тиббӣ дар ин асар бахшида шудааст.

Муҳаққиқ Қ. Ш. Тӯраҳасанов дар монографияаш “Истилоҳоти тиббии пешобшиносӣ дар забони тоҷикӣ” [90] истилоҳҳои тиббии пешобшиносиро аз ҷиҳати сохтор, нақши иқтибосот дар ташаккули истилоҳоти пешобшиносӣ, роҳҳои сохта шудани истилоҳҳои пешобшиносӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Мавсуф дар зерфасли “Калка ҳамчун яке аз роҳҳои истилоҳсозӣ” дар соҳаи тибб серистеъмол будан чунин роҳи истилоҳсозиро таъкид намудааст: “Дар истилоҳоти тиббӣ низ миқдори муайяни калимаҳои аслан форсии тоҷикӣ зери таъсири калимаҳои лотинию юнонӣ ва арабӣ ба маънои нав соҳиб шуданд. Истилоҳоти тиббии пешобшиносии – *идрор, пешоб, кӯмакхарҷии донишчӯён, мушак (мышцы), мушаки ҳавоӣ, ...* ва монанди онҳо аз қабилӣ чунин калкаҳо мебошанд. Бояд гуфт, ки 10 % истилоҳоти пешобшиносӣ бо ҳамин роҳ сохта шудаанд “[90, 66].

Ин амри воқеист, ки дар истилоҳсозии тамоми соҳаҳо ба мушоҳида мерасад.

Ш. Ҳайтова дар мақолааш “Ташаккул ва таҳаввули низоми истилоҳоти тиббӣ дар “Захираи Хоразмшоҳӣ”-и Муҳаммад Исмоили Ҷузҷонӣ” роҷеъ ба корбурд, шарҳу тафсири истилоҳоти тиббӣ дар ин асари тиббӣ ибрози назар намудааст. Муҳаққиқ дуруст қайд кардааст, ки “услуби нигориши истилоҳоти тиббӣ ба “Захираи Хоразмшоҳӣ” хос

буда, Чурчонӣ ҳангоми кушодани мазмуну муҳтавои истилоҳоти тиббӣ тамоми ҷузъиёти онро тавсиф намудааст, ки он метавонад барои пизишкон ва донишомӯзони соҳаи тиб муфид ва манфиатовар бошад [95, 23].

Яке аз хусусиятҳои муҳимми осори ба тибб бахшидаи донишмандони асримиёнагӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар бораи беморӣ, нишонаҳои он маълумоти пурра дода шуда, роҳу усулҳои таҳқиқ ва табобат бо тамоми ҷузъиёташ тавсиф карда мешаванд. Ин ҳодисаро дар шарҳи бемориҳои “Тибби Мансурӣ” мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, дар порчаи матни зерин ҳам номи беморӣ, ҳам нишонаҳои он ва роҳҳои пешгирии он тавсиф шудааст. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки пайваста сармоҳӯрӣ ва зуком сабаби **бемории сил, тангии нафас ва бемориҳои шуш** мегардад ва бояд он пешгирӣ карда шавад. Дар ҳолати арақ бадбӯ бошад ва таб афзоиш ёфта бошад, зардобрӯ аз тан равон кардан мумкин аст, то бемори шифо ёбад.

Рисолаи илмии Н. А. Ҳусанбоев “Истилоҳоти тиббии осори Ҳомид Зоҳидов” [101,2023] кори тозанашре дар ин самт ба ҳисоб меравад. Рисолаи азқур дорои се боб буда, дар боби аввал “Масъалаҳои назариявӣю амалии истилоҳнигорӣ ва хусусияти сохтории истилоҳоти тиббии суннатии тоҷик” ба масъалаҳои омӯзиши истилоҳнигорӣ дар забоншиносии тоҷик, маълумот дар бораи осори Ҳ. Зоҳидов, хусусияти сохтории луғати тиббии “Казни шифо”, “Ҳазинаи тибби қадим” усулҳои истилоҳсозӣ тавачҷуҳ намуда, онҳо ба риштаи таҳқиқ қашидааст.

Дар боби дуюми рисола “Таснифоти истилоҳоти тиббии “Казни шифо” ва “Ҳазинаи тибби қадим” аз рӯйи маъно” истилоҳоти ҷамъовардашударо аз лиҳози мавзӯ гурӯҳбандӣ шуда, таҳқиқ гардидаанд. Боби сеюм “Истилоҳоти тиббии “Казни шифо” ва

“Хазинаи тибби қадим” аз ҷиҳати баромад” ном дошта, истилоҳоти тиббии асари мавриди назарро ба истилоҳоти тиббии арабӣ, юнонӣ, туркӣ, суриёнӣ, ҳиндӣ ва муарраби тоҷикӣ гурӯҳбандӣ намуда, онҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Як хусусияти бартарии ин пажӯҳиш аз дигар пажӯҳишҳо дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми аз ҷиҳати баромад таҳлил намудани истилоҳоти тиббӣ, ба вазъи маъноӣ ва мавзуии он аҳаммияти махсус дода мешавад.

Як қисми муҳимми пажӯҳишҳои дар ин самт ба анҷомрасидаро таҳлили муқоисавӣ ташкил мекунад. Аз ҷумлаи ин пажӯҳишҳо таҳқиқоти Т. А. Назаров мебошад, ки ба мавзуи муқоисавии истилоҳоти даҳонпизишкӣ “Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи збонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ” бахшида шудааст. Ин рисола аз се боб иборат буда, боби аввал ба масъалаҳои омӯзиши адабиёти назариявии марбут ба истилоҳот, омӯзиши истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои муқоисашаванда ва ғайра бахшида шудааст [64] .

Боби дуюм “Вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ ва таснифоти мавзуии истилоҳоти даҳонпизишкӣ” ном дошта, муҳаққиқ истилоҳоти ин соҳаро ба чунин навъҳо тасниф намуда, ба риштаи таҳқиқ кашидааст: истилоҳоти анатомӣ, истилоҳоти физиологӣ, истилоҳоти дорои нишонаҳои клиникӣ беморӣ, истилоҳоти ифодагари номи бемориҳои дандон, истилоҳоти марбут ба раванди табобат ва ташхис дар соҳаи даҳонпизишкӣ, номгӯйи истилоҳоти таҷҳизоти даҳонпизишкӣ, истилоҳоти дорувори ва ғ . Муҳаққиқ дар ин боб доир ба хусусияти синонимӣ, антонимӣ, полисемияи истилоҳоти даҳонпизишкӣ ибрози андеша намудааст.

Зикр намудан бомаврид аст, ки истилоҳоти як соҳа дар чанд забон муродиф шуда метавонад, аммо хусусияти антонимӣ ва сермаъноӣ хоси истилоҳот нест. Истилоҳот сермаъноӣ, муродифшавиро намепазирад ва дар чунин ҳолат маънои истилоҳии мафҳум суст мешавад.

Боби сеюм ба таҳлили сохтори истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст.

Аз омӯзишу таҳлили адабиёт ва рисолаҳои илмӣ ба соҳаи тиб бахшидашуда бармеояд, ки ҳанӯз дар ин самт корҳои илмӣ кам анҷом дода шуда, ниёз ба пажӯҳишҳои илмӣ то ҳол вуҷуд дорад.

1.1.Саҳми Закариёи Розӣ дар ташаккули истилоҳоти илмӣ

Олими маъруфи тиб ва кимиё Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ дар солҳои 865-925 ҳаёт ба сар бурдааст. Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ дар ташаккули илмҳои фалсафа, тиб, ситорашиносӣ, физика, кимиё ва илмҳои дигар хизматҳои сазовор намуда, аз худ мероси гаранбаҳро боқӣ мондааст.

Дар бораи шаъну шуҳрат ва мавқеъю мартабаи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар илми пизишкӣ донишманди эронӣ Алиасғари Ҳалабӣ баҳои воқеӣ ва арзандаеро баён намудааст: *“Пизишкӣ набуд, онро Буқрот ба вуҷуд овард, пизишкӣ мурда буд, онро Қолинус зинда кард, пизишкӣ пароканда буд, онро Закариёи Розӣ фароҳам овард, пизишки ноқис буд, онро Бӯалии Сино комил кард”*.

Муҳаммад Закариёи Розӣ, бахусус, дар илми тиб муваффақ гардида буд, ки донишмандони олам осори тиббии ӯро эътироф намуда, дар таълими мутахассисони соҳаи тиб дар Аврупо истифода мекарданд.

Муаллифи китоби “Зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ” А. Комилӣ номгӯйи таълифоти ин донишмандро 300 адад зикр кардааст.

А. Девонақулов дар сарсухани “Мунтахаби осор” -и Закариёи Розӣ фаъолияти тиббии ин донишмандро чунин арзёбӣ намудааст: “Закариёи Розӣ яке аз он сарварони илми тибби асримиёнагист, ки бо саъюу кӯшиши он тибби парокандаву мушавваши юнонӣ ба як тартиби муайяне дохил карда мешавад. Ғайр аз ин, саҳми Закариёи Розӣ дар бобати илми тибро аз назария берун овардан, илми тибби амалиро дар ҳаёт бунёд намудан; сохтани доруҳо мувофиқи табиати узвҳои инсон ва ниҳоят илми тибро ба илми мададгору малҳами дарду ҷароҳати халқ табдил додан бузург мебошад” [11, с. 13-14].

Муҳаққиқ Абдилбаев Манас дар мақолааш “Целостная медицина Ар-Рози ” таълимоти тиббии Закариёи Розиро эътироф намуда, бар он назар аст, ки тибби классикӣ барои табобати бемориҳо натиҷаи ниҳоят хуб дода метавонад. Ӯ қайд мекунад, ки Закариёи Розӣ аз дониши пизишкӣ ва назариявии ҳиндӣ, юнони, суриёнӣ, арабӣ хуб огоҳ буд ва дар осори тиббиаш “Всеобъемлющая книга по медицине” таърифи бемориҳоро оварда, роҳҳои табобати онро нишон додааст [70, с. 26].

Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ асосан дар ду бахши илм -тиб ва химия хизмати арзандае намуда, барои аҳли башар мероси гаронарзише боқӣ гузоштааст. Ин донишманд дар соҳаи тибби амалӣ ва назариявӣ асарҳои зиёде навишта, тибро аз ҷиҳати амалӣ ташаккул дод. Чунин асарҳои ба соҳаи илми тиб бахшидаи Закариёи Розӣ дар тибби ҷаҳонӣ беназиранд: “Ат-тиббу-р-руҳонӣ”, “Ат-тиббу-л-муллуки”, “Ат-тиббу-л-фуқаро”, “Китобу-л-ҳовӣ” (ё “ал-ҷомеъу-л-кабир” дар 30 ҷилд (дар тибб), “Китотобу-т-тибби-л-Мансурӣ” (дар 10 ҷилд), “Ал-қавл фӣ-л- ҳайюло”, “Мин лояҳзараҳу-т-табиб”, “Ал-фохир фӣ-т-тибб”, “Дафъи мазоррул-ағзия”, “Ал-фусул фӣ-т-тиббӣ” (маъруф ба “Муршиди Закариёи Розӣ”).

Асарҳои тиббии ӯ «Ал-ҳовӣ» ва «Тибби Мансурӣ» дар баробари асари «Ал-қонун»-и Абуалӣ ибни Сино асарҳои аср дастури табибони

Шарқу Ғарб буданд ва имрӯз низ аҳаммияти худро гум накардаанд. Мероси илмии ин донишманди энциклопедистро 184 адад зикр намуда, «Ал-ҳовӣ» ва «Китоби тиббии Мансур»-иро муҳимтарин донистаанд.

Абубакри Розӣ доир ба бемориҳои сирояткунанда асареро бо номи “Китоби нағзак ва сурхак ” таълиф намуд, ки барои инкишофи таълимоти бемориҳои сироятӣ дар педиатрия аҳаммияти калони илмиву амалӣ дорад. Ин донишманд фарқи нағзакро аз сурхак муайян намуда, онҳоро аз бемории табларза ҷудо мекунад.

Ин донишманд аз илми тибби шарқу ғарб хуб огоҳ буда, роҳу усулҳои нави табобатро пешниҳод намудааст. Масалан, Абубакри Розӣ барои пешгирии бемории нағзак эмкуниро ба кор мебурд.

Табиби нуктасанҷ роҳҳои пешгирии бемории нағзакро муайян намуда, роҳи обилакорӣ ва ё эмкуниро бар зидди нағзак пешниҳод намудааст. Дар таърихи тиб асосгузори обилакории нағзак ба номи табиби англис Эдуард Ҷеннер шинохта шудааст (соли 1796), пас аз ҳазор сол аз зиндагонии Закариёи Розӣ, ки дар ин маврид муаллифони китоби “Таърихи мухтасари тибби тоҷик” чунин андеша баён намудаанд: *“Дар таърих ҳақиқат дер ё зуд муайян ва муқаррар мегардад. Дар ҳамаи дастурҳои ҷаҳон(аз ҷумла дар энциклопедияи калони тиббӣ ҳам) олими англис Эдуард Ҷеннер, ки соли 1796 нағзаки духтараки 8-сола Ҷенс Фийсро гӯё аввалин бор обилакӯбӣ карда бошад, асосгузори обилакӯбии нағзак дониста шудааст. Ба шарафи Ҷеннер нишони сари сина сикка зада, ба рӯяш “Ҷеннер” навишта буданд. Мардуми Лондон ўро шахрванди фахрӣ хонда, ба вай дипломи бо алмоси суфта орошиёфтаре тақдим кард. Вале асосгузори обилакӯбии нағзак донистани Абғбакри ар-Розӣ аз рӯйи адолат аст. Ба худ тасаввур кардан муҳол аст, ки Ҷеннер аз асари ар-Розӣ шинос набошад”* [108, 53].

Дарвоқеъ, аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо Ҷеннер баъди мутолиаи китоби “Обила ва сурхакон” (ал-Фадри ва-л ҳасба) бо забони англисӣ ин пешниҳоди Закариёи Розиро дар асри XVIII дар Аврупо барои раҳиҳои мардум аз вабои шадид амалӣ намуд.

Ар -Розӣ дар ин китоб доир ба тарзу усулҳои нигоҳубини кӯдаки бемор маълумоти муфассал пешниҳод намудааст.

Ин донишманд дар тибби амалӣ таҷрибаи хубе дошт, ки бори нахуст барои берун овардани ҷисмҳои бегона аз гулӯ ва ҷарроҳӣ намудан таҷзиҳотеро пешниҳод намуд.

Закариёи Розӣ дар китобаш “Ҳикмати тиб” ба масъалаҳои одобу ахлоқи табиб, муоширати табиб бо бемор, яъне деонтология ибрази андеша намудааст, ки аҳаммияти калони тарбиявӣ дорад.

Яке аз хизматҳои бесобиқаи ин марди фозил дар таърихи инсоният ин аст, ки бори аввал дар Бағдод шифохона таъсис дод, ки муродифи «бемористон»-и забони тоҷикӣ мебошад. Дар ин бемористонҳо шӯбаҳои занона ва мардона амал мекарданд ва беморон дар алоҳидагӣ ба муоина ва табобат фаро гирифта шуда буданд. Инчунин, дар ин муассисаҳо баробари муолиҷа намудан табиби оянда таълим дода мешуданд.

Яке аз самтҳои фаъолияти Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розиро илми кимиё ташкил медиҳад. Ӯ беҳтарин кимиёгар ва табиб буд, ки дар таърихи илми кимиё маводро ба чунин навъҳо ҷудо намуд: минералҳо, растаниҳо ва ҳайвонот. Аз рӯйи пешниҳодоти Закариёи Розӣ минералҳоро ба чунин навъҳо ҷудо мешаванд: руҳ, спирт, маводди бухоршаванда, ҷисмҳо, сангҳо, сульфати мис — хока, бӯрак ва намакҳо. Хизмати дигари ин донишманд дар он аст, ки амалиёти химиявиро чунин тасниф намуд: обшавии ҷисмҳо, соф кардани чизе, қатра-қатра чаконидан, сахтшавӣ, булӯршавӣ ва ғайра .

1.4 “Тибби Мансурӣ “-и Закариёи Розӣ ҳамчун асари энциклопедӣ

“Тибби Мансурӣ” аз бебаҳотарин осори тиббии Закариёи Розӣ буда, дар даҳ чилд бо забони арабӣ таълиф гардидааст. Ин китоб баъди XII қарн ба ба муносибати 1150 - солагии бузургдошти олим ва донишманди нотақрор Закариёи Розӣ, ки ба феҳристи санаҳои таърихии ЮНЕСКО дар солҳои 2016-2017 ворид карда шуда буд, ба забони тоҷикӣ баргардон шуда, бори аввал бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи июни соли 2016 ба тавсиб расида, нашр гардид.

Ин китоби тахассусӣ дар Ғарб ҳамчун китоби дарсӣ дар донишгоҳҳои Аврупо дар баробари китобҳои Ибни Сино ва дигарон истифода мегардид. “Тибби Мансурӣ” аз ҷониби тарҷумон Ҷерард Крёмонки ба забони лотинӣ баргардон шуда, он дар солҳои 1484, 1492, 1493, 1498, 1501, 1510, 1519 ва солҳои баъдӣ ба нашр расидааст.

Банду басти “Тибби Мансурӣ” аз дигар асарҳои Закариёи Розӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ин асар тибби назариявӣ амалӣ ба 10 гурӯҳ даврабандӣ шуда, мазмуну муҳтавои он ба хонанда дастрасу оммафаҳм аст:

Гуфтори яқум аз 27 боб иборат буда, ба масъалаҳои қиёфа, анатомияи узвҳо, сохтори устухонҳои сару гардан, узвҳои ҷинсӣ бахшида шудааст. Гуфтори дуюм ба масъалаҳои мизочшиносӣ, гуфтори сеюм доир ба доруҳо, таъсир ва моҳияти доруҳо, ғизоҳо, гуфтори чорум бошад ба нигоҳдории тандурустӣ бахшида шудааст. Дар гуфтори панҷум доир ва пероиш ва ороиш сухан меравад. Гуфтори шашум нисбат ба дигар гуфторҳо васеътар буда, ба масоили мухталиф, аз қабилӣ рафтору чорабиниҳои саҳеҳ дар мавриди гармӣ ва сардӣ, нигоҳубини дасту по, рӯй, чашм, муолиҷа ва ёрии таъҷилӣ ба шахсони гирифтори ин ҳолат бахшида шудааст.

Гуфтори ҳафтум дар кори шикастабандӣ ва боз кардани сари захму омосҳо ва беҳбудии захмҳо бахшида шуда, роҳу усулҳои табобат нишон дода шудааст.

Гуфтори ҳаштум доир ба захрҳо ва газидагии ҳашарот, роҳҳои пешгирӣ ва табобат, тарзи омода намудани дорувориҳо бахшида шудааст, ки имрӯз аҳамияти амалӣ доранд.

Гуфтори нухум доир ба бемориҳои, дар бадани одам падида меоянд, бахшида шудааст.

Гуфтори даҳум ба роҳу омилҳои асосии пайдо шудани табҳо ва паёмдҳои пас аз он ва роҳҳои муолиҷаи абҳо бахшида шудааст, аз бахшҳои ҷудогона иборат аст.

Бояд зикр намуд, ки ҳар як гуфтор аз чандин бахш иборат аст, дар он дар бораи бемориҳо, тарзи усули табобати онҳо, омода намудани дорувориҳо, марҳамҳо, истифодаи гиёҳдармонӣ маълумоти мукамал дода шудааст.

Як хусусияти хоси ин асар дар он зоҳир мегардад, ки аз лиҳози қиёфа, чашмон хислати одамон нишон дода шудааст.

Андарзу тавсияҳои ин донишманд ба табибон чунон буд, ки бояд табиб тавонад бе дору, бо хӯрок беморро дармон намояд ва ин амали ӯ хушбахтист. Закариёи Розӣ бар он назар буд, ки табиб фикру андешаи беморро барои сиҳати ёфтани водар намояд, ӯро умедвор созад, ки шифо меёбад, ҳарчанд ки бемор ба ин боварӣ надорад. Табобат ёфтани бемор ба ҳолати руҳии вай саҳт алоқаманд аст.

Закариёи Розӣ барои хуб ба роҳ мондани фаъолияти тиббии худ услуби тозаеро интихоб намуд: ӯ аз таҷрибаи пизишки юнонии худ баҳравар буд, он донишero, ки аз лиҳози назариявӣ дошт, аз озмоиш мегузашт, интихоб менамуд ва дар мавриди аз озмоиш нагузаштан, инкор менамуд.

Закариёи Розӣ аз табибон риояи муоширати тиббӣ, яъне деонтологияи тиббиро талаб мекард. Барои табиб муошират бо бемор, муносибати онҳо аҳаммияти муҳим барои табобатро дорад. Илова бар ин, ӯ муоширати табиб бо бемор, яъне деонтологияи тиббиро дар мадди аввал гузошта, онро роҳи муҳими раҳой аз беморӣ медонад: “агар пизишк доно ва бемор фармонбардор бошад, бемор ба зудӣ сиҳат мешавад” [157, 441].

Хулосаи боби якум. Омӯзиш ва таҳлили адабиёти назариявӣ доир ба истилоҳот, шинохти истилоҳот, фарқи истилоҳот аз вожаҳои муқаррарии забон маълум гардид, ки дар ин самт то ҳанӯз гуногун андешӣ ҷой дорад.

Дар мавриди хусусиятҳои сермаъноӣ, муродифӣ, антонимӣ ва омонимии истилоҳот баҳс давом дорад. Бархе то ҳанӯз чунин хусусият доштани истилоҳотро дар пажӯҳишҳои ҷида истифода намудаанд. Истилоҳот хусусияти сермаъноӣ, муродифӣ ва омонимиро наметавонанд.

Инчунин то ҳанӯз вижагиҳои истилоҳоти тиббӣ дар забоншиносии тоҷик пурра таҳқиқ нашудааст ва ниёз ба пажӯҳишҳои нав дорад.

Осори тиббии ин донишманд, табиб, кимиёшинос месазад, ки дар фаъолияти табибон мавриди истифода гардад.

БОБИ 2.

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОӢ ВА СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР “ТИББИ МАНСУРӢ”-И ЗАКАРИӢИ РОЗӢ

2.1. Матолиби муқаддимоти

Дар забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ роҷеъ ба калимасозӣ, роҳу воситаҳои калимасозӣ ҳамчун як омилҳои асосӣ ва муҳимми ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон тавачҷуҳи хоса зоҳир гардидааст. Дар ин самт шарқшиносон, олимону забоншиносон, аз ҷумла В.В. Виноградов, У. С. Кубрякова, Е. А. Земская, А. С. Пейсиков, Т. А. Чавчавадзе, Т. Д. Чехеидзе, забоншиносони ватанӣ С.Ализода, А. Фитрат, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, Ф. Амонова, М. Муҳаммадиев, Д. Саймиддинов, М. Қосимова, О. Қосимов, С. Раҳматуллозода, С. Назарзода, М. Султонов, П. Нуоров, С. Низомова, А. Амлоев ва дигарон муҳимтарин масъалаҳои калимасозӣ ва истилоҳсозиро баррасӣ намудаанд.

М. Қосимова калимаҳои сохтаро ба се навъ ҷудо намудааст:

“1. Калимаҳои, ки бо ёрии пешвандҳо сохта мешаванд: *андарёфта*, *бениёз*, *барҳамида* ва ғ.

2. Калимаҳое, ки бо ёрии пасвандҳо сохта мешаванд: *сароянда, кадевар, офаридгор, палангина, санглох* ва ғ.

3. Калимаҳои сохтае, ки бо ёрии ду аффикс (вандҳо) ду роҳи калимасозиро аз сар гузаронидаанд: *доноӣ, беҳунарӣ, ҳунармандӣ* ва ғ “[34, 123-139].

Таҳқиқу баррасии истилоҳсозиву истилоҳофарӣ ва истилоҳгузинӣ яке аз бахшҳои муҳими илми забоншиносӣ мебошанд. Истилоҳсозӣ муҳимтарин роҳи такмилёбии истилоҳот ба шумор меравад. Дар сохтани истилоҳоти илмӣ усулҳои калимасозӣ фаровон истифода мегарданд.

Истилоҳсозӣ дар забони муосири тоҷикӣ, бахусус дар забони илм, дорoi як қатор хусусиятҳо мебошад. Роҳу воситаҳои сохтани истилоҳҳои илмӣ дар замони муосир аз вожасозӣ ба кулӣ фарқ мекунад ва ин маъниро П. Нуров чунин маънидод мекунад: “*Азбаски истилоҳоти муосири илмӣ дар забони тоҷикӣ дар заминаи тарҷумаи адабиёти илмии русӣ поягузорӣ шуда, пеш меравад, бо таъсири забони русӣ дар забони тоҷикӣ дар сохтани истилоҳот қолабҳои наве пайдо шудаанд, ки пештар дида намешуданд. Чунинчи, қолабҳои сохтаи истилоҳи мураккаби таркибӣ, ғаъол ғаштани қолабҳо бо ҷузъҳои зиддӣ-, ғайрӣ-, ҳам-, микро/макро ва чанди дигар ин нуктаро тасдиқ мекунад*” [70, 106].

Инчунин дар ин асар ба кадом забон мансуб будани ҷузъҳои ибора муайян карда шудааст.

Забоншинос дар сохтани истилоҳоти мураккаби физикӣ 19 қолаби истилоҳсозиро бо мисолҳо шарҳу тавзеҳ додааст. Ибораистилоҳҳоро бошад ба дутаркиба, сетаркиба, чандтаркиба ҷудо намуда, сипас дар доираи ҳиссаҳои нутқ баррасӣ менамояд.

А.Байзоев истилоҳоти илмии “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Синоро аз ҷиҳати сохтор баррасӣ намуда, дар мавриди истилоҳибораҳо қайд мекунад, ки аксарияти ин навъи ибораҳо бо алоқаи изофӣ сохта шуда, аз

лиҳози ҷузъҳо дутаркиба ва сертаркиб мешаванд. Мавсуф таъкид мекунад, ки истилоҳоти сертаркибаи “Донишнома” миқдоран кам бошад ҳам, ба хубӣ нишон медиҳад, ки пайдоиши онҳо таърихи дуру дарозестро дорост [7, 48].

С. Назарзода таърихи луғатсозӣ ва истилоҳофаринии забони форсии тоҷикиро шартан ба се давра гурӯҳбандӣ намудааст [61, 81-140]. Забоншинос усулҳои луғатсозиву истилоҳофариниро дар ин давраҳо ба ҳафт услуб тасниф намуда, услуби ҳафтумро чунин шарҳ медиҳад: *“Калимасозӣ ва истилоҳофаринӣ аз тариқи иштиқоқ. Ин шева низ яке аз густурдатарин роҳи луғатофаринӣ мебошад ва ҳоло ҳам васеъ ба кор бурда мешавад. Нахустин нависандагону мутарҷимин агар аз роҳҳои дигар муваффақ нашуданд, луғат ва истилоҳоти зарурро бо ин восита сохтанд: омехтан, омезанда, омезиш... ва ғ.”* [61, 81-140].

Мирзо Ҳасани Султон дар офаридани истилоҳоти илмии тоҷик усули панҷонаро ҷойиз дониста, дар асоси ин усулҳо бунёд гардидани истилоҳоти миллиро бо далелҳо нишон додааст: “Истилоҳоти тиббии тоҷикӣ ба мисли истилоҳоти илмҳои дигар бо усули панҷона ташаккул ёфта, роҳи такмилу такомул пайдо намудааст:

1. Истифода аз вожагону истилоҳоти мустаъмали забон: *пизишкӣ-биҷишкӣ* [51,11:20], *беморӣ* [51,11:20], *зуфон* [51,11:21], *устухон* [51,11:25], [51,11:25].

2. Маънии истилоҳӣ додан ба калимоту вожагони мустаъмали давраи аввал: *пешоб* [51,5:186], *об* (*нуфта, манӣ*), *оби пушт нуфта, манӣ* [51,11:44], *хориш* (номи беморӣ) [51,11:44],

3. Сохтани истилоҳоти нави тиббӣ бо истифода аз имконоти дохилизабонӣ ва унсурҳои иқтибосӣ: *буновар* [51,20:19], *табгир* [51,20:20], *заҳистон* [51,20:11], *барсом* [51,11:117], *сарсом* [51,11:67].....

4. Фароҳамои истилоҳоти тиббӣ тавассути тарҷумаи истилоҳоти тиббӣ аз забонҳои дигар: *хук* (навъи беморӣ, тарҷумаи ханозир аз арабӣ) [51,20:13], *рағҳои ноҷаҳанда* (альурук ғайру-з-завориб) “[51,5:63]...

Иқтибос гирифтани истилоҳоти тиббӣ аз забонҳои дигар . Ёдовар бояд шуд, ки аксари истилоҳоти иқтибосии тиббии осори давраи аввал аз забони арабӣ ва юнонӣ сурат гирифтааст: а) истилоҳоти иқтибосии юнонӣ, ки аксаран гунаи муарраби онҳо истифода шудааст: *амирусиё*, *анисун*, *афсинтин* , *афюн* [54, 23-25]; б) истилоҳоти иқтибосии арабӣ: *судоъ* [54,5:218], *назла* [54,5:268], *хадар* [54,5:264], *аврому-л-меъда* [54,5:349], *ҷўъу-л-бақар* [54,5:370], *ваҷъу-л-аснон* [54,5:296] ва ғ.

Бо мақсади дақиқ муайян намудани сохтори истилоҳоти тиббии асари мавриди таҳқиқ саъюу кӯшиш намудем, ки маводи гировардашударо аз лиҳози сохтор табақабандӣ намуда, таҳлил ва баррасӣ намоем.

Истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розиро бо таъба таснифоти илмии донишмандони соҳаи истилоҳот, ба сода, сохта, мураккаб, таркибӣ ва ибораистилоҳҳо даврабандӣ намудан мумкин аст.

2.2. Сохтори истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ

2.2.1. Истилоҳоти сода.

Қобили тазаккур аст, ки калимаҳои решагӣ ва ё сода асоси бунёди вожаофарӣ ба шумор мераванд. Онҳо барандаи маънои луғавии калима, қисми марказии он мебошанд ва сарчашмаи асосии бунёди калимаҳои нав мегарданд. Истилоҳоти сода вожаҳои мебошанд, ки дар заминаи калимаҳои маъмули забон ба миён омада, ба сифати истилоҳоти илмии ин ё он бахши илм хизмат мекунад. А. Байзоев истилоҳшавии калимаҳоро “ҳодисаи забонӣ” номида, таъкид мекунад, ки истилоҳшавии калимаҳо ҳамчун падидаи забонӣ ба чараёни калимасозӣ бештар наздик аст, ки онҳо бояд дар бахши калимасозӣ омӯхта шаванд” [7, 27].

Истилоҳоти содаи тиббӣ дар асари мавриди назар мавқеи хоса дошта, онҳоро аз лиҳози маъно ва мазмун ба чунин гурӯҳҳо тасниф кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Истилоҳоти содае, ки номи узвҳои инсонро ифода мекунанд:

а) Истилоҳоти ифодакунандаи номи узвҳои дохилӣ (дарунӣ). Ин навъи истилоҳоти сода дар “Тибби Мансурӣ” серистеъмоланд: *дандон* [157,19], [157,18], *забон* [157,18], *гулӯ* [157,18], *шуш* [157,18, 28,99], *ғуддаҳо* [157,103], *чигар* [157,18;25; 29; 56], *шикамба* [157,18], *гурда* [157,18], *раг* [157,18; 25], *хун* [157,21], *ситурз* [157,21; 56], *рӯда* [157,22; 59; 60; 243], *мағз* [157,22], *дил* [157,24;28], *устухон* [157,24], *шона* [157,25], *пизӣ* (маъқад), *масона* [157,12] - “пешобдон, шошадон, хичак, халтачаи бавл, обдон- Vesica urinaria [134,559] ва ғ. Ба гурӯҳи андомҳои ёридиҳандаи кумаккунандаи танаффусӣ Закариёи Розӣ **дил**, **сурхрагҳо**, **сина**, **шушро** шомил донистааст. Инчунин дастгоҳи ҳис, ҳаракат ва андешидан, дарбаргирандаи **мағз**, **нуҳоъ**, **пайҳо**, **моҳичаҳо**, **ватарҳо**, зардпайҳо аз қабилҳои узвҳои мебошанд, ки дар анҷоми корҳои ҳиссӣ, ҳаракатӣ ва фикрӣ фаъол мебошанд.

Закариёи Розӣ ҳангоми крбурди истилоҳоти содаи ифодакунандаи узвҳои инсон ҳар як ин навъи истилоҳотро мушаххас шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар организми инсон ин узвҳои ҷӣ гуна ҷойгир шудаанд, кадом вазифаро иҷро мекунанд, бо кадом узвҳо алоқаманданд, тавсиф намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки **дахон** ба ду канал ворид мешавад, ки ба андешаи колбадшиносон онро «ной» ва дигареро, ки дар пушти он ва рӯи муҳраҳои гардан ҷойгир аст, «марӣ» номанд, вазифаи он аст, ки аз он хӯрок ва ошомиданиҳо мегузарад ва ной макони ҳавои танаффусӣ мебошад.

б) Истилоҳоти ифодакунандаи номи узвҳои беруна. Закариёи Розӣ дар ин бахш 26 истилоҳотро оварда, ҷойгоҳи онҳоро дар

организми инсон нишон додааст. : *пилк* [157,79], *зону* [157,145] *симо*, *чехра* [157,84], *гӯш* [157,16], *риш* [157,89], *хоя* [157,16;25], *пистон* [157,16], *лаб* [157,16], *даст* [157,16], *чаши* [157,16, 18], *пой* [157,16,], *бинӣ* [157,18], *қиёфа* [157,63], *рон* [157,18], *но* [157,18], *сар* [157,24], *сина* [157,25,99] , *оринҷ* [157,25], *ангуштон* [157,26], *миён* [157,31], *гардан* [157,13], *соқ* [157,13], *ланбар* [157,13], *нохун* [157,15] ва ғ. *Он чи кундии дандонҳоро аз миён мебарад; поксозии гӯш аз ҷирмҳо; он чи арақи зери багалро аз миён мебарад; он чи аз арақи но ҷилавгирӣ мекунад; он чи бӯи арақи танро хӯшбӯ мекунад; он чи бӯи бади пешоб ва даҳонро мебарад; ҷилавгирӣ аз бадбӯ шудани лошаи мурда ва гандидани он; он чи аз зуд бузург шудани хояи навҷавонон ва пистони духтаракон ҷилавгирӣ мекунад; он чи нохунҳоро баднамо ва зишт мекунад; он чи ангезаи тараки лаб, рухсора ва пушти даст мешавад; омос ва хориши ангуштон дар поиз ва зимистон; он чи танро шодоб мекунад*” [157,15].

в) истилоҳоти содае, ки имрӯз дар ин шакл истифода намешаванд ва аксарият калимаҳои иқтибосӣ мебошанд: *аъвар* - дар тибби ниёгонамон маънояш якчашма гуфтан буда, дар тиб ба ду маънӣ меояд: “1. кӯррӯда, ки бо номҳои «рӯдаи кӯр», «рӯдаи васатӣ», «рӯдагони миёнгин» ва «рӯдаи чаҳорум» низ маъруф аст. *Intestinum caecum*; 2. «сӯрохи устухони сангӣ»” [135,52, 182]; *аъсоб* [157,108] - ҷамъи асаб; *сифт* [157,102], *бавоб* [157,53] - баромадгоҳи меъда, ҳоҷиби меъда. *Pylorus ventriculi* [135,186]; *барсом* [157,106] - “илтиҳоби ҳиҷоб, пардаҳо ва мушакҳои синаву паҳлӯҳо ва ба маънои дигар “плеврит” [135, 47], *бузоқ* [157, 48] - оби даҳон, луоб, *бузоқ* [157, 48] - оби даҳон, луоб, *булуғ* [157, 72] - расиш ба камол, синни балоғат [135, 239], *бандҳо* [157, 87] - “фосилаи миёни ду узви бадан” [135, 194], *ватар* [157, 30 35] – “зардпай, зеҳ, “навъе аз андоми сода ва мурод аз он бандҳои аз гӯшаҳои мушакҳо рӯидаи паймонанд мебошад. *Tendo*” [135, 253], *вадаҷӣ* [157,45] - шоҳраг, раги

гардан [135, 245], *ғузруфтҳо* [157, 35;75] - “узвест нармтар аз устухон ва сахттар аз най, тағояк, куркурак, *диафрагм*” [135, 42] - “девори байни синаву шикам, чодари байни қафаси синаву шикам - *Diaphragma, phren*” [135, 351], *данд*// *данда* [157,87] – “устухони паҳлу, қабурға” [135, 324], *думал* [157,106] – “фосид шудани бофтаҳо ва ҷамъ шудани чирк дар ягон қисми бадан; ҷароҳате, ки рӯяш баста ва андарунаш чирк бошад, думбал, дунбал, маддаҳона, чиркхона- *Abscessus*” [134, 378], *занд* [157,35] – “тибби қадим маънои лафзии ин ҷӯби чаҳмоқ аст, вале дар истилоҳ мурод аз он исми ҷинси ду устухони соид мебошад” [135, 389], *зибриҳо* [157,106], *кафал* [157,87] “*сурин*”, *қулинҷ* [157,102] – “тибби қадим ба маънии қуланҷ аст ва он бодест, ки ба сабаби он шикам ва паҳлу дард кунад ва бими ҳалокат бошад” [134, 520], *қулуфт* [157,88] – “ғафс, фарбеҳ, дурушт, дағал; 2. зишт, баднамо (дар бораи одам)” [135, 521], *кунт* [157, 240], *қуланҷ* [157,109] – “ба маънии қуланҷ аст ва он бодест, ки ба сабаби он шикам ва паҳлу дард кунад ва бими ҳалокат бошад” [135, 520], *лоя* [157,47], *маҳбал* – “даҳани фарҷ, даромадгоҳи раҳм, остини бачадон. *Vagina*; 2. ниём, ғилоф. *Vagina*.”[135, 604], *машмия* [157,47] - бачадон, ёрак, ҳамроҳак, кисаи ҷанин, обпарда, *Placenta*; 2. зиреҳбофт, яъне яке аз пардаҳои мағз, ки ба тариқи ташбеҳ бо машимаи ҷанин онро «машима» низ гӯянд, *Arachnoidea*” [135, 605], *маоқ* [157,80], *муч* [157,34] – “муштак, ғуррӣ, шитоланг, банд, банди устухони найчашакл. *Condylus*” [135, 682], *марӣ* [157,30;52] – “ҷисме лаҳмист ба сурати рӯда андаруни гулӯ, ки роҳи обу таом аст, марӣ, сурхрӯда” [135, 596], *сифт* [157,72], *нуҳоъ* [157,26] – “моддаи сафедранг, ки дар даруни аррапушт ҷойгир аст; мағзи ҳаром, ҳароммағз” [135, 729], *ҷиноғ* [157,34], *тосӣ* [157,36] – “калӣ, качалӣ, тоссарӣ, кал шудан, рехтани мӯ, одамсарӣ – *Decalvatio*” [134,310], *соид* [157,36], *усайлам* [157,44] – “рагест дар миёни ангушти кӯчак ва ангушти беноми даст, ки аз он хун мегиранд” [135, 343], *ниём* [157,45;73]-

“мушакпарда, паи сербар, пардаи бофтаи пайвандие, ки мушакҳоро рӯпӯш мекунад. Fascia” [135, 713], *риботҳо* [157,75] - “танобаку бандакҳое, ки ба воситаи онҳо узвҳо ба ҳар ҷиҳат кашида мешаванд” [134,143], *савдоъ* [157,75] - миёнаи дил, *сулбия* [157,48] – “байзаи чашм, сафедпардаи чашм, гишои байзай, пардаи сафеди чашм- Sclera” [134,251], *симох* [157,48] - 2сӯрохи гӯш, маҷрои гӯши хоричӣ, роҳи берунии сомеа. Meatus acusticis externus² [134,199], *чиноғ* [157,50], *сифоқ* [157,62] – “ба маънои васеъ ҳамагуна парда; 2. шикампарда, зардобпардае, ки абраи он сатҳи даруни шикам ва қисман устухони кос, астари он бошад, узвҳои даруни шикамро мепӯшад. Peritoneum” [134,219], *юбусат* [157,70], *ситабр* [157,72, 87] – “ғафс, кулуфт, ҷасим, калон, тануманд, калонҷусса, захим; 2. дурушт, дағал. Massivus “[134, 214], *хуфрахо* [157,76], *лиса* [157,76], *тиҳол* [157,99] – “испурч, сипурз, супурз, сиёҳлабак” [157, 303], *исфиноч* [157,100] - сафеда, *кимус* [157,102], *фатӣ* [157,103] - ҷавон, барно, *помаде* (маъчуне) [157,106], *шиёф* [157,243] - чанд доруе, ки сиришта дар чашм ё узви дигар мегузоранд.

Дар тибби муосир ба маънии суппозиторӣ аст, ки давои шамъчамонанд буда, онро дар маҳбал ва мақбад дохил мекунанд, шамъак. Suppositorium [134, 557].

2. Истилоҳоти содае, ки номи бемориҳо, ҳолати табиӣ ва ғайритабиӣ баданро ифода мекунанд: *ханозир* [157,45], *саратон* [157,16], *бавосир* [157,79, 80], *хафақон*[157,6], *осеб* [157,24], *ярқон* [157,60], *ҷузом* [157,60] *молухулиё* [157,60], *бемор* [157,64], *зуком* [157,69], *ҳавос* [157,76], *пес (барас)* [157,77, 79], *салъа* [157,47] , *захм* [157,16, 80], *фишор* [157,80], *ханозир* [157,80], *сил* [157,80], *фалаҷ* [157,80;185], *сурфа* [157,81], *девона*, *очул* [157,81], *омос* [157,90] , *зуком* [157,194], *таб* [157,12], *сиёттик* [157,19], *набз* [157,20], *балғам* [157,20;75], *вожун* [157,242], *тарсу* [157,69], *нарм* [157,70], *ачул* [157,70], *сард* [157,71, 73] ,

сўзон [157,77], гол [157,77], кунд [157,80], доҳис (ақрабак) [157,16], қулинч [157,19], ниқрис [157,19], хушк [157,69], бузоқ [157,21, 77], лўдагў [157,86], лоғар [157,87], заиф [157,87], оеб [157,99], сакта [157,109], аъсоб [157,184, 225], рамад [157,195], таб [157,191], лақў (нўсидагў) [157,80], зирак [157,82], азивут [157,243], бод [157,106], гол [157,107], хориш, [157,121, 195], қубо [157,79], фалач [157,109], вабо [157,195], сакта [157,246], омос [157,251], лахт [157,88], чарбиҳо [157,90], ташануч [157,109], ласса [157,192], ниқрис [157,195], қубо [157,223], барас [157,224], казоз [157,246], ҳарос [157,246], ҳиҷомат [157,78], сард [157,103], думмал [157,163, 186], чўш, дамл [157,76], пехол [157,181], сарсом [157,186], чузом [157,186], чаззом [157,195], тоун [157,195], курк [157,196], лоғар [157,70], фарбеҳ [157,191], чолок [157,70], танбал [157,69], лоғар [157,169], кулуфт [157,215], ҳасба [157,195] - бемории сурхак, саъф [157,215].

Як хусусияти корбури истилоҳоти содаи тиббии ифодакунандаи номи бемориҳо, ҳолати табиӣ ва ғайритабиии бадан дар он аст, ки имрӯз дар ин қолаб истифода намешаванд. Мо зарур донистем, ки баъзе аз истилоҳоти мазкурро шарҳ диҳем:

Бавосир - донаест, ки бар рағҳои мақъад аз хуни ғализ ҳодис мегардад. Haemorrhoe [134, 185].

Хафақон/хафқон - дар тибби қадим тапидани дил, буғма, зиқи дил, диқи дил -Stenocardia-ро ифода менамуд [156, 396].

“*Сарсом* - бемориест, ки аз илтиҳоби майна пайдо шуда, дар бисёр мавридҳо ба ихтилоли он, ба ошуфтагӣ ва парешонҳавосӣ сабаб мегардад, менингит, Meningitis “[134, 175]. Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки агар дар бемории сарсом даҳони бемор қач шуда бошад ва сиҳат нашавад, парешонҳолӣ ва беҳудагўйӣ бар бемор боқӣ мемонад, ки он яке аз

нишонаи марг буда, ин ҳолат мушоҳида нагардад, пас аломати сиҳатёбӣ аст.

Пехол - чирки гӯшаи чашм, рамас [134,48]. Ба андешаи ин донишманд нигоҳдошти **пехол**, боди шикамравишии хунӣ, қуланчи бадҳим ва гум шудани иштиҳо боиси табоҳии хӯрок дар шикам мегардад. Инчунин Закариёи Розӣ таъкид мекунад, ки бахше аз **пехол** ва пешобро нигоҳ доштан барои инсон зараровар мебошад.

Думмал ин фосидшавии бофтаҳо ва ҷамъ шудани чирку рим дар ягон узви бадан, яъне ҷароҳате, ки рӯяш маҳкам ва дар даруни он чирку рим бошад. “Думмал- думбал, дунбал, маддаҳона, чиркхона - Abscessus” [134,379]. Закариёи Розӣ сабаби пайдоиши омос ва думмалҳои чиркинро дар пурхӯрӣ накарданд, медонад.

Ханозир - бемории ғадуди гардану гулӯ, ҳукак [134, 393]. Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки агар тухми харбузаи пӯсткандаву шакарро бемор бихӯрад, дастгоҳи пешоби бемор тоза гардида, дар онҳо санг пайдо намешавад, агар инсон аз пурхӯрӣ, яъне зиёд хӯрдан даст кашад, ба бемории **ханозир** (омоси ғадуди лимфи гардан) гирифта нагардад.

3. Истилоҳоти содае, ки номи растаниҳо ва дорувориҳо ро ифода мекунанд. Ин навъи истилоҳоти содаро аз рӯйи дараҷаи истеъмол ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

а) **истилоҳоте, ки дар забони имрӯзаи тоҷик истифода мебошанд:** *ангур* [157,94], *анбар* [157,134], *арзан* [157,101], *анҷир* [157,94;95], *анор* [157,252], *банг* [157,143], *бобуна* [157,134], *бодом* [157,99], *биринҷ* [157,101], *биҳӣ* [157,132], *боқолӣ* [157,96], *бобуна* [157,134; 160], *бед* [157,134], *гандум* [157,95; 102], *гашиз* [157,124], *ғӯра* [157,252], *ёсамин* [157,134], *зира* [157,93], *зайтун* [157,96, 100], *зуфт* [157,161], *зуфо* [157,146], *занҷабил* [157,145], *испанд* [157,147], *кабар* [157,93], *кунҷид* [157,95; 100; 133], *каду* [157, 96; 100], *кофур* [157,196, 197, 134], *кукнор*

[157,132], *лубиё* [157,96, 100], *мушк* [157,197], *мавиз* [157,130], *мавизач* [157,225], *мушк* [157,134], *марворид* [157,192], *қаранфул* [157,134], *мум* [157,228], *мӯмиё* [157,150], *нон* [157,94], *нишоста* [157,105], *нилуфар* [157,134], *нахӯд* [157,95, 96], *насрин* [157,134], *нарҷис* [157,134], *нафт* [157,151], *навшодир* [157,194], *олу* [157,132], *пудина* [157,93], *пиёз* [157,95], *писта* [157,99], *панир* [157,95], *ревос* [157,132], *сирка* [157,94], *сир* [157,95, 99], *сирка* [157,94], *себ* [157,102], *сабӯс* [157,106], *савсан* [157,134], *садаф* [157,159], *хурмо* [157,95], *себ* [157,252], *собун* [157,154], *сабр* [157,154], *сунбул* [157,152], *тут* [157,100], *турб* [157,95], *хурмо* [157,99], *ҳино* [157,147, 214], *шароб* [157,95], *шакар* [157,102], *шапуш* [157,228], *шилм* [157,155], *ҷав* [157,96, 102], *чинор (дулб)* [157,134].

Пудина//Пудана гиёҳи бисёрсолаи шифоҳӣ буда, хушбӯӣ мебошад. Онро дар тибби мардумӣ ҳамчун оромкунандаи асаб ба қор мебаранд. Имрӯз низ пудинаи обӣ ва даштӣ мавҷуданд, ки онҳоро барои таом низ истифода мекунад. Пудина навъҳои гуногун дорад. Абуалӣ ибни Сино пудинаи даштиро барои рафъи камиштиҳой, нотавонии меъда ва ҳуқев муфид медонад. Инчунин тавсия медиҳад, ки пудинаро бо анҷир истеъмол кунанд, бемории обхӯраро шифо бахшад. Агар чӯшобаи пудинаро истеъмол кунанд пешобро битезонад, ба печиши ноф ва ҳайз нафъ кунад. Агар пудинаро биошоманд ва ё зимод кунанд, аз ҳашароти газанда эмин мемонад.

Закариёи Розӣ пудинаро ба гурӯҳи гиёҳҳои гармизо шомил дониста, роҷеъ ба хусусияти давоии пудина маълумот додааст. Пудинаи кӯҳӣ хусусияти гарм ва хушк дошта, хӯрокро гуворо мекуна, иштиҳоро зиёд мекунад ва хусусияти бодшиканӣ дорад. Инчунин барои тангии нафас ва сахтии пешоб қардан муфид мебошад ва хусусияти дигари он барангезандаи неруи ҷинсӣ мебошад.

“*Ревос // ревоҷ* -гиёҳи туршмаззаи хушхӯр ва гуворо, ки баргҳои калон-калон дорад ва дар кӯҳҳо мерӯяд, соқаи пуроби нордонаш хӯрданист: ребос, ревоҷ, чукурӣ . *Rheum maximoviczii*” [134,381]. Ин растаниро дар кишвари мо бо ду вожа ревоҷ/чукрӣ ном мебаранд ва истеъмол меkunанд.

Абуалӣ ибни Сино *ревос / ревоҷро* ба дарди тоун (чума) судманд медонад. Фишурдаи онро барои биноии чашм фоиданок меҳисобад: “Ин (ревос) растаниест, ки андар баҳор бар кӯҳҳо бирӯяд. Хомӯшкунандаи гармӣ ва буррандаи хун буда, гармиро фурӯ нишонад. Аз тоун судманд аст. Агар фишурдаи онро ба чашм бичаканд, биноиро тез кунад. Аз ҳасба, обила ва тоун суд бахшад” [2,381]: *Ревос, сард, хушк аст, бандоварандаи шикам аст, фурунишонандаи зардоб ва хун аст* [157,132].

Пиёз - сабзавоти маъруф, ки таъми тунд дорад. *Allium sera* [134, 52]. Ин растанӣ маъмул буда, мардум онро зиёд истеъмол меkunанд. Ибни Сино дар мавриди ин растанӣ бар он назар аст, ки пиёз ва хусусан навъи хӯрокии он латифкунандаи буранда буда, ба изофаи гирандагӣ саҳт кушоянда дорад, хусусияти ангезандагии бод дорад, хунро ба берун кашида, ранги пӯстро сурх бигардонад. Ба андешаи Закариёи Розӣ пиёз барои организми инсон бисёр муфид буда, яке аз хусусиятҳои давоии пиёз дар он аст, ки хӯрокро сабук кунад, агар кас иштиҳо надошта бошад, пиёзу харла, яъне чизҳои каме тунд бихӯрад, иштиҳояшро бедор кунад ва бозорад.

Занҷабил гиёҳи давоӣ буда, шаклаш наймонанд аст, гулу мева надорад, беҳи он таъми тунду муаттар дорад, онро ба хӯрок меандозанд ва мисоли дору истифода меkunанд. “*Турбади покишуда ва сойида ҳамчун сурма даҳ дирам, ва мустакӣ ва занҷабил аз ҳар кадом як дирам ва шакари табарзад ба монанди ҳар яке аз онҳо бармедоранд*” [157,386].

б) истилоҳоти содае, ки дар забони муосири тоҷик бо номи дигар ифода мегарданд: *афтимун* [157,174] , *асфарза* [157,243], *бура*

[157,251], *лезоба* [157,242], *занбақ*, кашк [157,222], *кундус* [157,251, 252], *адвияҳо* [157,123] *заърур* [157,252], *тармас* [157,252], *саъду кабона* [157,154], *қаҳир* [157,221], *катиरो* [157,223], *самғ* [157,189], *мозӯ* [157,215], *сумоқ* [157,222], *адас* [157,103], *мош* [157,103], *асал* [157,93], *хардал* [157,93], *наъноъ* [157,93], *розиёна* [157,93], *судоб* [157,93], *шавид*[157,93], *каровиё* [157,93], *кибр* [157,243], *садоб* [157,243], *фунҷакашт* [157,243], *асфарза* [157,243], *косну* [157,95], *шанбалид* [157,95], *карафс* [157,95], *шоҳӣ* [157,95], *хардал* [157,95], *гирд* [157,95], *тарра* [157,95], *хиёр* [157,96], *чанбар* [157,95], *хулув* [157,96], *фунҷакашт* [157,243], *кабар* [157,93], *шанбалид* [157,119], *наъно* [157,110], *карафш* [157,110], *оқиқир* [157,242], *ҳавиҷ* [157,93, 98], *лавзина* [157,119], *зулбиё* [157,119], *ҳозибо* [157,123], *буссад* [157,143].

“*Бусд // буссад // биссад* - дар тибби қадим онро марҷон ва баъзе беҳи марҷонро гуфтаанд, ки асли марҷон аст; агар бар гардани соҳиби никрис банданд, нофеъ бошад. *Corallium rubrum*” [134,241]. Дар ин сарчашма хусусиятҳои он сарду хушк нишон джода шудааст. Усули хӯрдани он ба тарзи хуб орд шудан хӯрда тавсия гардида, барои баромадани хун аз даҳон муфид аст. Хусусияти дигар марҷон чашмо нерӯ бахшидан ва аз таровидани ашк ҷилавгирӣ кардан мебошад.

“*Ҳанзал-ҳинзал* - гиёҳе, ки онро “бодиринги талх” низ меноманд ва давои мусҳилу талхарон аст. *Citrullus colocynthis*.” [134,442]. “Хусусияти ҳанзал гарм ва хушк буда, балғами сифтаро меронад, сарро тоза мекунад, инчунин, барои дардҳои пай ва раги сиётик ва никриси сард пилпой муфид ва судманд

Афтимун (зираи румӣ) - имрӯз дар ин қолаб истифода намешавад. Ибни Сино онро барои бемориҳои асабӣ, димоғӣ, мафосил ва ғайра муфид медонад ва онро чунин тавсиф намудааст: “*Афтимун гиёҳест сухранг, шоҳаҳояш борик, ба гёҳҳою ашёҳои ҳамсояаш мечаспад. Баргояш*

рез ва тухмҳои он резтар аз тухми хардал, гулҳояш сурхранг, беҳи он монанди зардак, вале талхмазза аст” [2,453]. Дар сарчашмаи мавриди таҳқиқ зираи румӣ барои табобати молихулиё, рондавни талхоб муфид мебошад.

Закариёи Розӣ барои тайёр кардани ҳаб (таблетка) дар мисоли зерин як чанд истилоҳи содаро ба кор бурдааст, ки имрӯз бо ин ном истифода намешаванд: **азҳар, саъд асорун, қардмоно, мурр, ашақ, сакбинаҷ, муқл, филфил ва ваҷ**: *Хамирхобишудаи ҳабби баласон: ҳабби баласон ва тухми и турб, ду қиво (тухмии гузбарӣ), фитри асолиюн, нӯстайи решаи кабар, нӯстайи решаи говшир, бодомии талх, донаи ғор, азҳар, саъд, сунбул, салиха, асқулуқнтуриюн, испанд, қантиёно, зрованди гард, асорун, қардмоно, мурр, ашақ, сакбинаҷ, муқл, филфил ва ваҷ ба гунаи баробар бармегзинад.*

Ҳоло маънии бархе аз ин истилоҳотро шарҳ медиҳем:

“*Ваҷ* - номи доруе, ки онро игири туркӣ меноманд. Савсани зардро меноманд, ки баргҳояш аз барги наргис дарозтар, соқааш баланд, гули он зард ва шабеҳ ба гули замбақ аст. Беҳи он гирехдор ва баҳампесидаи сурхранги талхмазза мебошад. Онро визач ҳам меноманд дар тиб барои муолиҷаи сиқли забон бакор меравад” [2, 455].

Асорун вожаи юнонӣ буда, растании хушбӯест, ки барг, шох, решаи он барои табобати чунин бемориҳо истифода мегардад: нағзак, барои табобати суддакушо, истисқо, дарди сурин, иллати қарния ва ғ. Асорун “бо номи нардӣ худрӯй ва сумбули худрӯй низ машҳур аст. *Asarum europaeum*” [134, 159].

Қардамоноро дар тибби қадим бо игари карвиё ном мебаранд. Асорун сунбули румӣ буда, хусусияти гарму хушк дорад ва барои табобати гирифтагии чигар, бемории истисқои лаҳмӣ давои хуб мебошад ва онро ҳамчун гиёҳи пешобовар истифода мекунанд.

4. Истилоҳоти содае, ки номи аломат ва тамъи дорувориҳоро ва маводи онро ифода мекунанд: *туруш* [157,90], *талх* [157,90], *шӯр* [157,90],], *гарм*, *хушк*, *тафа* [157,90], *сафед* [157,64], *тира* [157,64], *очӣ* [157,64], *качӣ* [157,64], *сурбӣ* [157,64], *сурх* [157,64], *мода* [157,89], *лахт* [157,89], *сиёҳ* [157,89], *тунд* [157,183].

Закариёи Розӣ ҳангоми муоина ва муайян кардани бемориҳо рангҳоро низ ба эътибор мегирифт ва аз рӯи ранги бемор хулосаи тиббӣ мебаровард ва ҳолати беморро муайян мекард. Ба андешаи ӯ агар ба ҳангоми дарди бандҳо варами дамидаи сурхранг мавҷуд набошад, пас омезаи сард аст ва ҳангоми маҳс кардани ҷойи дард он сард гардида, ранги **хокистар** ва гароянда ба ранги **сабз** монанд мешавад, барои давои он истеъмоли ҳаби савранҷони бузург манфиатовар аст. Лоғаршавии чеҳра, чашмҳо ва фуру рафтагӣ ду гачгоҳ, зардии ранг ва коҳиши чарби он ва монандшавии пӯсти чеҳра ба ранги **зард ё сабз ё сиёҳ** нишонаҳои маргро дорад.

5. Номи ҷонвароне, ки хӯрдани гӯшти онҳо ҳамчун маводи доруворӣ ва хӯрокаро барои рафъи бемориҳо ифода мекунанд: *гӯшт* [157,90], *мурғ* [157,94], *барра* [157,94], *чӯча* [157,94], *гунҷишк* [157,94], *моҳӣ* [157,94], *тиҳу* (навъе аз кабк) [157,114], *шутур* [157,114], *оҳу* [157,114], *дурроҷ* [157,114], *мурғ* [157,114], *чаковак* [157,114], *кабк* [157,114], *ӯрдак* [157,114], *тиҳ* [157,115] - чарбу, чарбӣ, рафғани тани ҳайвон. *Adeps* [157,60], *дунба* [157,115] : **Тихӯ сабуктарин гӯштро дар миёни паррандагон дорад ва барои касе, ки мехоҳад хӯроки сабук фароҳам кунад, хуб аст** [157,114].

6. Номи маъданҳо : *мис* [157,109], *қир* [157,109], *бӯра* [157,109], *гӯгирд* [157,109], *нуқра* [157,109], *зоғ* [157,109], *филизҳо* [157,109], *оҳан* [157,110]. Закариёи Розӣ беҳтарин обҳо он обуро меҳисобад, ки аз сарчашмаи конҳои **оҳан** берун биояд ва арзиши боло дар хӯрокдихӣ дошта, барои

сипурзи бузург фоидабахш аст. Оби аз кони мис бароянда, барҳамдиҳандаи омеза мебошад.

7. Истилоҳоти тиббии содае, ки номи растаниҳо ва мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд: занбақ [157,249], розқӣ [157,249], бон [157,249], сусин, [157,250], килмӣ [157,250], сандрус [157,259], ҳазаз [157,257], ақоқиё [157,257], сак ва уд [157,258], фувва [157,259], адас [157,259], ақоқиё [157,259], сабр [157,259], [157,260], варак [157,47], таҳигох [157,262], соқ [157,262], рон [157,262] шил [157,264], суст [157,264], омос [157,265], лабни (майа, сойла) [157,265], ашиқ [157,265], дишавл [157,265], илат [157,268], сақз ва қир аруқ, морзу адас ва қунбит [157,276], шиёф [157,243], 287 зибрӣ [157,66] мисқол [157,242], қурс [157,243]: лозар [157,87].

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки аз тамоми равғанҳои гармозо занбақ, розқӣ, бон, сусин, равғани ғор ва қатрон хуб буда, аз ҳама судманданд ва истифодаи онҳо беҳтар аст. Беморро ба наздики оташ гузошта, баданшро бо равғани **куст ва фарбиюнӣ** равғанмолӣ кардан лозим аст. Инчунин барои нигоҳдошти ангуштон аз сармозадагӣ ва пешгири аз табоҳии он истифодаи равғани **зайтуни** кӯҳнаро барои равғанмолӣ тавсия додааст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии истилоҳоти содаи “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ маълум гардид, ки қисми муҳимми истилоҳоти содаро калимаҳои асли ташкил медиҳанд. Закариёи Розӣ ҳангоми корбурди истилоҳоти содаи доруворӣ, дармонгиёҳӣ дар баробари хусусиятҳои давоии ин навъи истилоҳот маълумоти мухтасар дар бораи ин ё он гиёҳ медиҳад. Як қисми муҳимро он истилоҳоте ташкил мекунанд, ки имрӯз дар ин шакл дар истеъмол нестанд ва барои шарҳи онҳо рӯ ба фарҳангҳои таҳассусӣ овардем.

2.2.2. Истилоҳоти сохта

Вожасозӣ тавассути вандҳои калимасоз яке аз омилҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавӣ буда, маъмултарин усули сохта шудани истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Маъмултарин роҳи сохта шудани истилоҳоти тиббӣ усули сарфӣ, яъне тавассути пасванду пешвандҳо сохта шудани калимаҳо мебошад.

2.2.2.1. Бо пешвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ

Мирзо Ҳасани Султон дар сохтани истилоҳоти илмии осори қадимтарини форсии дарӣ таъкид мекунад, ки “пешвандҳое, ки дар сотмони сарфии истилоҳоти ин осор иштирок мекунанд, ҳамон пешвандҳои то ба имрӯз маъмули вожасозу шаклсозии забони форсиянд” [157,94].

Бояд зикр намуд, ки бо пешвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” каммаҳсул аст:

Пешванди бе-. Пешванди бе- (ф.м. sbe //ape) дар сохтани сифатҳо сермаҳсул аст ва вожаҳоеро месозад, ки ба хосият ва аломати чизе молик набуданро ифода мекунад. Дар сохтани истилоҳоти тиббӣ каммаҳсул аст ва дар объекти таҳқиқи мо чунин истилоҳоту вожаҳое мушоҳида гардиданд, ки ҳолати беморро мефаҳмонанд: *беиштиҳои* [157,18]- камбуди иштиҳо, *анорексия. Anorexia* [134,134], *бемӯй* [157,87], *бебок, бетарсу бим* [157,89], *беҳушӣ* [157,15].

“Беҳушӣ هشی بی - беҳудӣ, мадҳушӣ, беҳушӣ, сакарот, ҳолати беҳушӣ - Obnubilatio [134,214]: *бенамурӣ* [157,175], *беҳобӣ* [157,237].

Пешванди но - . Пешванди но- дар истилоҳсозӣ каммаҳсул буда, ду вожа мушоҳида гардид: *нооромӣ* [157,205], *нобино* [157,193]. Истилоҳи *нооромӣ* аломат, ҳолати беморро ифода мекунад ва дар “Вожаномаи тиббӣ” чунин маънидод шудааст: “Ноором نأرام - нороҳат, нотинҷ; мушавваш, пурташвиш. Inquietus” [135,721]. Истилоҳи *но+бино* серистеъмол буда, ҳамчун истилоҳи тиббӣ маънои “кӯр, аъвар, бебасар”--

Invidens [134,716] шарҳ ёфтааст. Ба андешаи Закариёи Розӣ ҳолати беморони ба нобиной гирифторшуда вазнин мебошад. Шахси ба бемории **нобиной** муталогардида ба андозае **ноором** ва **бетоб** мегардад ва кӯшиш менамуд то худро аз мардум канор гирад. Яке аз сабабҳои ба ин беморӣ гирифтор шуданро дар пурхурӣ медонад .

Пешвади ҳам-. Бо ин пешванд *ҳамбистарӣ* [157,14] мушоҳида гардид, ки ба маънои - “ҳамхоба” омадааст. *Бузургии шикам, нишондиҳандаи бисёр ҳамбистарӣ* кардан аст [157,87].

2.2.2 .2.Бо пасвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ

Бо пасвандҳо сохта шудани истилоҳоти тиббӣ назар ба пешвандҳо серистеъмолтаранд. Пешвандҳои истилоҳсозе, ки дар асари мавриди назр истифода гардидаанд, дар айни замон дар истифода қарор доранд. Дар объекти таҳқиқи мо чунин пасвандҳои истилоҳсоз мушоҳида гардиданд:

Пасванди -а. Ин пасванд таърихи қадима дошта, ҳамчун пасванди “*калимасоз, сермаъно, серистеъмол ва сермахсул*” дар сарчашмаҳо зикр гардидааст [Л. С. Пейсиков, 1973; Ш. Рустамов, 1972; О. Қосимов, 1988: 87; Шамси Қайси Розӣ, 1991: 198].

Пасванди -а дар сохтани исм, сифат, калимаҳои мураккаби омехта иштирок намуда, вожаҳои нав месозад. Пасванди -а дар сохтани истилоҳоти тиббӣ зиёд ба кор меравад. Закариёи Розӣ аз имконоти калимасозии ин пасванд истифода намудааст, ки дар асари “Тибби Мансурӣ” чунин истилоҳоти сохта мушоҳида гардиданд: *ришта* [157,16], *заҳра* [157,17], *омеза* [157, 20], *бофта* [157,27; 28], *сӯзаҳо* [157,59], *пӯста* [157,59] - қабати қишрӣ, табақаи иборат аз бофтаи пайвандии пӯст. *Corium derma* [134,114], *даҳона* [157,58], *дӯшизагон* [157,62], *ширина* [157,121], *бунафша (фарфир)*[157,127] гиёҳест, ки ранги гулҳои он арғувониранг, сафедча ва бунафш буда, дар тибби қадим барои тайёр кардани атр ва табобат кор мефармоянд. “*Viola odorata*” [134,240], *туруша* [157,131]

ҳарира [157,105], *ханҷара* [157,57]. *Дирамана* [157,161] // *дармана* [157,159] “*гиёҳи давоии маъруф мебошад, ки таъми талх дошта, дар тиб барои давоҳо истифода мегардад. Artemisia mogoltavica*” [135, 326],

Зангори маъданӣ фузулотест, ки аз кони мис ҳосил мешавад ва ранги он сабзтоб буда, таъми он ширини ба талхӣ моил мебошад. Даҳанаи фаранг барои табобати бемориҳои гуногун, хусусан барои дафъи самум, доруи чашм истифода мегардад.

Пасванди -а аз чунин ҳиссаҳои нутқ истилоҳоти тиббӣ сохтааст:

а) **исм+пасванди -а:** *даҳана, ханҷара, нӯста, захра:*

Истилоҳи тиббии *захра* дорои чунин маъниҳост: *Заҳра* ба ибораи дигар талха ҳамчун истилоҳ дар тиб ба чунин маънӣ омадааст: “1. талхадон, ки андоми маъруфи дорои захра ва ё талха мебошад, *Vesia fellea*; 2. захра, зарда; қавитарини он захраи гов, сипас оҳу ва хирс, баъд буз ва сипас гӯсфанд аст, ки дар тибби ниёгон фаровон истифода мешуд. *Chole*; 3. тибби қадим гиёҳе, ки барои илоҷи бемориз ба кор мебаранд - *Anthyllis cretica* [134, 39]: *захра - талхадон*” [152,17].

Вожаи *ханҷара* ҳамчун истилоҳи тиббӣ маънои - “шоҳаи шофмонанди устухони чаноғ”-ро дорад *Processus xiphoides sterni* [134,393]. Ҳолати ханҷара ҳангоми фурӯ бурдани хӯрок марӣ ба самти пойин рафта, **ханҷара** боло кашида мешавад ва дар натиҷа даричаи рӯи он устувор мегардад, то фурӯ бурдани хӯрок осон гардад.

б) **сифат+пасванди -а:** *ширина, бунафша, туруша* ва ғ. :

Истилоҳи *ширина* варианти вожаҳои *ширинак* ва *ширинча* (гуфтугӯӣ) мебошад, ки дар луғатномаҳо чунин шарҳ дода шудааст: “...тиббӣ қадим навъе аз чӯшиш, ки бар андом ва рӯи атфол бармеояд, саъфа, ширинча. *Diathesis*” [134,561]. Закариёи Розӣ навъи ширинаро ба кор бурдааст. яке аз хосиятҳои **оби панир берун ва равон кардани**

зардоб мебошад ва барои бемориҳои хоришак, чўш, ширина ва сўзаҳои сар, зарпарвин нафъ мебахшад.

Истилоҳи *туруша* аз сифати туруш ва пасванди -а сохта шуда, чунин шарҳ ёфтааст: *туруша // турушак* تر شك\|ت ر شه дар тибби қадим шулха, рустани маъруф, ки агар қадре аз тухми он дар хирқа гиранд ва зан бар бозуи чап бандад, модом ки бо худ дорад обистан нашавад [153, 327]. Ин растанӣ имрӯз низ дар истеъмол аст. Туршак, туруша (ҳаммоз) мизочи сард, хушк дошта, шикамро банд меоварад, ки боиси часбандагӣ дар шикамба мегардад, вале зардобу ташнагиро аз байн мебарад. Аз сабабот чунин растаниҳо решаҳои зиёд надоранд: коҳу, коснӣ, хиёр, сармақ, хурфа, турушак.

в) **асосҳои замони феъл + пасванди -а** : *ришта, бофта, омеза, сўза* ва ғ.. Истилоҳи тиббии *ришта* дар фарҳангҳои тафсирий ва таҳассусӣ гуногун ташреҳ ёфтааст: Дар фарҳанги таҳассусии ВТ ба маънои “бемории маъруф, ки дар гузашта дар маҳалҳои бадбодуҳавои Осиёи Марказӣ хеле паҳн шуда буд. Dracunculosis” [134,148]; “ришта II شتر тиб. пайдо шудани чизи кирммонанди сафеди сард дар зери пўсти бадан дар натиҷаи нўшидани обҳои истодаи гандида ва табоҳшуда: бемории ришта” [134, 166]. Закариёи Розӣ пайдоиши бемории риштаро бар он шароит мансуб медонад. Макони пайдоиш ва сабаби рушди бемории ришта, пеш аз ҳама, сарзаминҳои гарм ва олуда ва ба ҳам рехтаи ифлосу чиркин, камобӣ обҳои гандида, бесабзина пайдо мешавад. Ин беморӣ аслан дар соқи по пайдо мешавад ва баъзан дар чойҳои дигар низ падид меояд.

Вожаи *бофта* аз асоси замони гузашта, пасванди муштарақвазифаи -а сохта шуда, ба маъноҳои зерин дар тиб истифода мегардад: “силсилаи ҳуҷайраҳо ва ҳосилаи онҳо, ки аз чиҳати умумияти сохт, вазифа ва рушд муттаҳид шудаанд. Tela” [134, 232].

Бофтаҳо истилоҳоти биологӣ буда, низоми алоқаманди ҳуҷайраҳои ҳайвонот ва растаниҳоро ифода мекунад. “*Ва агар тан бо омеза нумур бошад, захм ба марҳами нармкунанда ниёз дорад ва бофтаҳои осебдида дар жарфҳои захми бемор низ ниёз ба дармонгирии кор озмуда ҳамроҳ ва ҳамёри бемор мебошад*” [157,271].”

Вожаи сӯза истилоҳотии тиббиест, ки ҳолати беморро ифода мекунад: “*Бемориҳои гуногуни падидомада аз зардоб чун зарди ва сӯзаҳо ба сурхӣ ва намла ва табҳои сахт ва монанди он рух медиҳад*” [157,59].

Пасванди -гоҳ. Пасванди -гоҳ // гаҳ дар истилоҳсозӣ серистеъмол мебошад ва дар асари мавриди назар чунин истилоҳоти тиббӣ ба мушоҳида расиданд: *тиҳигоҳ* [157,12;13], *нишастангоҳҳо* [157,12;18], *урдугоҳҳо* [157,16], *растангоҳ* [157,27; 35], *дастгоҳ* [157,30], *рӯшигоҳ* [157,32], *шармгоҳ* [157,32; 55;150], *тиҳигоҳ* [157,34; 43; 201], *настангоҳ* [157,55], *гичгоҳи*, [157,83], *нишемангоҳ* [157,181].

Ин пасванд аз чунин ҳиссаҳои нутқ истилоҳоти тиббӣ сохтааст:

а) **исм+ пасванди -гоҳ:** *шармгоҳ* – “узвҳои чинсӣ, авратайн, андоми ниҳонӣ, аъзои таносул - Organa genitalia” [134, 552]. Аз қисми поини ҷиноғ то устухони **шармгоҳ** бахши нарм ва сахти шикам ҳисоб меёбад. *Дастгоҳи танаффусӣ тарроҳии бисёр дурусте дорад* [157,49].

б) **сифат+пасванд:** “*тиҳигоҳ* تَهِي كَاه - зери қавси қабурғаҳо, зерқабурға - Regio hypochondriaca” [134,303], *гичгоҳ* - чаккаи сар. Ҳангоми пайдо шудани сахтӣ ва кашидагӣ дар қисми поёни пушт ва **тиҳигоҳ** бо дигаргунии ҳолати пешоб нишондиҳандаи оғози бемории гурда буда, он пайгири карда шавад.

Вожаи *гичгоҳ* чаккаи сар мебошад, ба адешаи Закариёи Розӣ агар абрӯи шахс баланд ва дарозшуда, то ба **гичгоҳи** расида бошад, ин шахс дорои чунин хислатҳост: худбин, гумроҳ, лофзан.

в) **асосҳои феъл+ пасванди -гоҳ:** *нишастангоҳ*, *растангоҳ* ва ғ.

Закариёи Розӣ яке аз сабабҳои пайдоиши бавосир ва нишонаи пайдоиши кирмҳои кӯчакро дар хориши нишемангоҳ доништа, хушдор медиҳад, ки онро пайгирӣ бояд намуд. Агар пехоле, ки сӯзонандаи **нишемангоҳ** бошаду дилпечаовар пас ин ба захми рӯда оварда мерасонад, онро пешгирӣ бояд намуд. Чунончи: *Агар нухӯ аз паҳно бурида ё шикаста шавад, ҳис ва ҳаракати андомҳое, ки **растангоҳи** пайи онҳо поинтар аз ин буридагӣ бошад, аз кор меафтад* [157,27].

Пасванди -ак. Пасванди *-ак* дар калимасозии калимаҳои сохта ва мураккаби омехта истифода мегардад. Ин пасванд дар забони форсии бостон дар шакли *-ака* дар истеъмол будааст [Фитрат, 12; ОИЯ, 175; Пейсиков, 134; Рустамов,77]. “Пасванди *-ак* дар сифатсозӣ каммаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳои аслие месозад, ки ба ягон аломат, амалу ҳолат доро будани предметро мефаҳмонад”[ГЗАТ, 1985: 142]. Дар забони адабии тоҷикӣ он ҳам дар калимасозӣ ва ҳам шаклсозӣ истифода мегардад. Муҳаққиқ С. Низомова бар он назар аст, ки “дар забони адабии тоҷикӣ ду пасванди *-ак¹* ва *- ак²* мавҷуд аст, ки яке калима месозад, дигаре барои ифодаи маънои субъективӣ истифода мегардад” [68, 32-33].

Аз таснифоти мисолҳои гирдомада маълум гардид, ки ин пасванд дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ маъмул будааст. Дар “Тибби Мансурӣ” -и Закариёи Розӣ бо ёрии пасванди *-ак* истилоҳоти зерин сохта шудааст: *барфак* [157,18], *турушак* [157,96], *шобобак* [157,156], *тарак*, *турушак* [157,131], *золзолак*[157,132], *бахтак* [157,184], *хурусак* [157,149], *хасак* [157,159], *сармак* [157,164], *лолахасак* [157,159], *зардак* [157,217] *мивизак* [157,225], *казмозак*[157,230].

Истилоҳоти тиббии *хасак* аз исми *хас* ва пасванди *-ак* сохта шудааст. Абуалӣ ибни Сино роҷеъ ба ин истилоҳ чунин нигоштааст: **Хасак** бештар гули кочираро меноманд. Кочира гиёҳест баргҳои тухмшакл ва гулҳои

зардшакл дорад. Гулҳои онро чида пас аз хушк кардан майда мекунанд ва рӯйи нон мезананд ва баъзан ба ҷойи заъфарон истифода мебаранд. Онро ба истилоҳҳои дигар кофта, кофиша ва коғола ҳам ном мебаранд.

Дар ФТН вожаи хасак ба маънои “хори хасак”, ки имрӯз ҳамчун даво истифода мегардад, шарҳ ёфтааст. Дар ФТЗТ чунин маънидод шудааст: “*Хасак* خسك. - хас, меваи ёбой, хорҳои сегӯшаи аз оҳан сохташуда, ки ба сари роҳи душман андохта мешуд, то гузашта натавонад” [152, 428]. Дар асари мавриди назар он ҳам дар қолаби сода, ҳам мураккабу ибораистилоҳ истифода гардидааст: *ҷӯби дарахте* [154,159], *равгани гули сурх*[154,159] *равгани гули харозӣ (хароз)* [154,159] *ки рӯи санглох бошад, барги бунафша* [154,159]. *ҳиск (хасак, гули тоҷира)-и тоза*[154,159]. *хаишош (кӯкнор, лолахасак)* [154,159].

Закариёи Розӣ оби сард, ҳамишаки чавон, харфа, **хори хасак**, донаи асфарза, чулбак доруҳои сардкунанда меҳисобанд. Хорхасак ё ба ибори дигар хори хасак хусусияти давоӣ дошта, онро аз рӯйи тавсияи ин донишманд ба тухми шалғам, таратезак, шанбал, пиёз, морҷӯба, ратба дар ченаки якхела гирифта, бо гандум, нахӯд, мағз якҷоя намуда, бо обу шир ба миқдори якхела дар оташ то ширабастан пазанд, манфиат мебахшад.

Истилоҳи *бахтак* [154,184] аз исми маънии *бахт* ва пасванди *-ак* сохта шуда, дар фарҳангҳои таҳассусӣ варианти арабии он вожаи кобус оварда шудааст. “Бахтак ҳолатест, ки ба инсон пас аз хуфтан, хусусан хангоми ба пушт хобидан, рӯй медиҳад ва дар натиҷа одам нафастанг мешавад ва ҳарчанд бихоҳад, ки бичунбад ё доду фарёд бизанад, наметавонад. Ин урфият ҳолатро сиёҳӣ пахш кардан ҳам мегӯянд ва дар тиб бо чунин истилоҳҳо зикр мегардад: “зоғута, найдулон, сугоча - *Oneirodynia*”[134, 220; 134, 488].

Закариёи Розӣ табобати онро пешниҳод намуда, ҳушдор медиҳад, ки он оғози саршавии бемории саръ “бухушӣ, ихтилоли рӯҳӣ” мебошад. Ба андешаи Закариёи Розӣ **бахтак** (кобус) чунин беморист, агар шахсе дар хоб бубинад, ки чизе сангин ба рӯи ӯ меафтад, ингуна хоб диданро **бахтак** меноманд. Инчунин ҳушдор медиҳад, ки дар табобати он кӯтоҳӣ бояд наҳавад, зеро нигонаи оғози саръ, яъне ихтилолт рӯҳист.

Истилоҳи *золзолак* бо пасванди *-ак* дар қолаби мураккаби омехта сохт шудааст: **Золзолак** бо истилоҳи дигар зуърур номида мешавад ва мизочи сард дошта, бандоварандаи шикам, оромкунандаи хун ва зардоб мебошад ва онҳоро рафъ мекунад.

Истилоҳи *сармак* дар осори Ибни Сино бо гунаҳои *сармуқ*, *салма* ҳаммаъно буда, чунин шарҳ ёфтааст: “*Сармак* (сармуқ, салма) - гиёҳест биёбонӣ ва худрӯ, дорои баргҳои тухмшакл, ки онро монанди исфиноҷ дар пухтани ош ба кор мебаранд. Онро мармаҷ ва инфиноҷи румӣ низ мегӯянд “[2,468].

Ин истилоҳ дар ВТ бо номи *сарма* чунин шарҳ ёфтааст: *Сарма* سرمه дар тибби қадим номи гиёҳи давоӣ омадааст. Бӯстонӣ ва саҳроӣ мешавад. Саҳроии онро бигиранд ва бичӯшонанд. Оби онро зане, ки машина дар шикамаш монда бошад бихурад, дарсоат биафтад - *Atriplex hortensis* [134,173].

Закариёи Розӣ сармақро ба гурӯҳи доруҳои намвари обакӣ шомил доништа, хусусиятҳои табобатии онро таъкид кардааст. Доруҳое, ки хусусияти намвари обакӣ доранд, ақоқиё, хирфа, борҳанг, **сармак** (сармак, сурма), барги уллайқ (хуч), бақлатулямония, момисо, коху, дибк, (сирешим), барги бунафша, каду, курт (гандано, себарга, юнучқа), шавкарон мебошагд, ки онҳо хусусияти табобатии беш доранд. Чунончи, **сармак** доруи обакӣ буда, дорои чунин аломатҳост: сард, намур, шикамнармкунанда. онро барои табобати зардигирифтагон ва касоне, ки чигари гарм доранд, истифода мебаранд.

“Хурӯсак - буғма, газаки ханчара ва танг гаштани сӯрохии он, ки боиси сари чанд вақт хиррӣ шудани овоз, сурфаи канда-канда ва душвории нафасгирӣ (нафастангӣ) мегардад. Бештар дар бачагон, хусусан бачагони аз 1 то 5-сола мушоҳида мешавад. Хурӯсак ҳақиқӣ ва қалбакӣ мешавад” [156,198]. Ин беморӣ дар тамоми фаслҳои сол мушоҳида мегардад, аммо дар баҳору тиррамоҳ бештар аст. **Хурӯсак** бемории гирифтагии гулӯ мебошад. Агар шахс даҳонашро доимо шӯяд барои рафъи **хурӯсак**, хуноқ ва инчунин захмҳои даҳон судманд аст.

Истилоҳи “шабоб-ак” аз исми шабоб “ҷавонӣ” ва пасванди -ак сохта шудааст. Шабобак дорои хусусияти гарм буда, онро барои резиши оби даҳони кӯдакон ва саръ истифода мекунанд.

Пасванди -й/гӣ. Пасванди -й// -гӣ дар вожасозӣ серистеъмол буда, аз давраҳои куҳани инкишофи забони тоҷикӣ маншаъ мегарад ва дар “забони форсии миёна дар шакли -ih ифода гардидааст, ки реша аз [-iуа, -uwa] - и забонҳои эронии бостонро дорад”[134, 208]. Пасванди -й// -гӣ муштарақвазифа, синоморфема, оморфема мебошад ва дар сохтани исм, сифат, зарф истифода мегардад. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ ғаъол мебошад. Дар “Тибби Мансурӣ” бо ин пасванд чунин истилоҳоти тиббӣ сохта шудаанд, ки номи беморӣ, ҳолати беморӣ ва ғайраро мефаҳмонанд: *беморӣ* [157,11], *равонӣ* [157,28], *логарӣ* [157,187], *сусти* [157,205], *танбалӣ* [157,205], *равонӣ* [157,30], *тизишкӣ* [157, 21;315], *сусти* [157,16], *дармонӣ* [157,15], *ташинакашӣ* [157,15], *беҳушӣ* [157,15], *шунавоӣ* [157,14], *зардӣ* [157,18], *масти* [157,15], *дармонӣ* [157,15], *карахтӣ* [157,18], *зарангӣ* [157,87], *чоқӣ* [157,87], *логарӣ* [157,87], *намурӣ* [157,87], *зулоӣ* [157,87], *зардӣ ва ба сурхӣ* [157,59], *балғамӣ* [157,19], *маҷорӣ* [157,24], *нерӯзоӣ* [157,24], *фарбеҳӣ* [157,73], *болидагӣ* [157,66], *логарӣ* [157,66], *гӯшти*[157,66], *шунавоӣ* [157,81], *биноӣ* [157,81], *сурхӣ* [157,88], *ранҷурӣ* [157,127], *сиёҳӣ* [157,88], *сурхӣ* [157,88], *тарсуй*

[157,81], *зибрӣ* [157,81], *ширинӣ ва чарбӣ ва тундӣ ва шӯрӣ* [157,198] *беморӣ* [157,205], *забарӣ* [157,224], *рӯбонӣ* [157,251].

Истилоҳоте, ки аз исм ва пасванди -ӣ сохта шуда, ҳолати бемор ва хусусияти дору ва растаниҳои давоиро ифода мекунанд: беморӣ, дармонӣ, пизишкӣ, балғамӣ, гӯштӣ, чарбӣ ва ғ. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки шахси гирифтори бемориҳои **балғамӣ** чизҳои балғамоварро истифода набарад, кам бихобад. Чунин беморон гирифтори таби ғуб, таби рубъ ё **балғамӣ** ва диқ буда, гоҳо яке аз табҳои лозим (пайваста) хурӯҷ мекунад. Бояд ба дармонҳои **табибон** қарор гирад, яъне дар назди пизишкон бистарӣ гардад, то сиҳати ёбад [157,19].

Дар сохтани истилоҳоти тиббӣ сифат ҳамчун ҷузъи асосӣ мавқеи хос дорад: *беҳушӣ, шунавоӣ, биноӣ, сурхӣ, ранҷурӣ, зардӣ, мастӣ, қарахтӣ, зарангӣ, логарӣ, зулоӣ, зардӣ ва ба сурхӣ* ва ғ. “Симоҳшиносӣ - илми канали **шунавоӣ**” [157,448]. Ба андешаи ин табиб ранги тан нишонаҳои асосии омезаҳо мебошанд. Масалан, агар ранги хурмоии тан мовид ба **сапедӣ** бошад, шахс дорои сардтарин омеза аст ва агар ранги тан ба **сурхӣ** ва **зардӣ** бизанад, шахс дорои гармтарин омеза мебошад.

Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки аломати бемории камхунӣ, ин аз даст додани хуни фаровон, ранги **зард**, аз тихӣ шудани тан аз хун мебошад. Ранги зарди чунин шахсон аломати ба як беморӣ гирифтोर шудан аст.

Пасванди -гӣ варианти пасванди -ӣ мебошад ва он нисбат ба вариантҳои дар истилоҳосозӣ калимасозӣ камистеъмол аст: *омехтагӣ* [157,20], *хастагӣ* [157,16], *омехтагӣ* [157,20], *хоболудагӣ* [157,17], *хирагӣ* [157,18], *анбоштагӣ* [157,75, 76], *хастагӣ*, [157,172, 237, 252], *мондагӣ* [157,252], *зарбдидагӣ* [157,259], *шикастагиҳо* [157,264], *гуруснагӣ* [157,240], *ташнагӣ* [157,240], *яхзадагӣ (сармозадагӣ)* [157,246, 247], *гуруснагӣ* [157,247; 246], *хоболудагӣ* [157,205], *ташнагӣ* [157,237], *пажмурдагӣ* [157,187].

Хастагӣ аз сифати феълии *хаста* ва пасванди *-гӣ* сохта шуда, дар тиб ба маънои “хастагӣ, мондагӣ, шалпарӣ, вазъи физиологии организм” фаҳмида мешавад. Ин ҳолат ба шахс дар натиҷаи кори аз ҳад зиёд пайдо шуда, сабаби муваққатан суст шудани қобилияти корӣ, аз ҷумла, кори фикрӣ ва ҳам ҷисмонӣ мегардад, ки нишонаи хастагӣ аст.

Мутахассисони соҳаи тиб *хастагиро* боиси заифии организм ва саломатӣ медонанд. Барои бартараф намудани хастагӣ истироҳати хуб лозим аст ва ин маъниро Закариёи Розӣ чунин ба қалам додааст: *Агар касе ба дунболи хастагӣ дучори ин таб шавад, беҳтар аст нас аз фурукаш кардани таб ба гармоба равад ва дар баҳши миёнае, наздик ба дари баҳши нахусти гармоба биншинад, ва дари баҳши нахустро ба рӯи худ боз нигоҳ дорад* [157,367].

Истилоҳи *яхзадагӣ* дар ВТ бо гунаи “яхкарда, сармозада, хунукзада, мунҷамид – Congelatus” шарҳ ёфтааст. Закариёи Розӣ барои дармони сармозадагӣ чунин усулро, ки ниҳоят одӣ аст, пешниҳод мекунад. Ӯ барои табобати сармозадагӣ тавсия медиҳад, ки агар касе, ки ба андозаи ноумедӣ ба бемории сармозадагӣ мубтало бошад, барои ӯ чойи пӯшида аз бодро интихоб карда, оташ афрӯхта, ӯро гарм кунанд. Сипас бо дастони гарм бо саҳт ва нарм танашро бо порчаи гарм компресс намуда, маҳс намоянд ва ӯро дар бағал нигоҳ дорад, то ҳадде, ки шикам, пушт ва синаҳои ҳарду хуб ба ҳам бичаспад, гармӣ тамоми бадани ӯро фаро гирад. Ба андешаи Закариёи Розӣ гардиш *дар* ҳавои сард ва дар роҳ боиси пайдоши осебҳои дигар ба мисоли *яхзадагӣ*, *гуруснагӣ*, *бехушӣ*, *сакта*, *ҳарос*, *лахтӣ*, *карахтӣ*, *казоз*, *гандидани дастҳо* ва *пойҳо*, *банд омадани шикам* мегардад.

Истилоҳи тиббии *хирагӣ* аз сифати *хира* ва пасванди *-гӣ* сохта шуда, ба маънои “торикӣ, тирагӣ, мас. дар чашм” истифода мегардад: *Сардари ва дарди гиҷгоҳ ё нимаи сар; саргиҷа; сарсом (миненгит); сакта; хоболудагӣ*

(сибот) - зилзадагӣ ва **хирагӣ**; фалаҷ; карахтӣ; ларзиш; лақва; ташаннуч; фаромӯшӣ; саръ - *Epilepsy* [134,18].

Пасванди -иш. Пасванди *-иш* бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада, истилоҳоти тиббӣ сохтааст, ки номи беморӣ, ҳолати беморро ифода мекунад: *хориш* [157,14; 222; 181], *чунбиш* [157,13], *сӯзиш* [157,131; 15; 60; 251] *гувориш* [157,17; 60; 20], *оромиш* [157,172], *ларзиш* [157,18], *гарош*, *ҷӯиш* [157,23], *хориш* [157,144]: *Хориш ҷараб, касалии нӯсти инсон ва ҳайвон.Pruritus [157,418].*

Яке аз бемориҳои беқароркунада бемории хориш ва ҷӯшҳои тан аст. Касоне, ки гирифтори бемориҳои **хориш** ва реши сар мебошанд, ин бемориҳо аз сӯхтан ва табоҳии хун пайдо мешаванд ва онҳоро дар намак хобондани зараровар аст.

Бемории омоси гурда ва пешобдон. Нишонаҳои омоси гурда ва пешобдон ин омоси гарм гурда, табҳои гуногуни ба ҳам омехта ва ба ҳамроҳ он **сӯзиш ва ларзиш**, инчунин, омодагӣ чандбора барои пешоб қардан ва дард дар поини пушт ва сангинӣ мебошад. **Сӯзиш** ҳангоми пешоб қардан агар дар бемор **сӯзиш**, дилпечӣ ва дард мушоҳида гардад, ўро аз истеъмоли туршӣ ва шӯриву тундӣ боз доштан лозим.

Пасванди -дон. Пасванди *-дон* ҳамчун пасванди исми макон ва зарфсоз маъмул аст. Зақариёи Розӣ аз имконоти калимасозии ин пасванд истифода намуда, истилоҳоти тиббии *пешобдон* [157,144; 41; 184], *заҳдон* [157,30;144], *артдон* [157,67], *тухмдон* [157,63]-ро ба қор бурдааст, ки имрӯз низ дар истеъмоланд:

Истилоҳи тиббии *пешобдон* аз зарфи пеш, исми об ва пасванди исмсози *-дон* сохта шуда, бо вожаҳои масона, шошадон ҳаммаъност. Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳи пешобдон 55 маротиба ва истилоҳи арабии масона як маротиба истифода гардидааст. Зақариёи Розӣ бар он назар аст, ки агар омос дар **пешобдон** пайдо шуда бршад, бемор таби бисёр саҳт

карда, ҳарзагӯӣ мекунад. Ҳангоми дар пешоб мавҷуд будани санг аввал пешобро зулол ва соф кардан лозим, то санг дар **пешобдон** падида ояд. Инчунин Закариёи Розӣ чунин истилоҳоти тиббиро ба кор бурдааст: кисаи зардобшиносӣ [157,67], гурдашиносӣ [157,232], пешобдоншиносӣ [157,112], дастгоҳи гувориш [157,243], пардаҳо [157,67], ниёми шикамшиносӣ [157,144],

Истилоҳи *заҳдон* синоними вожаи арабии раҳим буда, *чи* дар забони гуфтугӯӣ ва *чи* дар забони адабӣ серистеъмол аст ва ҳамчун истилоҳоти тиббӣ дорои чунин маъност: “*Заҳдон//зеҳдон* زهان ба маънии раҳим, ки қароргоҳи нутфа бошад, бачадон” [157,394]. Вожаи *заҳдон* аз исми заҳ (ба маънои нутфа, бача ва фарзанд) ва пасванди исмсози -дон таркиб ёфтааст. Истилоҳи мазкур дар “Тибби Мансурӣ” 12 маротиба корбаст гардидааст. Закариёи Розӣ дар бораи табобати фаромадагӣ ва беруномадани **заҳдон**, варами сахти **заҳдон** доруҳоеро тавсия додааст, ки ин доруҳо метавонанд онро нарм мекунад ва барои рафъи дарди заҳдон фоида бахшанд. Барои табобати он марҳами диёхилин бо равғани савсанро истифода намоянд.

Истилоҳи *тухмдон* аз исми *тухм* ва пасванди -дон сохта шуда, ҳамчун истилоҳоти тиббӣ дар “Энциклопедияи мухтасари тиб” чунин шарҳ ёфтааст: “*Тухмдон* - як ҷуфт ғадуди таносули занҳо. Дар тухмдон ҳуҷайратухм пухта мерасад, гормонҳои ҷинсӣ ҳосил ва ба хун интиқол дода мешаванд. Тухмдон ҳосилаи байзашакл буда, дар назди девораи паҳлӯии коси хурд ба тавассути чарби бачадон овезон аст. Андозаи тухмдон дар занҳои синни таваллуд: дарозӣ -30 -40 мм, паҳнӣ -20 -25 мм, ғафсӣ -10 -15 мм, вази тақр. 5 гр. Тухмдон ду зоида наздитухмдони (рагоорфогон) ва фавқитухмдонӣ (ероорфогон) дорад. Онҳо аз ҷӯякчаҳои борик таркиб ёфтаанд “[156,5;24].

Аз нуқтаи назари Закариёи Розӣ дар занҳо ду **тухмдони** кўчактар мавҷуданд, ки хурдтар аз хояи мардон аст. Аз ин ду **тухмдон** оби занона ба даруни захдон ва гардани он мерезад ва ба даҳонаи воҷон, ки шабоҳат ба нуки суроҳдори нарина дорад, мерасад.

Атрдон - зарфи атрро номанд [230,40]. Атрдон на ҳамчун истилоҳоти тиббӣ, балки ба маънои зарф омадааст: *Гунаи бадформи он монанди ҷойи атрдон ё кифи хонумҳост* [157,68].

Пасванди -ина. Пасванди *-ина* таърихи қадима дошта, дар калимасозӣ бемаҳсул аст. Пасванди *-ина* ҳамчун пасванди муштараквазифа дар сохтани исм ва сифат истифода мегардад [нигар. 34,11;21]. Пасванди *-ина* дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ истифода шудааст. Дар асари мавриди назар истилоҳоти тиббии: *нарина* [157,15; 30; 63], *чодарина* [157,61; 95] мушоҳида гардид. Ба дастгоҳи таносулӣ захдон, **нарина**, хояхо, овандҳои оби нарина ва роҳҳои рафтани онҳо дохил мешаванд. Хӯроқиҳои миёна дар пойдории моеъи ғализ, ки пас аз фаъолияти ҳазм дар меъда, омодаи таҳвил ба рӯдаҳо мешавад истифода мешаванд, иборат аз нони хушк, гӯшти хояи бузғола, гӯшти барраи гӯсфанд, забон, рӯдаҳо ва ғайра мебошанд. “*Чаҳор моҳича барои хояи мардон ва дуто барои занон ва чаҳорто барои такон додан ва сик кардани нарина ва моҳичае барои сифт гирифтани даҳонаи пешобдон, ки пешоб контрол шуда берун равад*” [153, с. 37].

Пасванди -ила. Ин пасванд дар калимасозӣ бемаҳсул аст - *обила* [157,14]: Вожаи *обила* дар ФТЗТ ба маънои зерин ташреҳ ёфтааст: “*Обила* 1 *آبله*. варами обгирифта ва кублазадаи пӯст аз сӯхтагӣ, судашавӣ, кубла; *обила* кардан варами обдор баровардан, кубла задани даст, по ва ғ. 2. тиб. бемории сирояткунанда, ки дар бадан доначаҳои риму фасоддор пайдо мешаванд, нағзак, чечак” [153, 9]. Ин истилоҳро бо номҳои нағзак, чечак, табхола (захме, ки аз таб ё тарс дар лабу рӯй мебарояд) ном мебаранед

Пок кардани **обила**: Агар ҷойи сиёхранги обила ҳамвор ва ранги он монанди пӯст бошад, метавон онро бо усули дармони аср захмҳои пӯсида рангкунандаҳои сапед табобат кунед. Чунин беморон дар дар ҷойҳои сарди шамолрав бо мақсади дур шудан аз бемориҳои **обила**, хасба, тобун, захмҳои чиркин, таби фарогир бинишинад.

Пасванди - гарӣ. Дар сохтани истилоҳоти тиббӣ каммаҳсул буда, танҳо калимаи *гардишгарӣ* мушоҳида гардид: Усули дурусти **гардишгарӣ** аз назар Закариёи Розӣ аз чунин қисматҳо иборат мебошад: парҳез намудан аз гарм, ки ззараровар аст; муайян ва дарки кардани захрҳо ва пайгирии оқибатҳои газидагӣ, бартараф кардани ташнагӣ ва ҷилавгирӣ аз зарари он; ҳолати **гардишгарӣ** дар сармо ва гармои саҳт ва чи тавр роҳ паймудан дар он маврид; табобати сармозадагӣ; беҳушӣ ва беҳолӣ аз гуруснагӣ; нигоҳ доштани дасту пойҳо ва табобати онҳо, ки харобӣ дар он оғоз шуда; сармозадагии чашмон аз сармо ва табобати онҳо аз ин зарар [157, 237-257].

Пасванди -она.

Пасванди -она дар калимасозӣ таърихи тулонӣ дошта, “дар забони форсии бостон дар қолиби “- *anag* (мураккаб аз ду ҷузъ -*ana*+*ka*) омада, исм, сифат ё зарф месозад” [134,168;14]. Л. С. Пейсиков пасвандҳои “-*gana*, -*yana*, -*vana* -ро алломорфи -*ana*” [164,41;176] шуморидааст. Ин пасвад дар калимасозӣ сермаҳсул аст, аммо дар истилоҳсозӣ бемаҳсул буда, дар объекти таҳқиқи мо истилоҳоти тиббии *мардона* [157,15], *девона* – “аз ақлу ҳуш бегона; одами ноҳинҷор дар хулқу атвор, *Rabidus*, *rabiosus*; *effrenatus*, *furibundus*” [157,52;333] мушоҳида гардид, ки он дар қолаби ибораистилоҳ омадааст. Закариёи Розӣ доир ба нишонаҳои фалаҷ ва сакта бар он назар аст, ки “агар пешоб ба шир ё **оби мардона** каме шабоҳад диҳад, нишондиҳандаи бемориҳои фалаҷ ва сакта мебошад ва бемор ҷисман лоғару нотавон мегардад” [157,15].

Закариёи Розӣ хислату рафтори одамонро вобаста ба ранги онҳо арзёбӣ намуда, қайд мекунад, ки агар ранги касе сурхи оташин бошад, **девона** ва очул ва ранги касе сурхи мулоим бошад, ҳамвора хичолатӣ мебошад.

Пасванди -ча. Ин пасванд дар сарчашмаҳо ҳамчун пасванди шаклсоз шарҳ ёфтааст. Ин пасванд дар истилоҳсозӣ истифода мегардад, аммо бемаҳсул. Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳоти тиббии *моҳича* [157,24] мушоҳида гардид: *Моҳича - мушак, моҳичашиносӣ - мушакишиносӣ: ...дар “бахши дувум (миёни)- ро ба равиши бод боз мегузаранд, ва оби доғ бар рӯи ӯ мерезанд, ва ӯро дар оби доғ фурӯ кунанд ва молиши пай дар пай диҳанд, то моҳичаҳояш нарм шавад ва танаиш бод кунад ва сурх шавад”* [157,369].

Пасванди -бон. Вожаи -бон дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маънои номи дарахт омадааст” [138, 113]. Дар ФТЗТ чунин омадааст: ... “*чузъи пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маъноҳои ниғаҳбон, ҳифзқунанда, доранда, варзанда: боғбон, шутурбон, ниғаҳбон, сарҳадбон, посбон, меҳрубон*” [151, 229]. Пасванди -бон дар сохтани истилоҳоти тиббӣ бемаҳсул буда, дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳи *зарабон* [157,44] мушоҳида гардид, ки ба маънии “тапидани дил; 2. заниши қалб ва сурхраг (шараён), Beat” шарҳ ёфтааст. Закариёи Розӣ доир ба роҳу равиши муайн намудани ташиши дил бар он назар аст, ки **зарабони** набз гӯшти ангушти набзгирро сахт паст занад ва дар ин маврид набз, фишор истодагӣ кунад ва ҳаракати набзу фишор ба тавре анҷом ёбад, ки таъсири он бар гӯшти ангушт боқӣ монад.

Пасванди -гуна. Бо ин пасванд вожаҳои *бандгуна* [157,31], *беморгуна* (суулмизоч) [157,186] мушоҳида гардиданд. Бо ин пасванд вожаҳои *бандгуна* [157,31], *беморгуна* (суулмизоч) [157,186] мушоҳида гардиданд: *Сипас орвораҳои зерин, ки дандонҳои поин дар он қарор*

гирифта, ки бо часпандагии якпорча ва устувор бо сар надоранд, балки ба чиҳати ниёз фақи поин ба ҳаракати пайванд **бандгуна** дорад ва ҷойгоҳи банди разфин (банди гичгоҳи факӣ) гуфта мешавад [157,31].

Пасванди -анда дар истилоҳсозӣ бемаҳсул мебошад, ки фақат дар таркиби ду истилоҳ ба назар мерасад: *гароянда* [157,88], *даманда* [157,51] : Даманда ба маънои зуком омада, Закариёи Розӣ ҳолати пайдоиши онро чунин арзёбӣ намудааст. Ё қайд мекунад, ки ҳангоми фишурда шудан сина ҳаворо берун меронад ва дубора сина ва шушҳо боз мегарданд ва ҳавои тоза ба дарунашон меояд, чунин зукомро **даманда** меноманд [157,51] .

Пасванди - гар. Ин пасванд дар асл исмиҳои ифодакунандаи касбу кор ва сифатҳои ифодакунандаи хислат, характер меофарад. Таҳлилҳо нишон дод, ки ин пасванд дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ истифода мегардидааст. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ бо ин пасванд танҳо истилоҳи тиббии *ҳисгар* [157,138] мушоҳида гардид, ки аз исми *ҳис* ва пасванди *-гар* сохта шудааст: *Танро сахту нерӯманд ва сару ҳисгарҳоро хушк мекунад*[157,138].

Аз таҳлил ва барраси истилоҳоти сохта ба чунин натиҷа расидан мумкин аст. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ пешвандҳо дар сохтани истилоҳоти тиббӣ зиёд ба мушоҳида нарасиданд. . Дар сохтани истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла тиббӣ пешвандҳо серистеъоланд. Дар маводи гирдовардаи мо дараҷаи истилоҳсозии пасвандҳо якнавохт нест. Пасвандҳои *-а*, *-ӣ* // *-гӣ*, *-гоҳ*, *-иш* зиёдтар истилоҳ сохтаанд, пасвандҳои дигар бемаҳсуланд. Дар қолаби сохта истилоҳоти тиббие мушоҳида гардиданд, ки дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтаанд.

2.2.3. Истилоҳоти мураккаб

Дар даврони соҳибистиқлолии кишвар барои омӯзиш ва таҳқиқ хусусиятҳои маъноӣ, сарфиву наҳвӣ, калимасозиву ибораорӣ,

истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, услубиёти осори хаттии ниёгонамон шароит фароҳам оварда шудаанд. Имрӯз ҳар як соҳибзабонро зарур аст, ки барои ташаккули истилоҳоти тиббии миллӣ ва ба низом даровардани истилоҳоти илмии миллӣ, бартараф намудани камбудихо доир ба истилоҳшиносӣ бетараф набошад ва истилоҳоти соҳаҳои гуногуни мероси ниёгонамон мавриди пажӯҳишҳои илмӣ қарор гиранд.

Солҳои охир аз ҷониби донишмандону муҳаққиқони тоҷик доир ба вижагиҳои маъноиву сохторӣ, таснифоти мавзуии истилоҳоти тиббии ин ё он адиб асару рисолаҳо ва мақолаҳои илмӣ таълиф гардиданд. Дар ин самт М. Султон, М. Шакурӣ, А. Байзоев, А. Тӯраҳасанов, А. Юсупов, Н. А. Ҳусанбоев ва дигарон пажӯҳишҳои арзишмандеро дар ин самт анҷом доданд, аммо ҳанӯз масъалаҳои мухталифи истилоҳоти тиббӣ дар осори хаттии ниёгонамон таҳқиқ нагардидааст ва ба пажӯҳиш ниёз доранд. Моро зарур аст, ки нозуқиҳои роҳу усулҳои табобати бемориҳо, роҳҳои ташхис, ва дигар вижагиҳои истилоҳоти илми тибро дар мероси хаттии ниёгонамон ҷуста, пешкаши аҳли илму адаб гардонем.

Имрӯз имкони омӯзиши роҳу усулҳои истилоҳсозӣ ва истилоҳофарии мероси хаттии ниёгонамон ба миён омадааст ва муайян кардани роҳу воситаҳои истилоҳофаринии тоҷик барои ҳалли масъалаҳои баҳсноки истилоҳнигорию истилоҳгузинии миллӣ мусоидат мекунад.

Азбаски дар ин асари энциклопедӣ истилоҳоти тиббӣ дар он ҷойгоҳи муҳиммеро ишғол мекунад, таҳлилу баррасӣ ба корбурди истилоҳоти тиббии мураккаб пажӯҳишро анҷом диҳем.

Истилоҳсозӣ бояд муодилҳои тоҷикии истилоҳоти забонҳои пурқудратро дар асоси қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони адабии миллӣ офарад.

Дар забоншиносии тоҷик барои пажӯҳиши истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ шароит фароҳам омадааст ва месазад, ки дар ин самт

пажуҳишҳои тозае рӯйи кор омада, вазъи истилоҳнигорӣ ва истилоҳсозии миллиро дар давраҳои гуногун муайян намоянд.

Калимасозӣ маъмултарин ва муҳимтарин омили пурра ва ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон маҳсуб ёфта, тавассути он таркиби луғавии забон бо вожаҳои нав пурра мегардад. Усул ва шаклҳои калимасозӣ дар баробари пешравиҳои ҳаёти илмиву фарҳангӣ, иҷтимоиву сиёсӣ доимо такмилу ташаккул ва густариш меёбанд. Дар забон дигаргуншавӣ, пайдо гардидани вожаву истилоҳоти нав тавассути калимасозӣ ва қонуниятҳои инкишофи дохилии забон ба амал меоянд. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» шаш намуди калимасозӣ нишон дода шудааст, ки инҳоянд: “1) морфологӣ, ки бо ду восита ба амал меояд: а) бо пасванд ва б) бо пешванд; 2) синтаксисю морфологӣ, ки ду хел мешавад: а) васлшавии калимаҳо ва б) тарзи омехта; 3) морфологию синтаксисӣ, яъне ба исм гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ; 4) луғавию синтаксисӣ, яъне табдили ибора ба калимаи мураккаб; 5) луғавию маъноӣ, ки ба сермаъноии калимаҳо ва ба амал омадани омонимҳо вобаста аст; 6) ихтисора» [8, 67- 68].

Истилоҳоти тиббӣ дар сарчашмаҳо аз лиҳози сохтор ба чунин гурӯҳҳо табақабандӣ шудааст:

1. Истилоҳоти сода;
2. Истилоҳоти сохта;
3. Истилоҳоти мураккаб;
4. Истилоҳоти таркибӣ ва ибораистилоҳ.

Калимаҳои мураккаб ва ё ба иборай дигар васлшавии калимаҳо аз ду ва ё зиёда калимаҳои соҳибмаъно ба миён меоянд, ки чузъи аввал маъноӣ худро гум карда, маъноҳои нав мегиранд. Калимаҳои мураккаб бо усулҳои морфологӣ ва синтаксисӣ сохта мешаванд.

Мирзо Ҳасани Султон дар мақолааш “Қолабҳои асосии вожасозии мураккаб дар осори қадимтарини илмии форсии тоҷикӣ” бар он назар аст, ки дар ин давраи ташаккули забони адабии тоҷикӣ-форсӣ он қолабҳои истифода гардидаанд, ки имрӯз низ маъмултарин роҳҳои сохта шудани калимаҳои мураккаб мебошанд: *“Дар сохтмони дастурии вожагону истилоҳоти осори қадимтарини илмии форсии тоҷикӣ қолабҳои асосии вожаҳои мураккаб, аз қабилӣ қолаби диванда ё таркибҳои копулатив, амредима ё таркибҳои репукатив, татпуруша ва зернавҳои он кармадхория ва двигу ё таркибҳои детерминатив ва қолаби бахувриҳӣ 1 таркиби посессив (ва ё атрибутив), ҳамчун қолаби авҷибҳо ва таркиби адвербиал истифода шудаанд. Ин қолабҳои вожасозӣ имрӯз низ қолабҳои асосии вожасозии мураккаби забони модарӣ маҳсуб меёбанд”* [54, 234-235].

Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти мураккаби тиббӣ ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунад. Истилоҳоти мураккабро аз лиҳози мавзӯ метавон дар “Тибби Мансурӣ” ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуд:

1. Истилоҳоти мураккаби пайваст;
2. Истилоҳоти мураккаби тобеъ;
3. Истилоҳоти мураккаби омехта.

2.2.3.1. Истилоҳоти мураккаби пайваст

Яке аз роҳҳои сохта шудани истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла истилоҳоти тиббӣ тавассути васлшавии калимаҳо сурат мегирад. Дар калимаҳои мураккаби пайваст ҳар дуи ҷузъҳо баробар буда, яке ба дигаре тобеъ нест. Истилоҳоти мураккаби пайваст дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ камистеъмоланд: *филфил* [157,242], *пӯста-пӯста* [157,227], *дорулфилфил* [157,239, 240], *фулфул* [157,185], *дорфулфул* [157,185], *фаллофил* [157,184] *лаблӯб* [157,169], *алак-ул-батм*, [157,237], *айнуссавр* [157,169], *шаробулазхар* [157,168], *забадулбахр* [157,166], *сунбулуттайиб* [157,167],

ҳашушуррифоъ [157,165], инабуссаълаб [157,160], бақлатулҳамқо [157,160], қафруляҳуд [157,160], ачамуззабиб [157,160], сунбулуттайиб хусиюссаълаб [157,162], ҳаббатулхазроъ [157,161], занабулхайл [157,162], ҳуммозулатраҷ [157,161], *ғироуҷҷулуд (сирешим)* [157,157], *футанҷулҷабалӣ* [157,159], *дилбаҳамхурдағӣ* [157,98], *Занбулхайл* [157,157], *бақлатулямония* [157,160].

Истилоҳоти мураккаби пайваст дар чунин қолабҳо сохта шудаанд:

Такрори бевоситаи калимаҳо: *лаблаб*, *фулфул*, *пӯста-пӯста*: истилоҳи *пӯста-пӯста* аз такрори калимаи пӯста “қабати қишрӣ, табақаи иборат аз бофтаи пайвандии пӯст - *Corium derma*” [134, 114] сохта шуда, ба маънои тарзи нестшавии омос ва ё захм корбаст гардидааст. Закариёи Розӣ барои нест намудани омос тавсия медиҳад, ки дар фасли тобистон бемор бояд сандил, барги гули сурх ва ос бихӯрад ва барои хушк кардани донаҳои чӯш барги гиёҳҳои сандил, гули сурх ва осро дар об пухта, ба бемор диҳанд, омос **қабат ба қабат чудо шуда**, аз тан арақ мерезад.

Истилоҳи “*фулфул//филфил* - донae аст резу сиёхранг, буттааш баланду борик ва ба гиёҳи ҳамсоя буда мепечад.донаҳояш монанди хӯшаи ангур аз шоҳаҳо овезон мешаванд. Дар ҷойҳои гарм ба мисли Ҳиндустон ба самар мерасад ва то сӣ сол умр мебинад [2, 473].

Ба андешаи Закариёи Розӣ филфил хусусияти шифоҳӣ дошта, хусусияташ ниҳоят гарм ва хушккунанда буда, шикам ва чигарро гарм мекунад, хӯрокро мегуворад ва инчунин хусусияти бодшикани дошта, донаш гарм, афзояндаи оби мардона ва дарди сарро меафзояд.

Лаблоб варианти истилоҳи *лаблаб* мебошанд ва дорои чунин маънист: “*Лаблаб* بل بل - дар тибби қадим гиёҳи печактана, ки хосияти давоӣ дорад. *Hedera helix, convolvulus arvensis*“ [134,543]. Ин истилоҳ дар “Тибби Мансурӣ” серистеъмол мебошад. Ё гунаи ашақаро сард, ва барои шикамба носозгор медонад, ки он боиси шикамравиш, дилошӯбӣ ва

ранчурӣ мегардад. Инчунин **лаблоб** (ашақа, алафи печак, зарпечак, гули ошиқпечон), мустако, асал, барг ва шохаҳои ҳулв, анчири хушк, харзаҳра, борҳанг, равғани баласон, ки таҷзиякунадагии басандае дорад, ки дар тиб барои табобати беморон истифода мегарданд.

Бо роҳи миёнванд сохта шудани истилоҳоти тиббӣ маъмултарин роҳи истилоҳсозӣ маҳсуб меёбад. Бо ёрии миёнвандҳо сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар забони тоҷикӣ мавқеи хосе дорад. Дар ин усул калимасозӣ бо миёнвандҳо ҳиссаҳои гуногуни нутқ иштирок мекунанд. Миёнвандҳои *-о-*, *-у-*, *-ма-*, *-ба-*, *-дар-* дар сохтани калимаҳои мураккаби пайваст серистеъмоланд, аммо дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ асосан артиклҳои арабии *-ул-*, *-ус-*, *-ут-* истифода гардидаанд: *алак+ул+батм*, *айн+ус+савр*, *шароб+ул+азхар*, *забад+ул+бахр*, *сунбул+ут+таййиб*, *ҳашуш+ур+рифоъ*, *инаб+ус+саълаб*, *бақлат+ул+ҳамқо*, *қафр+ул+яхуд*, *ачам+уз+забиб*, *сунбул+ут+таййиб*, *ҳаббат+ул+хазроъ*, *занаб+ул+хайл*, *ҳуммоз+ул+атраҷ*, *ғиро+уҷ+ҷулуд (сирешим)*, *футанҷ+ул+ҷабалӣ* [157,159], *занб+ул+хайл*, *бақлат+ул+ямония*, *дор-ул+фил+фил* ва ғ.

Чунин навъи таркибҳоро муҳаққиқ М. Ҷумъаев ибораҳои арабӣ номида, чунин ибрази андеша намудааст: “*Чунин воҳидҳои луғавӣ аз рӯйи қонуну қоидаҳои таркиб, ибора ва ҷумласозии арабӣ сохта шуда, ба қонуну қоидаҳои калимасозии забони тоҷикӣ мувофиқат намекунанд. Ин ин рӯ, чунин воҳидҳоро шартан бо истилоҳи ифодакардаи Ҳ. Маҷидов “мураккаботи арабӣ” номидан мумкин аст*” [103,112].

Ин навъи истилоҳот бо гунаи тоҷикиашон дар қавсайн ба кор буда шудаанд. Азбаски маънои онҳо дар матн оварда шудааст, шарҳи онҳоро ҷойиз надонистем: *Дармана ба вижа арманӣ сӯхтаи он*, *шайлам (шолум, девгандум)*, *ки гунае гирдуст*, *ваҷ (ҷ) (ағари туркӣ)*, *ҳамома (омуман)*, *широбаи гирду*, *нонхоҳ*, *зоғ (зоқ, зоҷ)-и сӯхта*, *анийсун (бодиеъни румӣ)*, *зор*

(мобихиштон), асорун (бехи сунбули румӣ), харбақ (палохум)-и сапед ва сиёҳ, афтимун (зираи румӣ), пудинаи обӣ (фудинчуннаҳрӣ), наъно, ҳошо (сумис), пўсти найи сўхта, каравё (нонхоҳ, зираи даштӣ), салиха (дорчин), сарв, янбут, (кўкнор), мармохур (марзангўш), решаи мурр, ҳармал (испанд), садоб(сазоб, испанд), шароби кўҳна, ҳама гунаҳои пудинаи кўҳӣ (футанҷулҷабалӣ), широбаи говшер, карафси сахроӣ (харсангӣ) [157,159]. Лисон-ус-савр (говзабон), афшураи ширинбаён, коҳу, ҳулв, равгани гули сурх, футур (қорчи хўрокӣ), барги бунафша, хусиюссаълаб (саълаб, сотурийн, суртиюн), нахўд. Доруҳое, ки дар мартабаи дувум намваркунандаанд Хирфа, бақлатулямония(гунае исфаноҷ), каду, зардолу, харбуза, ҷулбак. Доруҳое, ки намварию обакӣ доранд Ақоқиё, хирфа, борҳанг, сармак (сармақ, сурма), барги улайқ (хуч), бақлатулямония, момисо, коҳу, дибқ,(сирешим)...[157,163].

Тухми ҳувайҷ, шалгам, пиёз, турб, морҷўба, тартезак, сипаст, донаи санавбар, донаи филфил, донаи залм ва тударӣ, қадома ва забони гунҷишк ва ду баҳман ва бузидон ва қист (қисти шири) ва **дорулфилфил** ва занҷабил ва ҳарф ва сипандон ва ангеза ба андозаи яксон бармегиранд бо асал месиришанд [157,99].

2.3.2. Истилоҳоти мураккаби тобеъ

Истилоҳоти мураккаби тобеъ қисми муҳим ва асосии истилоҳоти тиббиро ташкил медиҳанд ва ин навъи сохтани истилоҳот низ серистеъмол мебошанд. Истилоҳоти мураккаби тобеи соҳаи тибб дар асоси калимасозии суннатию забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Мо тасмим гирифтаем, қолабҳои истилоҳоти мураккаби тобеи “Тибби Мансурӣ”-ро аз лиҳози таркиби морфологӣ гурӯҳбандӣ намоем:

1) **қолаби: исм+исм:** қабалаҳанг [157,17], мардосанг [157,17], пайхол [157,19, 29], зурунбод [157,146], сардард [157,17], сарғиҷа [157,17], рӯдхона [157,27], саршона [157,44], бобулмиъда [157,53], шабпара [157,31], гулоб [157,257], кирмдона [157,242], фунҷанкашт [157,243], обгўшт

[157,247], *табошир* [157,148], *санчабуя* [157,47], *занчабуя* [157,224], *марзангӯш* [157,239], *зарнабод* [157,154], *гулнор* [157,233], *гулоб* [157,137], *ҷузмосил* [157,144], *ҳавосил* [157,138], *ғозния* [157,234], *ҷавзбуя* (*ҷавзбуво*) [157,144], *ҷовшир* [157,144], *доришишағон*, [157,144], *хурдил* [157,213], *сиканчабин* [157,213], *харнуб* [157,227], *қалқанд* [157,230], *ҷандбидсатр* (*кандбидастар*) [157,144], *хиёрчанбар* [157,196], *подзаҳр* [157,197], *сакбоҷ* [157,183], *асалоб* [157,184], *обдонаҳо* [157,184], *асалоб* ё *сиканчабин* [157,189], *мурдосанг* [157,151; 222], *нормушк* [157,151], *мевизаҷ ва зарорех* [157,211], *борҳанг*[157,169], *панирмоя*, [157,169], *хурмоиранг* [157,77], *фиребкор* [157,82], *кинаҳӯ* [157,82], *сабзару* [157,88], *сабзарӯ*[157,88], *шоҳдона* [157,96], *сиканчабин* [157,99], *гасмазза* [157,103], *гасмазза* [157,103], *говрас* (*Setaria viridis*) [157,105], *хамирмоя* [157,105], *табошир* [157,105], *шутурмурғ*, [157,114], *тарсӯс*(*шутурғоз*) [157,148], *сангхора* [157,114], *ӯрдакмоҳӣ* [157,114], *ҷавзоб* [157,117], *найшакар* [157,131], *хиёрчанбар* [157,132], *шоҳбаллут* [157,132], *норгил* [157,133], *шоҳдона*, [157,133], *фаланҷмуш* [157,134], *таранчабин* (*тарангабин*) [157,134], *шоҳиспарам* (*шоҳисфарам*) [157,134], *марзангӯш* [157,134], *регмоҳӣ* [157,152], *филзаҳраҷ* (*девхор*) [157,154], *фоширо* (*ҳазоргаз*) [157,153], *мармохур* (*марзангӯш*), (*харсангӣ*) [157,159], *говшер* (*ҷовшер*) [157,159], *момийсо* [157,159], *дастанбу* [157,160], *девгандум* [157,160], *мардумгӣё* [157,160, 165], *филзаҳраҷ* (*девхор*) [157,154], *мобиҳиштон* [157,159], *говзабон* [157,162], *мехчагул* [157,165], *говшер* [157,165], *мошдору*[157,165,166], *пудранамак* [157,165], *широбадорон* [157,168], *сикангубин* [157,168], *дастанбу*, [157,168], *васхулқавар*, *сарсом* [157,181; 168], *тутанҷир*, [157,168], *баршаёдастон*, [157,169], *заннамо* [157,82], *фиребкор* [157,82], *фиребкор* [157,83], *пилгӯш* (*росан*) [157,129] *рангдонаҳо* (*сибоғ*)[157,129] , *уштурхор* [157,130], *газангубин* [157,151], *нормушк* [157,154], *гумроҳ* [157,83], *сутунмӯҳраҳо* [157,31], *устухонишона* [157,32], *хорпушт* [157,165], *тӯқумишуллуқ* [157,158].

Истилоҳоти мураккаби дар қолаби **исм+исм** сохташударо аз чиҳати мавзуъ ва муҳтаво ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудан мумкин аст:

а) истилоҳоти мураккаби тиббие, ки номи бемориҳо, узвҳоро ифода мекунанд: *сутунмӯҳраҳо, устухоншона, сардард, саргича, саршона, бобулмиъда, ҳавосил*. Истилоҳи мураккаби **бобулмиъда** аз ду вожаи мустақил: бобул ва миъда таркиб ёфта, даҳони поини шикамро ном мебаранд.

Саргича // саргеча // саргечиш ба маънои “гардидани сар бошад ва он чунон аст, ки чун касе аз ҷое бархезад, андак замоне сараш ба гардиш дарояд, ки агар чашм напӯшад, албатта, биафтад” [157,171], дар тибби қадим истифода мешуд. Сардард [157,18], дарди гичгоҳ [157,18], нимаи сар [157,18], саргича [157,18], сарсом [157,18], сакта [157,18], хоболудагӣ [157,18], зилзадагӣ ва хирагӣ [157,18], фалаҷ [157,18], карахтӣ [157,18], ларзиш [157,18], лақва [157,18], ташаннуч [157,18], фаромӯшӣ [157,18], саръ [157,18], кобус (бахтак) [157,18].

Дар асар истилоҳе истифода гардидаанд, ки бунёди тоҷикӣ доранд: *саршона, устухоншона*, вале дар фарҳангҳои таҳассусӣ шарҳ наёфтаанд: *Устухоншона* - яке аз исмҳои устухон ва шона таркиб ёфта, ба маънои “устухонаи пушт, шона” истифода шудааст: ... *устухонҳои поини гардан* [157,44], *устухоншона* [157,44], *дандонҳо* [157,44] *устухонҳои сина* [157,44]. *устухонҳои даст* [157,44], *устухонҳои по* [157,32], *ҷойгоҳи сари сина (саршона)* [157,44].

Истилоҳи тиббии *сардард* аз ибораи изофии дарди сар бунёд ёфта, 59 маротиба корбаст гардидааст. Закариёи Розӣ шароби сафед ва обакиро оромкунандаи **сардард** дониста, барои сардард аз об судмандтар меҳисобад. ӯ шароби сафед ва обакиро барои касоне, ки **сардардҳои** сахт ва **сардардҳои** барангезандаи мастӣ мубталоянд, муфид медонад, аммо онро барангезандаи боди шикам гуфтааст.

“*Мӯраг //мӯйраг* - раги борик, раги мӯяк, раги майдатарин - *Vas capillare*” [134, 684]. Ин истилоҳ аз ду исми мушаххас таркиб ёфтааст: мӯй ва раг. *Табиат барои назариши балғам ҳамчун рагҳо ва мӯйрагҳо, ки ҷойгоҳи хун ҳастанд ва халтаи зардоб, ки ҷойи зардоб ва сипурз ҷои талхоб мебошад.*

б) **истиҳоти тиббие, ки номи гиёҳу растаниҳои шифобахш ва дорувориҳоро** ифода мекунад. Ин навъи истилоҳот дар асари мавриди назар серистеъмол мебошанд: *кирмдона, фунҷанкашт, марзангӯш, ғозтия, хиёрчанбар, шоҳдона, говсар, хамирмая, шоҳбаллут, норгил, нормушк, шоҳдона, найшакар, фаланҷмуш, таранҷабин(тарангабин), филзаҳраҷ (девҳор), регмоҳӣ, говшер (ҷовшер), девгандум, мардумгӣ, сикангубин, васхулкавар, пилгӯш (росан), газангубин, уштурҳор* ва ғайра.

Фаланҷамушк - муарраби вожаи *паланҷмушк* мебошад ва дар ВТ чунин тавсиф шудааст: “1. номи гиёҳест, ки гули он ба гулҳои пушти паланг ва ба ранги он менамояд ва бӯи мушк медиҳад; 2. бедмушк. *Ocimum pilosum, O. basilicum* ё *Calamintha officinalis*” [134,5]. Закариёи Розӣ ин гиёҳро барои табобати беморон истифода мекард. **Фаланҷмушро** гарм аст, Закариёи Розӣ онро барои тапиши дил ва тарсу ларза муфид медонад.

“*Шоҳбаллут // шоҳбулут* - дарахти маъруфи самараш чормағзшакли ҷигарӣ. Сумумро нофеъ аст ва масонаро суд диҳад, балутулмалик, қустул, кастона, каштан - *Castanea sativa* ё *C. Vulgaris*” [134, 565].

Закариёи Розӣ ин дархтро барои табобати пешобдон муфид медонад. **Шоҳбаллут** аз ду вожа шоҳ ва баллут сохта шуда, ҳамчун хӯроки болосифат арзёбӣ шудааст. Дар ин асар чунин хусусияҳои он зикр гардидааст: коҳандагии пешоби он кам аст, гирд, гарм буда, ҷӯш дар даҳон падида меорад, хусусияти гармкунандаи тан ва ташнагиовар, сардариҷой дорад.

“Норгил // норгул نازگ ل\| نازگ يل - рустани монанд ба нахл, ки меваи чормағзшакли калон дошта, шири онро менӯшанд - *Cocos nucifera*” [153, 721]. Ибни Сино дар баробари камзиёну хубғизо будан, барои меъда онро гарон медонад. Закариёи Розӣ хусусиятҳои шифоии ин растаниро тавсиф намудааст. Аз нуқтаи назари ин донишманд норгил хусусияти афзояндагии нерӯи чинсӣ буда, гурда ва перомуни онро гарм мекунад, афзояндаи оби мардона буда, хусусияти равонкунандаи хуни моҳона мебошад.

Тарангубин // тарангабин ترانگ بدين - шакарест, ки дар айёми тобистон шабҳо монанди шабнам ба сари уштурхор (*Alhagica melorum* ё *A. taurogum*) пайдо мешавад ва монанди барф мебандад, ки афшонда мегиранд [154, 276]. **Таранчабин** (тарангабин) хусусияти давои дошта, онро барои табобати шикамро шул ва гулӯро нарм кардан истифода мебаранд.

Шутурғоз аз исмҳои шутур ва ғоз сохта шуда, онро барои табобати бемориҳо бо сирко хӯранд, нофеъ бошад.

в) Калимаҳои муракабе, ки номи ҷонварон ва ҳайвонотро ифода мекунанд, дар объекти мушоҳида гардиданд. Закариёи Розӣ барои саломатии инсонҳо гӯшт, раванғани ҳайвонотро тавсия намудааст. Ҳар як истилоҳе, ки ин донишманд ба кор бурдааст, хусусияти давоӣ доранд: ўрдакмоҳӣ, шутурмурғ, тўкумшуллуқ, хорпушт, регмоҳӣ, гўшти ўрдакмоҳӣ. Закариёи Розӣ гўшти моҳича вазнин доништа, онро созандаи хуни талхобӣ меҳисобад. Гўшти шутурмурғро аз гўшти моҳӣ сангинтар доништааст.

2) **қолаби: исм+сифат:** Дар ин қолаб дар асари мавриди назар чунин истилоҳоти тиббӣ мушоҳида гардид: *хунсард* [157,67], *тандуруст* [157,173].

Хунсард - ботамкин, худдор - *Segnis, aequus*” [134,427]. Чунончи: **Хунсарданд** ва дар *хастагӣ бурдбор мебошанд, бандҳо ва зардпойҳои тани эшон намоён аст* [157,67].

Истилоҳоти тиббии *тандуруст* - солим, саломат, маъмултарин ва серистеъмолтарин буда, 79 маротиба истифода гардидааст. Мавсуф яке аз сабабҳои тандурустии инсонро дар истеъмоли дуруст ва ками хӯрок алоқаманд дониста, дар як шабонарӯз як ё ду-се бор дар кам-кам хӯрок хӯрданро тавсия додааст.

3) **қолаби: исм+асосҳои феъл.** Бо ин қолаб сохта шудани истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” сристеъмол буда, беш аз 51 истилоҳи мураккаб мушоҳида гардид: *андӯҳзо* [157,182], *балғамсоз* [157,77], *беморизо* [157,171], *бодшикан* [157,185; 124], *бодовар* [157,111; 124; 271], *говрас* [157,161], *гӯштолуд* [157,181], *бордор* [157,200], *борзад* [157,265], *бахтаковар* [157,124; 125], *бодсоз* [157,126], *газофағӯ* [157,83], *даҳонишӯя* [157,147; 179], *диловар* [157,84], *дуруггӯй* [157,83], *лофзан* [157,83], *қайовар* [157,130], *зиёновар* [157,142], *мастиовар* [157,142], *мардафкан* [157,161], *иштиҳоовар* [157,122; 124], *нерӯзо* [157,91; 121; 259], *нонхоҳ* [157,130], *нерӯбахши* [157,134; 154], *обпаз* [157,117], *рашкбар* [157,82; 85], *сардизо* [157,245], *ташнагизо* [157,244], *товулзо* [157,222], *обпаз* [157,100], *пешобовар* [157,101;126] *ширхор* [157,96], *шикампараст* [157,89], *шикамравиши* [157,105; 167; 148], *шаробхорон* [157,84], *чирковар* [157,222], *хоболуд* [157,67; 74], *ташнагиовар* [157,149; 120; 122], *хобовар* [157,124; 148], *хобовар* [157,142], *хунрез* [157,148], *чиркзост* [157,148], *ширсо* з[157,155], *точрезӣ* [157,160], , *шикамрав* [157,173] .

Истилоҳоти дар ин қолаб сохташуда маъноҳои гуногунро ифода мекунанд:

а) истилоҳоте, ки хусусияти дорувориҳо ва гиёҳхоро мефаҳмонанд: *зира*[157,124], *андугони румӣ*, *фулфул*[157,124], *сир* [157,126], *шоҳиспарм*[157,133], *наъно* [157,133], *яттуъ* (*широба* [157,1148] ва *Ғ. Закариёи Розӣ* чунин хусусиятҳои табиӣ ва давоии гиёҳхоро ба қалам додааст. *Чунончи*, *Зира* гиёҳи мизочаш гарм, *хушк*, *вале камтар* аз

фулфул номида, хусусияти дигари он хўрокро хуб мегуворад ва **бодшикан** мебошад. Ангудони румӣ гиёҳи давоӣ буда, мизоҷаш гарм ва барои гувориш кўмаккунанда ва **бодшикан** аст. Шоҳиспарам гиёҳи хушбўй, **гарм** буда, агар ба рўйи он гулоб резанд, хусусияти **хобовар** пайдо мешавад. Наъно дорои чунин хусусиятҳост: гарм, мулоим, бодовар, **иштиқоовар**, оромкунанда, саксака мебошад. Широба якчанд хел мешавад, хусусияти сари омосро бозкунанда ва чиркзо мебошад.

б) истилоҳоте, ки хусусият ва хислати одамонро ифода мекунад. Закариёи Розӣ аз рўйи қиёфа, чашмон хислату рафтори одамонро нишон додааст. Ба андешаи ин донишманд: Касе, ки нигоҳаш занона хислати **шахватрони** лофзан дорад. Шахсе, ки абрўи баланд ва дарозшуда, то ба гичгоҳ дошта бошад, ӯ худбин, гумроҳ, **лофзан** мешавад. Касе, ки абрўи ӯ аз сўи бинӣ ба поин хамида бошад ва сўи гачгоҳ ба боло равад, ин шахс **газофағў** ва беҳирад мебошад. Соҳиби садои зумухт шахси бепарво ва **диловар** [157,122], мебошад.

4) **қолаби: исм+сифати феълӣ.** Бо ин қолаб сохта шудани истилоҳоти тиббӣ каммаҳсул аст: *бодшиканандаҳо* [157,243], *осебдида* [157,261], *доғкунанда* [157,122], *сифткунанда* [157,111], *фалаҷшудагон* [157,144], *шулкунанда* [157,126], *рағзадагон* [157,117], *ҳиҷоматгирифтагон* [157,117], *мўйхура* [157,14], *рўсўхта* [157,274].

Мўйхура // *мўйхурак* - навъе аз қонварони ангал, ки ғизои онҳо мўй аст - *Trichodectes* [134,685]. Амалҳои ороиш, шўраи сар, резини мўй, рўйиши мўй, нигоҳдошти мўй, резону баланд кардани он дар чойҳое, ки хоста мешавад ва табобати оғози калӣ аз нест кардани **мўйхура**, печон кардани мўй, нарм ва лахт кардани мўй [157,14] маҳсуб меёбад.

Истилоҳи *рағзадан* - ништар задан, хун гирифтани аз рағ, аз таркиби феълӣи *рағ задан* сохта шуда, дар “Тибби Мансурӣ” ҳар ду шакл ҳам рағзадан ва ҳам рағ задан ҳамчун амалиёти тиббӣ истифода гардидааст. Чунончи, барои дармони омосро бо рағзанӣ оғоз кардан бояд омосро

дастмолиш намуд, то ин ки дар чое аз тан паид ояд ва дармон шавад. Агар осом дар чойе чойгир бошад, ки ҳисгирӣ дар он набошад, ҳаргиз он бех нагардад, усули рагзанӣ ва ба кор бурдани равонкунандаҳои берункунандаи талхоб метавонад, ки бузург нашавад ва афзоиш наёбад.

“*Рӯсӯхта* رو سوخته - дар тибби қадим ба маънии рӯйи сӯхта омада, ба истилоҳи имрӯза оксиди мис CuO ” [134,154] мебошад: Русухтаҷ муарраби истилоҳи рӯсӯхта мебошад *Русухтаҷ // рӯсӯхта барои ранг кардани мӯй, кушодани сари пуччак истифода мегардад.*

Бо чунин қолаб сохта шудани истилоҳоти тиббӣ дар асари мавриди назар бемаҳсул аст: *хоболудагӣ* [157,17], *рангпарида* [157,88], *сарзиндагӣ* [157,109], *нерӯбахшанда* [157,121]. Ин навъи истилоҳот ҳолати шахсро ифода мекунанд. Чунончи, истилоҳи *хоболудагӣ* ба маънои “он ки нав аз хоб бедор шудааст ва дар чеҳрааш асари хоб дида мешавад; 2. касе, ки хобаш меояд, мебошад” [152, 407] омадааст. Дар мисолҳои зерин низ истилоҳоти *хоболудагӣ*, *мондагӣ*, *кӯфтагӣ* ҳамчун истилоҳоти тиббӣ ҳолат, аломат ва нишонаи ҳолати беморро ифода мекунанд. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки навзод то андозае шир бихӯрад, ки шикамаш кашида нашавад ва бод аз он берун наёяд ва зиёд аз меъёр шир хӯрдан навзод боиси сустӣ, танбалӣ, *хоболудагӣ*, нооромӣ, гиря мегардад. Пеш аз саршавии таб дар бемор чунин нишонаҳо: сангинӣ, *кашидагӣ* ва сустии тан, ба монанди *куфтагӣ* ва *мондагӣ* ва *хоболудагӣ* мушоҳида мегардад [157,17],.

5) **қолаби: сифат+исм.** Ин қолаби сохтани истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” серистеъмол мебошад. Дар ин қолаб дар асари мавриди назар 69 адад истилоҳӣ тиббӣ мушоҳида гардиданд: *бадахлоқ* [157,81; 89; 84], *бадрехт* [157,235], *бадхаим* [157, 268], *бадхим* [157, 276], *бадформ* [157,67], *гандбистар* [157,17], *бадмазза* [157, 232], *бадсиришт* [157, 89], *дарозумр* [157,84], *зардзахм* [157,81], *зардпай* [157,67; 134; 268], *зардранг* [157,219, 137], *зибрхӯ* [157,67], *зардоб* [157,91], *зардолу* [157,100; 162],

зардзахм [157,81], кундгубор [157,117], каждум [157,16], камхоб [157,67], кундзехн [157,67], кундандеш [157,67], камгӯшт [157,88], камфаҳм [157,84], кӯтоҳумр [157,84], камнерӯ [157,91], камхӯрок [157,93], кундҳавос [157,67], кужхор [157,16], камхун [157,269], нармхӯ [157,12, 85], озоддарахт (озодрахт) [157,142], пуриштиҳо [157,187], пурчарб [157,98], пургӯшт [157,88], пурхоб [157,67; 93], пурхун [157,190], рострӯда [157,54], сиёхрагҳо [157,12; 24; 31], сурхрагҳо [157,12; 24; 31], сиёҳдоварон [157,152], сахтгубор [157,117], сусмор [157,16], сабзрӯ [157,67], сахтгубориш [157,103; 126], сиёхранг [157,146], сурхранг [157,179], талхрӯй [157,88], тарангубин [157,219], таранҷабин [157,240], таранҷубин [157,156], тундсухан [157,74], турилмаза [157,169, 183,184], тудмоғ [157,85], хушфаҳм [157,12], харзаҳра [157,17], хушкреша [157,224, 270], хушкреша (хушкрешия) [157,215], хушхӯрок [157,71], хушрӯ [157,85], хушмаза [157,96; 103; 123], ширинбаён [157,160], шулгӯшт [157,67].

Истилоҳоти тиббии дар ин қолаб сохташударо метавон чунин гурӯҳҳо даврабандӣ намуд:

а) **истилоҳоте, ки номи хусусияти узвҳои организм, бемориҳо, омосҳоро** ифода мекунанд: **зардзахм, зардпай, зардоб, сурхраг, сиёхраг** ва ғ.

Зардоб - “1. номи хилтест, ки ба арабӣ сафро гӯянд; 2. моеи зардранге, ки аз захм берун меояд, мадда, серум. Serum, or [rh]os; serum sanguinis; 3. оби зардранги чурғот” [134,391]. Ба андешаи Закариёи Розӣ агар аз бинии бемор **зардоб** ё моддаи сабз биёяд, нишонаи баде мебошад. Ранги сурхи баланд аломати чирагии **зардоб** ва хун дар тан мебошад ва агар дар кафи бемор ранги зард падида ояд, пас ба бемории зардӣ гирифтӣ гардидааст.

Зардпай - риштаҳои зардтоб, ки устухонҳои баданро ба ҳам мепайванданд [134, 391]. Ин вожа аз сифат ва исм таркиб ёфтааст:

Зарднай аз пай то торҳои рӯишѐфта дар сари устухон, ки тикӣ аз гӯште, ки бофти миёни моҳича аст, сохта мешавад ва ба баҳши поёни андоме, ки ҳаракати он хоста шуда мерасад, бад-ин гуна пайвандашон анҷом меназирад [157,26].

Зардзахм - аз сифати аслии зард ва исми захм сохта шуда, захми рангаш зардгашта дар назар аст. Аломати зардзахм ба гуфтаи Закариѐи Розӣ аз шунавой ва шеваи сухан гуфтан, хӯрдан ва сипас мӯйҳои сару тани муайян карда мешавад, ки оѐ реши сар, **зардзахм**, шураи сар ҷой дорад ѐ не [157,81].

Истилоҳи *сурхраг* аз ибораи изофии *раги сурх* таркиб ѐфта, чунин шарҳ ѐфтааст: “*Сурхраг* رگ رخس - шараён, раге, ки хунро аз дил ба тамоми аъзои бадан мекашонад. Arteria” [134,256]. Аз нуқтаи назари ин донишманд хангоми қатъ нашуданӣ хунрезӣ **сурхраг** ѐ (сиѐх) раг буридан лозим ва ѐ он раг дида шавад, бояд бо чангак онро гирифт, то хунравӣ қатъ гардад. Дар мавриди хунгирӣ ба ҷаҳиши хун ва ранги он диққат намудан мумкин аст, то ки он **сурхраг** будани муайян гардад. **Сурхраги** бузург ба тарафи чап ҷойгир мешавад, аз ин рӯ, набз дар самти чап муайян мешавад.

Дар мисолҳои зерин дар ин қолаб истилоҳҳои тибии *рострӯда*, *зарднай* мушоҳида гардиданд: “*Дар* поёни он **рострӯда** рактум аст, ки бар он моҳичаи ҷилувгиркунанда аз берун рафтани (пайхол) қарор гирифта, то ба гунаи иродӣ онро берун резад [157,55]... Аъсоби нерӯманд доранд, **зарднайҳо** ва устухонҳо ва бандҳояшон намоён аст, **камхобанд**, дорои набз ва ҷунбишҳои тунд ва гармӣ дар дастмолиш, диловар ва бебок ҳастанд” [157, 69].

Истилоҳи *талхоб* ба маънои *сафро*, *зардоб* омадааст. Истилоҳи *зардоб* маъмул ва серистеъмол аст, аммо *талхоб* ҳамчун истилоҳ камистеъмол мебошад. Закариѐи Розӣ ҳам истилоҳи зардоб ва ҳам талхобро ба кор бурдааст: *Кисаи зардоб* ѐ захра ба рӯи ҷигар қарор

гирифтааст [157,55]. Аз шигифтиҳои кашидани фузуниҳои хун аз як сӯ омадани каналҳои кисаи зардобӣ ва сипурз ба гудии ҷигар барои берун кашидани зардоб ва талхоб мебошад [157,60].

Истилоҳи *сахтшома* дар фарҳангҳои таҳассусӣ мушоҳида нагардидааст, вале вожаи *шомагон* дар шакли *чамъ* ба маънои пардаҳои мағз, ки дохили *ҷумҷума* ва дохили *мачрои муҳраиро* остар кунанд ва мағзи тираро дарбар гиранд - *Meninge* [154,564] маънидод гардидааст. Аз ин бармеояд, ки пардаҳои сахти мағз дар назар дошта шудааст: *Дар зери мағз ва сахтшома бофте тўрмонанд аст, ки аз сурхрағҳо баромада ва дар сар шакл мегирад [157,46].*

Истилоҳҳои *мураккаби дурушитнай* ва *нозукнай* низ дар ин қолаб сохта шудаанд: *Занди бузургтарро, ки балантар аст дурушитнай ё занди поин мегӯянд ва кўчактарро занди боло нозукнай меноманд [157,34]*

б) истилоҳоти тиббие, ки аломат ва ё хусусияти беморӣ, дигаргунии узвҳо ва мафҳумҳои дигарро ифода мекунанд: *бадрехт [157,235], бадхаим [157,268], бадхим [157,276], бадформ [157,67].*

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки агар нохун бисёр баднамо шуда бошад, барои нарма шуда афтоданаш бар рӯйи он дору мегузоранд, баъд аз ин нохуни нав мерӯяд, барои ин ки нохуни тозарӯйида баднамо нашавад, дасткорӣ карда нашавад.

Саратон бемории ниҳоят вазнини хатарнок буда, аз рӯйи андешаи Закариёи Розӣ агар аз оғоз ин беморӣ табобат карда шавад, дармон гардад, он қатъ гардад ва инкишоф наёбад, ва агар инкишоф ёбад, ягон беҳбудие дар он зоҳир нагардад, агар чиркин шавад, бисёр **бадхим** ва хатарнок мегардад, ки роҳи табобат надорад.

Закариёи Розӣ дар мавриди захм иброси назар намуда, қайд мекунад, ки захмро чандин нишон бошад, агар ба чанд ангега сахт ва бо диранг бошад, беҳбудӣ меёбад, табобат шавад, ин нишона аз илати андак

будани хуни тан мебошад. аломати **бадхаим** будани захм, қарор гирифтани гўшти сахт дар дарун мебошад [157,276].

Хушкреша аз сифати аслии хушк ва исми реша сохта шуда, ба маънои “захме, ки аз берун бошад” [154,431] истифода мегардад. Хушкреша бемори пусти сар аст. Ин решаҳо, **хушкреша** дар сар пайдо мешаванд, гоҳе хушк ва сапедранг буда, дар он хунобае мавҷуд аст, ки аз он сарез, яъне чорӣ мегардад. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки агар **хушкрешаи** душт, ғафс, бузург бошад онро бо корд тарошанд то хун биёяд ва сипас доруи тунд гузоранд, решакан ва нест шавад. Барои табobati чунин беморӣ аз аз мурдосанг, сирко, равғани зайтун, урук марҳам омода намуда, онро дармон кунанд, судбахш аст.

Дар асари мавриди назар истилоҳҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо сифат мебошанд. Закариёи Розӣ дар гуфтори дуҷум “**Суханони кўтоҳ дар шинохти омезаҳои тан ва омехтагӣҳои чира бар он ва нишонаҳои кўтоҳ ва фарогир дар дониши рехтшиносӣ сухани кўтоҳе дар шинохти омеза**” ҳамчун вожа ва истилоҳи тиббӣ барои нишон додани хусусияти одамоне сифатҳоро ба кор бурдааст: *камхоб, кундзехн, кундандеш, камгўшт, камфаҳм, кўтоҳумр, дарозумр, бадсиришт, тундсухан, ширинбаён*.

Ба андешаи Закариёи Розӣ аломатҳои даҳон, лаб ва дандонҳои ифодакунандаи хислату рафтори инсонҳо мебошанд. Касе, ки даҳони кушод дорад, шахси бофаҳм ва диловар ва касе, ки лаби ғафс дорад, бехирад ва **бадсиришт** мебошад. Лаби **камранг** нишонаи доимо буор будани инсон аст. Дандонҳои сушт, борик ва пароканда нишонаи заифӣ ва нотавонӣ ва дандони неши баланд ва боқувват нишонаи нотарсии кас мебошад. Симои густох доштан нишонаи **бадахлоқист**. Гўши баланд нишонаи нодон ва **дарозумрӣ** мебошад. Он касе, ки гўши кўчак дорад, нобакор ва **кўтоҳумр** мебошад. Гўши овехта нигонаи **кўтоҳумрӣ** аст.

Касе, ки бисёр механдад, **нармхў** ва **хушрў** буда, ба масъалаҳо таваҷҷуҳ ва аҳамияти камтар медиҳад. Гардани бисёр кўтоҳ нишони **фиребкорӣ**, гардани дароз, фарёдзананда нишони беҳирадӣ, **бадахлоқӣ** ва тарсноқӣ, гардани ғафс, боқувват нишонаи асабӣ, хашмноқӣ, шонаи борик аломати камхирадӣ ва шонаи паҳн аломати хирадмандӣ мебошад.

в) истилвоҳоте, ки хусусияти растаниҳо ва мафҳумҳои дигарро ифода мекунад: *кужхор, тарангубин, каждум, турушмазза, озоддарахт, гандбистар* ва ғ.

Вожаи *кужхор* номи тоҷикии истилоҳи арабии *зарориҳ*, *зуруҳ* мебошад. Дар фарҳангҳои таҳассуси истилоҳи арабии он шарҳ ёфтааст:

“*Зарориҳ* (кужхор) ҳашаротест, ки ба андозаи занбӯр рангаш зард буда, холҳои сурх дорад ва табибон онҳоро дар кӯза карда назди оташ мегузоранд ва баъди фавтиданашон ҳамел кашида, барои табобати беморон истифода мебаранд, “*Litta vesicatoria* ё *Cantharis vesicatoria* ё *Meloe fascida*” [135, 392].

Вожаи *озоддарахт* - аз сифати *озод* ва исми *дарахт* таркиб ёфта, дар тибби қадим ҳамчун маводди доруворӣ истифода мегардид. Озоддарахт - дарахти машҳури табобатиест, ки оби барги он шабушро нест кунад, бо гулаш гиреҳ ва гирифтагии рӯдаҳо ва рағҳоро мекушоянд, оби чӯшондаи пӯсти озоддарахт барои давои таби балғамӣ истифода мегарданд. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки **озоддарахт** (**озодрахт**) гарму хушк буда, барои рафъи бемории гирифтагии сар муфид аст. Барои афзоиши мӯйҳо истифода мебаранд. Меваи он барои шикам бад ва зиёновар ва ҳатто кушанда мебошад. Ин истилоҳ дар “Тибби Мансурӣ” бо номи аздорахт низ ёд шудааст. Барги **аздорахт** (озоддарахт) ё барги дафлӣ(чанор) барои табобати тан муфид мебошад ва Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки барги аздорахтро дар раған бигузоранд ва бо он танро дарҳ рӯз рағанмоли кунанд, манфиат мебахшад.

б) **қолаби: сифат+сифат:** Дар ин қолаб истилоҳи *тарбад* мушоҳида гардид. Вожаи тарбад аз ду сифати аслӣ: *тар* ва *бад* тақриб ёфта, мафҳуми маводи дорувориро ифода менамояд: “..*нешиҳоди ба кор бурдани атрифили кўчак, ки бо айёра ва тарбад омехта шуда, дода мешавад ва ё чаворишан сохта шуда, аз занҷабил ва тарбад ва шакарро дода мешавад*” [157,174].

7) **қолаби: сифати феълӣ+асоси замони ҳозираи феъл.** Бо ин усул сохта шудани истилоҳоти тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” каммаҳсул аст: *шикастабанд* [157,263, 264], *тезбин* [157,82], *сардзо* [157,111], *гармозо* [157,122; 123; 124]. Истилоҳи *шикастабанд* ҳамчун ихтисоси пизишк чунин шарҳ ёфтааст: “Шикастабанд раддод, табиби устухонбанд, касе, ки устухонҳои шикастаро мебандад ва мафсилҳои даррафтаро ҷо ба ҷо мекунад - *Luxatorum ossium restitutor*” [154,558]. Ин истилоҳ аслан тоҷикӣ буда, айни замон дар истифода аст.

Истилоҳоти *сардзо* ва *гармозо* ҳамчун аломати гиёҳу растаниҳо ва дурувориҳо истифода гардидааст. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки кас дар тобистон таб кунад, тани бемор низор ва лоғар гардад ва доруҳои **гармзоро** ба ӯ надиханд, ки **зарар дорад**. Чандқуқо хусусияти гармозо ва **сардзо дорад, аммо** нафъовар нест.

8) **қолаби: сифат + сифати феълӣ,** ки дар истилоҳсозӣ бемаҳсул аст. Дар “Тибби Мансурӣ” бо ин қолаб чунин истилоҳҳо мушоҳида гардиданд: *боловоранда* [157,144], *гармкунанда* [157,140], *нармкунанда* [157,99], *карахткунанда*, *хушккунанда*, *лизкунанда*[157,234], *сармохӯрдагӣ* [157,139], *сармозада* [157,246], *оромкунанда* [157,124]. Аксарияти ин истилоҳот хусусияти дорувориҳо, ҳолати бемориро мефаҳмонанд. Хурмои тоза хусусияти камтаре гармзо дошта, лизкунанда ва олояндаи шикамба мебошад.

9) **қолаби: шумора+исм.** Дар ин қолаб дар асари мавриди назар чор истилоҳ мушоҳида гардид: *ҳазорно* [157,16], *панчангӯшт* [157,143, 161], *чормағз* [157,160], *ҳазоргаз* [157,162, 153].

Истилоҳи *ҳазоргаз*, ки аслан тоҷикӣ аст, бо вожаи арабии *фоширо* // *фоширо* ва вожаи тоҷикии *ҳазоргашон* вариант буда, дар фарҳанги таҳассусӣ чунин шарҳ ёфтааст: “*Фоширо* // *фоширо* فاشرا فاشرا ҳазоргашон, хусравдору, шашбандон, сафедток, ниг. Фоширистин” [152, 383];

“*Ҳазоргашон* هوارگ شان - дар тибби қадим рустание нишон дода шудааст, ки самари монанд ба хӯшаи ангур дошта, дар чармгарӣ ва табобат кор фармуда мешуд - *Bryonia alba*, *B. dioica*, *B. Cretica*” [38, 134, 435]. Закариёи Розӣ хусусияти табобатӣ доштани *ҳазоргазро* қайд кардааст. *Ҳазоргаз* ё ба ибораи дигар *фоширо* хусусияташ гарм, азмиёнбарандаи какумак, тағйирдиҳандаи рангҳои пӯст мебошад. *Фошири* ашин хуни моҳонаро равон карда, ба бемории саръ нофеъ аст.

Панчангӯшт дар қолаби шумора+исм таркиб ёфта, растании шифой мебошад ва онро дар тиб истифода мебаранд. Хусусияти *панчангӯшт*, гарм, хушк буда, барои табобати бузургии сипурз истифода мебаранд ва онро суд мебахшад.

10) **қолаби: зарф+исм.** Дар ин қолаб сохта шудани истилоҳҳои тиббӣ бемаҳсул аст: *пешоб* [157,19,18], *тахрӯда* [157,54]. Истилоҳи *пешоб* - “кумиз, шоша, идрор, бавл, яке аз фазлаҳои аз роҳи табиӣ хориҷшавандаи тан, ки табибон ба воситаи он ҳолати организмро муайян мекунанд; *пешоб* дар тибби қадим ҳамчун доруи сода ба кор бурда мешуд - *Urina*” [134, 55] дар асари мавриди назар серистеъмол буда, 322 маротиба истифода гардидааст: **Хори хас** растаниест, ки хусусияти он сард аст ва чунин хусусиятҳои давоӣ дорад, аз чумла, хурдкунандаи санг, истифодаи оби он барангезандаи нерӯи ҷинсӣ буда, саҳтии **пешоб** карданро судманд аст.

Тахрӯда -“ соим номи рӯдаи дуввум, аз ҷумлаи шаш рӯдаи шикам” [157,225] аз лиҳози қолаб тоҷикӣ, хушоҳанг мебошад, ба ҷойи он истилоҳи арабии соим истифода шуда, тахрӯда дар қавс оварда шудааст. Аввалин рӯдаи кӯчаки ба поёни шикамба пайвастаро дувоздаҳ номида мешавад ва дар пайи он тахрӯда ҷойгир аст.

3. Истилоҳоти мураккаби сечузъа ва бисёрҷузъа. Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳоти мураккабе ба мушоҳида расиданд, ки онҳо аз се ва ё зиёда ҷузъҳо таркиб ёфтаанд: *пеш+об+овар* [157,185 ; 239], *гунди+бед+астар* [157,247], *дил+печ+овар* [157,181;123], *хуни+моҳ+она+овар* [157,103], *бод+ранг+бӯя* [157, 124], *сар+дард+зо*, [157,124], *кам+бод+овар+тар* [157,130], *дил+ошӯб+овар* [157, 131], *хуш+бӯ+кун+анда* [157,137], *дил+ошӯб+кун+анда* [157,143], *дил+ошӯб+зо* [157, 150], *хол+кӯби+шуда* [157,81], *фул+фул+мӯя*, [157,153].

Бештари ин истилоҳот аломат ва ё хусусияти шифоҳии ин ё он гиёҳу дорувориҳоро ифода мекунанд. чунончи, дар ин асар хусусияти нахӯд “гарм, бодовар, **пешобовар** ва **хунимоҳонаовар** ва афзоишдиҳандаи оби мардона” маънидод гардида, тавсия шудааст, ки он метавонад пасмондаи шикамба ва рӯдаҳо нест кунад. Кабоба растаниест, ки хусусияташ гарм, хушк буда, онро ҳамчун растани табобатӣ барои рафъи гирифтагиҳо, **поксозикунандаи роҳи пешоб**, софкунандаи гулӯ ва бандоварандагии шикам истифода мебаранд.

Бархе аз ин навъи истилоҳот гиёҳу растаниҳои шифоҳӣ мебошанд. Дар фарҳангҳои таҳассусӣ *бодрангбӯя* ҳамчун растани шифобахш чунин шарҳ дода шудааст: “Бодрангбӯя гиёҳест, ки ақрабро ҳалок кунад ва амрози савдовӣ ва балғамиро нофеъ бошад - *Melissa officinalis*” [135,228]. Закариёи Розӣ онро барои беҳбудии тапиши дил, андӯҳгинӣ, ҳарос муфид

медонад. **Бодрангбўя** хусусияти гарм, мулоим дошта, барои афзоиши тапиши дил, андуҳгинӣ, ҳарос, дилнигаронӣ давои хуб мебошад.

Истилоҳи бисёрчӯзбаи *фулфулмӯя* дар ВТ дар чунин қолабҳо шарҳ ёфтааст: “*Фулфулмул* مول ف ل فل - дар тибби қадим решаи дарахти занҷабил шарҳ дода шудааст- Piper betle ё P. longum. *Фулфулмун* فل ف لمون - номи дигари фулфулмул; *Фулфулмуя*//*Фулфулмӯя* فل ف لمويه номи дигари фулфулмул. *Фулфулмӯй* فل ف لموى номи дигари фулфулмул” [134,386]: *Фулфулмӯя, гарм, барои қулинҷ хуб ва бодшикан аст* [157, 153].

Истилоҳи *пешобовар* дар қолаби зарф+исм+асоси замони ҳозираи феъл сохта шуда, хусусияти дору ва гиёҳҳои шифобахшро мефаҳмонад. Истилоҳи *пешобовар* барои рафъи беморие, ки пешобаш кам меравад истифода мегардад. *Пешобовари* миёна дар ҳолатҳои ба андозаи кам шудани пешоб истифода мегардад. *Закариёи Розӣ* нахӯдро барои *пешобовар* муфид медонад. *Нахуд* хусусияти гарм, *бодовар*, **пешобовар** ва хуни **моҳонаовар** дошта, инчунин афзоишдиҳандаи оби мардона мебошад.

2.3.4.Истилоҳти мураккаби пасванддор

Дар ин қолаб сохта шудани истилоҳоти мураккаби тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” серистеъмол аст. Бояд зикр намуд, ки ин навъи сохта шудани истилоҳоти мураккаб ду даври калимасозиро аз сар гузаронидаанд. Аввал аз ду ва ё се реша сохтани калимаи мураккаб, дувум бо васл шудани пасванд калимаи нав сохта шудааст. дар сохтани чунин навъи истилоҳоти тиббӣ на ҳамаи пасвандҳо иштирок мекунанд. Дар ин навъи истилоҳоти мураккаб пасвандҳои -ӣ// -гӣ, -гар, -а иштирок кардаанд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар сохтани чунин навъи истилоҳоти тиббӣ дар асари мавриди назар аслан пешванди муштараквазифаи -ӣ// -гӣ истифода шудааст. дар асари мавриди назар бо вожаи шинос ва пасванди -ӣ: аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ истилоҳоти зиёди тиббӣ сохта шудааст, ки

ихтисоси тиббиро ифода мекунанд: “устухониносии - таълимот дар бораи устухон, моҳичашиносии, мағзиносии, чашиносии, гӯшиносии, бинишинос, симохиносии, забониносии, гулӯшиносии - таълимот дар бораи сохт ва бемориҳои гулӯ-Laryngologia” [134, 305], “сина ва шушиносии - таълимот дар бораи шуш ва бемориҳои он, дилиносии - таълимот дар бораи дил ва бемориҳои он- Cardiologia” [134,375], “марӣ ва меъдашиносии; рӯдашиносии - таълимот дар бораи рӯда ва бемориҳои он, ҷигариносии - таълимот дар бораи ҷигар ва бемориҳои он –Hepatologia” [156, с. 540], сипурзиносии - таълимот дар бораи сипурз ва бемориҳои он, кисаи зардобшиносии; кулия (гурда) шиносии; масона (пешобдон) шиносии ва ёд кардани куллиёте аз судмандиҳои дастгоҳи гувориш; пардаҳо ва ниёми шикаминосии; хоя ва наринашиносии; пистониносии - таълимот дар бораи пистон ва бемориҳои он, заҳдоншиносии - таълимот дар бораи заҳдон, раҳим, ки қароргоҳи нутфа бошад, бачадон ва бемориҳои он”.

Бархе аз ин истилоҳҳо дар фарҳангҳои таҳассусӣ шарҳ дода нашудаанд. Истилоҳоти симохиносии шарҳ наёфтааст, аммо калимаи симох дар алоҳидагӣ чунин шарҳ ёфтааст: “симох سماخ - дар тибби қадим сӯрохи гӯш, маҷрои гӯши хориҷӣ, роҳи берунии сомеаро омӯхта, дар забони латинӣ бо мафҳуми Meatus acusticis externus ёдрас мешавад” [134, 199].

Истилоҳи тиббии рехтиносии аз асоси замони гузаштаи рехт - асоси замони ҳозираи шинос ва пасванди калимасозии муштарақвазифаи -ӣ сохта шуда, ба маънои анатомия истифода гӯдааст: *Ин рехтиносии устухонҳо ва муҳраҳост аз растангоҳи нуҳоъ (нахустинмуҳра) то устухони дунболча* [157, 37].

Дар асари мавриди таҳқиқ шаклҳои зерини истилоҳсозӣ ба назар мерасиданд:

1. Истилоҳоте, ки ҷузъҳои он аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва пасванди - ӣ сохта шудаанд, аз чунин қолабҳо иборатанд:

а) исм+исм+пасванд-й: *дармонпоргӣ* [157,265], *сардардӣ* [157,185], *саргиҷӣ* [157,185], *обитанӣ* [157,225], *шикамхорагӣ* [157,18, 32]:

Истилоҳи мураккаби *сардардӣ* - судоъ, дарди сар - Cephalalgia аз ду реша ва пасванди *-ӣ* сохта шудааст. Закариёи Розӣ шаробро барангезандаи **сардардӣ** ва бавучудороандаи **саргиҷӣ** доништа, тавсия медиҳад, ки онро полоиш карда, бо чизҳои дигар омехта намуда, ба унвони маззай шароб аз онҳо истифода бурда шавад.

б) исм+сифат+пасванди-й: *нафастангӣ* [157,173], *шабкӯрӣ* [157,18], *тандурустӣ* [157,10]:

в) исм+сифати феълӣ+пасванди -й: *зарбдидагӣ* [157,259], *доғшудагӣ* [157,111], [157,260]:

Шабкӯрӣ аз вожаҳои *шаб*, *кӯр* ва пасванди *-ӣ* сохта шудааст ва дар “Вожаномаи тиббӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “..шабкӯрӣ навъе аз бемории чашм, ки шахси гирифтори он баъд аз намози шом чизеро дидан натавонад – Hemeralopia” [134,547]: **Шабкӯрӣ** *беҳтар аст касе, ки дучори шабкӯрӣ мешавад, ҷигари бузро бигирад ва бараши диҳад ва як бараши онро рӯйи очуре паҳн кунад...*[157, 332].

г) сифат+исм+пасванди -й: *сахтфаҳмӣ* [157,85], *кундҳиссӣ* [157,85], *хушсиратӣ* [157,88], *сабуксарӣ* [157,89], *тиҳимагзӣ* [157,89], *серобӣ* (*ширдон*) [157,117], *талхобӣ* [157,114], *гундобӣ* [157,254], *каждаҳонӣ* [157,155], *камчарбӣ* [157,70], *куҳансолӣ* [157,72], *талхобӣ* [157,75], *зардобӣ* [157,75], *парешонҳолӣ* [157,227], *пурчарбӣ* [157,122], *бадгуворишӣ* [157,18], *тундиравишӣ*[157,66] ;

ғ) исм+асоси замони ҳозираи феъл+пасванди- й: *хунгирӣ* [157,186; 153], *бордорӣ* [157,15; 200], *хаёлпардозӣ* [157,27], *колбадишикофӣ* [157,28], *равғанмолӣ* [157,208, 191], *даҳонишӯӣ* [157,148], *шаҳватронӣ* [157,81], *холкӯбӣ* [157,79], *тухмрезӣ* [157,67], *иштиҳооварӣ* [157,172], *дилпечӣ* [157,123], *хунрезӣ*[157,186], *саррезӣ*[157,67].

Истилоҳи тиббии *хунрасонӣ* аз исми *хун*, асоси замони ҳозираи *расон* ва пасванди *-ӣ* сохта шудааст. Закариёи Розӣ амали хунрасониро маънидод мекунад, ки *хунрасонӣ* ба андомҳо бар асоси меъёри тақсими дуруст вобаста бар арзиши кории ҳар андом сурат мегирад.

д) асоси замони гузашта +исм+пасванди+ **-ӣ**: *мурдобӣ* [157,114];

е) сифат+асоси замони ҳозираи **фeyл+пасванди +-ӣ**: *пурхӯрӣ* [157,77; 275; 252], *осонзоӣ* [157,200], *рӯшноигурезӣ*[157,179], *самозадагӣ* [157,15], *зиёдаравӣ* [157,117];

ё) сифати **фeyлӣ+асоси замони ҳозираи фeyл+пасванди -ӣ**: *шикастабандӣ* [157,150]

ж) зарф+сифат+пасванди **+ӣ**: *равонпарешонӣ* [157,13], *равонранҷурӣ* [157,182], *равонпарешӣ* [157,183],

з) зарф+асоси замони ҳозираи **фeyл+пасванди-ӣ**: *тезфаҳмӣ* [157,88],

и) исм+сифати **фeyлӣ+пасванди -гӣ**: *моҳгирифагӣ*[157,14],

2. Истилоҳоте, ки чузъҳояшон аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва пасванди **-гӣ** сохта шудаанд, аз чунин қолабҳо иборатанд:

а) исм+сифати **фeyлӣ +пасванди -гӣ**: *солхӯрдагӣ* [157,72], *хоболудагӣ* [157,77];

б) сифат+ сифати **фeyлӣ +пасванди -гӣ**: *сармохӯрдагӣ* [157,194;181], *сармозадагӣ* [157,247], *нармкунандагӣ* [157,123];

в) асоси замони ҳозираи **фeyл+ сифати фeyлӣ +пасванди -гӣ**: *бандоварандагӣ* [157,146], *печхӯрдагӣ* [157,261];

Бояд зикр намуд, ки дар сохтани чунин навъи истилоҳоти мураккаб пасванди *-ӣ* мавқеи хос дорад ва варианти он пасванди *-гӣ* каммаҳсул аст.

2.2.5. Истилоҳоти мураккаби омехта

Калимаҳои мураккаби омехта аз дигар навъи калимаҳои мураккаб ба кулӣ фарқ мекуанд. Ин навъи калимаҳо тавассути пасванд аз ду ва ё зиёда реша сохта мешаванд. Фарқи ин навъи калимаҳои мураккаб аз калимаҳои

мураккаби тобеи пасванддор дар он аст, ки агар пасвандро аз чузъҳо гирем, маънои луғавии калима аз байн меравад. Ду реша ва пасванд дар як давраи калимасозӣ васл гардида, вожаи нав месозанд. Дар калимаҳои мураккаби пасванддор ду зинаи калимасозӣ мушоҳида мегардад. Дар зинаи аввал калимаи мураккаб сохта мешавад ва дар зинаи дуюм пасванди калимасоз қабул намуда, вожаи нав меофарад. Чунончи: *дилишнос* - табиб, *дилишносӣ* - тахассус ва ғ. Дар калимаҳои мураккаби омехта ин ҳодиса ҷой надорад: хорхас маънӣ надорад, аммо да қолаби *хорхасак* вожаи мазкур истилоҳи тиббиро мефаҳмонад. Дар асари мавриди назар чунин истилоҳоти мураккаби омехта мушоҳида гардиданд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, бо ёрии пасвандҳои *-а, -ак* сохта шудаанд:

Пасванди - а дар сохтани истилоҳоти мураккаби омехта серистеъмол буда, чунин истилоҳҳои тиббӣ мушоҳида гардиданд: *зардҷӯба* [157,153], *широба* [157,17], *чиркоба* [157,267; 268], *хуноба* [157,267;215], *обкомаҳо* [157,129; 244], *морҷӯба* [157,240], *харзаҳра* [157,169], *нӯшоба* [157,185], *гармоба* [157,184].

Харзаҳра аз ду реша ва пасванди *-а* сохта шуда, дар фарҳангҳои тахассусӣ *ҳамчун гиёҳи заҳрнок*, гулаш сурх ва баргаш дарозрӯяи заҳрнок маънидод гардида, хӯрдани он боиси марги ҳайвони саворӣ мебошад. *Харзаҳра* барои давои омос ва дарди тахтапушт муфид мебошад.

Морҷӯба хусусияти гарм ва намнок дошта, нерӯи ҷинсиرو меафзояд, барои бемории гурда муфид аст.

Пасванди -ак. Дар “Тибби Мансурӣ” бо ин пасванд чунин истилоҳоти тиббӣ ба мушоҳида расиданд: *тартезак* [157,240], *хорхасак* [157,240], *зарпечак* [157,169], *газмозак* [157,194]: *Тухми ҳувайҷ, шалғам, пиёз, турб, морҷӯба, тартезак, сипаст, донаи санавбар, донаи филфил, донаи залм ва тударӣ, қадома ва забони гунҷишк ва ду баҳман ва бузидон*

ва қист (қисти ширин) ва **дорулфилфил** ва занҷабил ва ҳарф ва сипандон ва ангеа ба андозаи яксон бармегиранд бо асал месиришанд [157,240].

Таҳлил ва баррасии калимасозии калимаҳои мураккаб дар “Тибби Мансурӣ” нишон дод, ки ин усули истилоҳсозӣ дар сохтани истилоҳоти тиббӣ назар ба калимасозии пасванду пешвандҳо серистеъмол будааст. Дар асари мазкур истилоҳоти зиёди тиббӣ бо усулҳои маъмули калимасозӣ офарида шудаанд ва метавонад бархе аз онҳоро имрӯз дар соҳаи тиб ба кор бурд, зеро онҳо дар асоси қонуну қоидаҳои калимасозии суннатӣ сурат гирифтаанд.

2.2.4. Ибораистилоҳи тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ

2.2.4.1. Ибораистилоҳоти тиббӣ

Сохта шудани истилоҳоти тиббӣ дар шакли ибора дар забони тоҷикӣ маъмул аст. Истилоҳибораҳо тавассути воситаҳои гуногуни грамматикӣ созмон ёфта, мафҳуми илмии ин ё он соҳаро ифода мекунанд. Бештари истилоҳибораҳои тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба миён омадаанд, ҷузъҳои алоқаи тобеъ пайваст гардидааст.

Аксарияти истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ” -и Закариёи Розӣ бо ёрии факки изофат, ё бо иборай дигар алоқаи изофӣ сохта шудаанд. Исми дар ташкили ибораистилоҳҳо ҳамчун меҳвари асосӣ хизмат намуда, дигар ҳиссаҳои нутқро ба худ тобеъ мекунад. Ин ҷузъҳо ба исми тавассути алоқаи изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ алоқаманд мешаванд. Истилоҳоти тиббии асари мавриди назарро аз лиҳози ҷузъҳо ба дучузъе, сечузъа, чорҷузъа, бисёрҷузъа ҷудо кардан мумкин аст:.

1. Истилоҳибораҳои дучузъа. Ибораистилоҳҳои дучузъаи тиббӣ истилоҳоте мебошанд, ки ба ибораҳои маъмул монанданд, аммо ҷузъҳои ҳамчун истилоҳ мафҳуми илмиро ифода мекунанд. Дар асари мавриди

назар чунин истилоҳти дучузъаро зиёд мушоҳида кардан мумкин аст, ки метавон аз лиҳози алоқаи грамматикӣ чунин тасниф намуд :

1). Ибораистилоҳҳои тиббӣ, ки бо ёрии алоқаи изофӣ сохта шуда, аз рӯи ҷузъҳои он чунин қолабҳо доранд:

а) исм+исм. Ибораҳои изофӣ, ки ҳар ду ҷузъҳои исм мебошанд: *дониши пизишкӣ* [157,10], *сарнавишти бемор* [157,10], *пешидаромади пизишкӣ*, *дониши рехтиносии* [157,11], *арзиши хӯроқиҳо* [157,11], *хунари шикастабандӣ* [157,11], *дастгоҳи гувориш* [157,12], *пардаҳо ва ниёми шикаминосии* [157,12], *занбӯри асал* [157,16], *қӯрбоқои найистонҳо (мурдобҳо)* [157,17], *аши чашм* [157,18], *обрезиши чашм* [157,18], *барфаки даҳон* [157,18], *ҷӯши даҳон* [157,18], *сӯзиши пешобӣ* [157,18], *таракҳои вожан* [157,18], *хилти сина* [157,18], *таҳшини хун* [157,23], *косаи сар* [157,26], *мағзи сар* [157,26], *сӯрохи муҳраҳо* [157,26], *гувориши хӯрок* [157,28], *кисаи зардоб* [157,29], *ҳарорати дил* [157,30], *рӯишгоҳи нуҳо* [157,32], *гӯди ҳалқ* [157,32], *мучи даст* [157,33], *кашакҳои зону* [157,34], *даҳонаи пешобдон* [157,37], *раги зербағале* [157,43], *чинҳои гурда* [157,43], *ниёмҳои шикам* [157,43], *раги сиётик* [157,43], *раги зербағалӣ* [157,44], *мучи даст* [157,44], *каналҳои бинӣ* [157,48], *хуни гирдомада* [157,63] *вағг.*: Закариёи Розӣ **дониши пизишкӣро** “посдори тандурустӣ дар тан ва берунқунандаи беморӣ аз **тани бемор** ва баргардонандаи он ба тандурустӣ” [157,20] таъкид намуда, он ба ду гурӯҳ: назарӣ ва болинӣ ҷудо намудааст. **Обрезиши чашм нишонҳои шабқӯрӣ** аст. **Реши кӯҳнае**, ки дар **гӯшаи чашм ба вучуд меояд**, чунин аломатҳоро дорост: пайдоиши дарди дар гӯш, захми, садо, вазнинӣ дар гӯш, кирм ва ҳашароти дар гӯш фурурафта.

Закариёи Розӣ чунин аломати беморихоро дар бинӣ ва дандон қайд кардааст: “хунрезӣ аз бинӣ, захмҳои даруни бинӣ, пайдоиши бавосир дар бинӣ, бӯйнок шудани бинӣ” [157,18]. Аломатҳои **дарди**

дандон: кашидан ва бечошавии дандон, кундии дандон, карахтии дандон, барфак ва **чўши даҳон**, **лиссаи хунӣ** дар дандон, дардноқӣ дар сармо.

Закариёи Розӣ ҳамчун марҳами нармкунандаи шикам истифодаи чунин маҳсулотро тавсия медиҳад: шўрбои **хурӯси пир**, нони хушк, **оби шанбалидро** бо асал, **оби зайтун**. Бемор бояд ин доруҳоро пеш аз хўрок бо обкома нўшиданд.

б) **исм+сифат:** *нори форсӣ (боди сурх)* [157,16], *қорчи захрӣ (фитр ва камо)* [157,17], *кабоби бирён* [157,17], *балғами ширин* [157,22], *арнаби бахрӣ* [157,17], *харбақи сафед* [157,17], *нерӯи гарм* [157,24], *рағҳои нарм* [157,25], *одамҳои таҷзияпазир* [157,30], *орвораи забарин* [157,31], *лаби поин* [157,36], *лаби боло* [157,36], *ҳавои танаффусӣ* [157,48], *рӯдаҳои борик* [157,54], *орвораи боло* [157,57], *орвораи пойин* [157,57], *рӯдаи кўр* [157,58], *ярқони сиёҳ* [157,59], *баҳақи сиёҳ* [157,59], *истисқои зиқӣ* [157,59], *истисқои лаҳмӣ* [157,59], *рағҳои нарина* [157,72] *дандонҳои нерӯманд* [157,80], *гадаҳои сахт (ханозир)* [157,80], *чашмони обӣ* [157,82], *чашмони кўчак* [157,82], *чашми сиёҳ* [157,82], *чашмони дурушит* [157,82], *чашми кўчак* [157,83], *чашми камчунбиш* [157,83], *лаби камранг* [157,84], *рухсораи кўчак* [157,84], *бузургии чеҳра* [157,84], *симои густох* [157,84], *гичгоҳи пурмӯ* [157,89], *чашмони дурушит* [157,89], *соқи борик* [157,89], *пудинаи куҳӣ* [157,124]: “**Орвораи забарин** ба косаи сар мечаспад, ки дарбаргирандаи гунаҳо ва гўшҳо ва дандонҳои боло аст ва ҳамчунин аз тикаҳое чанд, ки ба ҳамдигар тавассути дарзҳо мечаспанд” [157,18].

в) **сифати феълӣ +исм :** *шикастагии сар* [157,16], *гирифтагии захдон* [157,18], *барангезонандаи дамо* [157,91], *барафурӯзандаи тан* [157,91], *захри кушанда* [157,100], *афзоишидиҳандаи хун* [157,110], *берункунандаи бод* [157,124], *барангезонандаи иштиҳо* [157,124], *кундкунандаи гувориш* [157,124] *Аз ин рӯ, барангезонандаи дамо ва зуд барафурӯзандаи тан мебошанд* [157,91]. Сиканчабин гиёҳест, ки хусусияти нармкунанда ва

барандаи намнокиҳои сифт ва лағжанда дошта, онро барои бартарарф кардани тангиҳо ва басташудагҳои чигар муфид медонанд.

г) **исм+сифати феълӣ:** хуни гирдомада [157,63], парокандагии дандонҳо [157,74], ранги паридагӣ [157,77];

ғ) **исм+сифати феълӣ:** хуни гирдомада [157,63], парокандагии дандонҳо [157,74], ранги паридагӣ [157,77], омоси падиломада [157,18], гирифтагии захдон...[157,18] баромадагии омоси рағҳои по [157,18].

Закариёи Розӣ торо ба чанд намуд чудо намудааст: таби рӯзона, таби ғаб, таби пайваста, таби беҳушкунанда. Аз рӯйи андешаи ин донишманд, табе, ки як рӯз пайдо шавад, таби ғаб ва таби пайваста ва хеле гармро таби муҳриқа ё сӯзон номида, онро таби фарогир низ ном мебаранд. Табе, ки аз сабаби бисёр обнок шудани омехтагӣ хилт пайдо мешавад ва ё бо обакӣ шудани омехтагӣҳои нарм падида меояд таби беҳушкунанда номидааст.

д) **сифат+исм:** сангинии забон [157,18], сурхрағҳои рӯйишӯфта [157,45], гирифтагии забон [157,74], сусти чигар [157,74], кӯтоҳии ангуштон [157,74], нерӯмандии бандҳо [157,87], кӯтоҳии қомат [157,87], сахтии пешоб кардан [157,18], зангори оҳан [157,23], шули (суст) беустухон ва данда [157,33], шули шикам [157,33], нармии пӯст [157,63], кӯчакии дил [157,69], кундии гувориш [157,77], тангии нафас [157,81], логарии шикам [157,70]. **Сурхии ранг, гармии тан,** хастагии тан, ҳамёза кашидан, хоболудӣ, анбоштагии рағҳо, густурдагӣ, инчунин аз бинӣ бисёр хун рехтан, вазнинии **сар** ва чашм, сардард, **кундзехнӣ** ва ҳавосу набзи бузург аз нишонаҳои асосии анбоштагӣ мебошад. *бузургии чашм* [157,74], *нармии нохунҳо* [157,74], *сангинии сар* [157,76]. **Закариёи Розӣ бузургии чашм,** дуруштию барҷастаги онро нишонаи омезаи намур меҳисобад.

е) **исм +сифати феълӣ:** Закариёи Розӣ онро барои табобати бемориҳои гуногун тавсия додааст. Амбарборис бо истилоҳи дигар зиришк

ном бурда мешавад ва мизочи он сарду хушк буда, хусусияти бандоварандаи шикам ва бартарафқунандагии ташнагӣ дошта, барои шикам, **чигари захмнок** муфид аст.

ё) феъл+исм: *бофти цигар* [157,58], *банди бозу, банди шона* [157,262]: **Бофти гўшт** бо дигар андомҳо тафовут дорад ва аз ин рӯ, ҳар кадом ба танҳои омезаи вижагиҳои худро хоҳад дошт. Ба андешаи Закариёи Розӣ омезаи **бофти шуш** аз омезаи бофти гурда фарқ дорад. Ё қайд мекунад, ки дар натиҷаи аз ҳам дуршавии **бандҳои бозӯ, шона** банди варақ аз назар пинҳон мемонад.

ж) феъл+сифат: *бандҳои пурҷарбӣ:* “*Ишон тос ва ё дорои мӯйи лахт ва соф ва рағҳои танг ва пинҳон ва бандҳои пурҷарбӣ, фарбеҳгун мебошанд, суст ва пурҳоб, танбал, кунд дар ҷунбишанд*” [157,68].

2). **Ибораистилоҳҳои тиббии дучузъае**, ки бо ёрии алоқаи вобастагӣ сохта шудаанд. Ин навъи ибораистилоҳҳо нисбат ба ибораистилоҳҳои тиббии изофӣ каммаҳсуланд: *беҳушӣ аз гуруснагӣ* [157,15], *хунрезӣ аз бинӣ* [157,18], *овардани бузоқ аз даҳон* [157,20] ва ғ.

2. Ибораистилоҳҳои сечузъа. Ибораистилоҳҳои сечузъа дар “Тиббӣ Мансурӣ” ба монанди ибораистилоҳҳои тиббии дучузъа серистеъмоланд. Ин ҳолати корбурди ибораистилоҳҳо ба муҳтаво ва мазмун матни тиббӣ вобаста аст. Бояд зикр намуд, ки дар ташкили чунин навъи ибораистилоҳҳо исм, сифат, феъл, сифати феълӣ истифода шудаанд: *луъоби тухми исфарза* [157,276], *бофти сафеди гудӣ* [157,63], *оби наринаи хом* [157,63], *бадбӯӣ будани пешоб* [157,67], *пӯсти перумуни нарина* [157,72], *шароби сиёҳи ноб* [157,276], *барномаи хӯрокии бемор* [157,276], *ранги сурхи мулоим* [157,81], *ранги чашми буз* [157,81], *ҳаракати чашмонаш кунд* [157,82], *пӯсти перумуни нарина* [157,72], *тахриқи ҷинси кунд* [157,72], *пахши нӯги бинӣ* [157,74], *бӯи бади тан* [157,74], *нармии қафи дастҳо* [157,74], *сохти пешоби сапедранг* [157,77], *сӯроҳҳои бинии бодкарда* [157,83], *берунзадагии сари шона* [157,86], *пешони логари бечин* [157,87],

гирифтагии чигарпоксозии шуишҳо [157,105], хамирмоёи орди сапед [157,105], ангезаи ҳамоварандагии тандурустӣ [157,109], азмиёнбарандаи чирагии хун [157,112], оромкунандаи омоси шикамба [157,112], гӯшти паррандагони обӣ [157,114], рӯдаҳои фарох нерудиҳанда [157,115], қувватдиҳандаи оби мардона [157,115], созандаи хуни лағжон [157,116], созандаи хуни хушк [157,116], афзоишдиҳандаи мағзи устухон [157,119], часпандагиҳои пишишти тан [157,122], барангезонандаи нерӯи ҷинсӣ, [157,126], равонкунандаи хуни моҳона [157,133], хӯрокҳои созандаи зардоб [157,209], шарбати сиканҷабини шакарӣ [157,140], даҳонишӯяи хушбӯкунандаи даҳон [157,154], поксозии ҷирми гӯш [157,233], резишдиҳандаи хуни моҳона [157,141], бӯи бади бинӣ [157,145], тории чашими ношӣ [157,145]. Набзи мунҳанӣ қайд мекунад, Закариёи Розӣ барои **беморони гирифтори таби диққу таби нобудӣ** ва пажмурдакунандаи тан мебошад. Ҳангоми варзиши бадан одам хоста нашавад бузургу зуд ва **пайдарпай задани набз** боиси афзоиш ёфтани тундии ҷунбиш ва нерумандӣ мегардад.

Закариёи Розӣ тарзу усулҳои **табобати бемориҳои сахтро** чунин тавсия медиҳад. Ба андешаи ӯ дар аввали пайдоиши ин бемориҳо нишонаҳо ва омехтагиҳо хело паст ба назар мерасанд, ки **нишондиҳандаи сахти беморӣ** медонанд. Дар шахсоне, ки аз бемории хеш ба қадри имкон комил ва устувор нагаштаанд ва дар он беморон нишонаҳои хастаҳолӣ, аз ҷумла, **димои боло ҳангоми дастмолиш**, набз ё нафаскашии паёпай, **пешоби рангин**, ташнагӣ, сардардӣ, беҳолӣ, бемазагии даҳон, парешонхаёли ва **нооромӣ дар хоб** мушоҳида гарданд, пас аз **миён рафтани ин** ҳама нишонаҳои беморон **он сиҳати комил** мегардад.

3. Истилоҳибораҳои чорҷузъа ва бисёрҷузъа. Чунин навъи истилоҳибораҳои тиббӣ дар асари мавриди назар ҳамчун ифодакунандаи номи бемориҳо, нишонаҳои бемориҳо, оризаҳо, омосҳо, хусусияти

шифоҳии гиёҳу растаниҳо, усули тайёр кардани даво ва ғайра корбаст гардидаанд : *фарбеҳгун косаи сари кўчактар* [157,68], *шодобкунандаи танафзоишидиҳандаи оби мардона* [157,91], *таровии ғайриодии арақи тан* [157,182], *равонкунандаи балгами сифта* [157,147], *обкунандаи гуддаҳои сахти гулӯ* [157,103], *равшанкунандаи тории чаим* [157,151], *равонкунандаи нерӯманди зардоб* [157,153], *широбаи дарахти санавбар* [157,155], *боди шикамравишии хунӣ (заҳир)* [157,175], *дурдии равгани зайтун* [157,156], *луоби тухми хушкишудаи асфарӣ* [157,256], *луоби тухми асфари зеҳи* [157,245], *раги баҳши муҳолифи осебдида* [157,258], *мағзи устухони соқи гов* [157,265], *шупуш падидомада дар мижаҳо* [157,14] ва ғ .

Маҷмуи табобатҳо дар хунари шикастабандӣ ин нарм кардани сахтшудагӣҳои монда дар андомҳо пас аз чўш хўрдани онҳо мебошад. *“Куллиёт ва гўшаҳое аз дармони захмҳо ва берун овардани чиркҳо; доруҳои рўёнандаи гўшт; доруҳои сарбозкунандаи думалҳо; доруҳои азмиёнбарандаи гўшти зиёдатӣ; доруҳое, ки сари захмҳоро боз мекунад ва шикофтани он бо корд ниёз набошад”* [157,16].

Ў тавсия медиҳад, ки беморӣ дар гатичаи банд омадани хуни моҳона ба вучуд омада бошад, ба бемор *доруҳои равонкунандаи хуни моҳона* дода, ҳатто ҳиҷомат кунанд ва аз раги поҳои ў хун бигиранд, то беморӣ рафъ гардад.

2.3. Мавқеи калимаҳои хосса дар ташкили ибораистилоҳҳои тиббӣ дар

“Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ

“Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ҳамчун сарчашмаи муҳимми соҳаи тиб буда, аз доир ба бемориҳо, роҳҳои табобати онҳо, омода намудани марҳаму давоҳо, гиёҳу растаниҳои шифрбахш маълумот гирифтани мумкин аст. Дар ин асари тиббӣ калимаҳое мушоҳида гардиданд, ки дар ташкили ибораистилоҳҳои тиббӣ нақши муҳим доранд:

Вожаи *бемор* серистеъмолгарин истилоҳоти соҳаи тиб буда, дар фарҳанги тахассусии “Вожаномаи тиббӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “бемор касал, одами бетоб, дардманд; нотавон, хаста, ранҷур. – *Aegrotus*” [135, 208]. Дар ин сарчашма бо вожаи бемор 63 ибораистилоҳи тиббӣ шарҳ ёфтааст. Закариёи Розӣ дар “Тибби Мансурӣ” беш аз 58 адад ибораистилоҳҳои тиббиро ба кор бурдааст, ки бархе аз чор то 10-18 мароитиба корбаст гардидаанд: *беморони асабӣ* [157,117], *бемориҳои анбоштагӣ* [157,197], *бемориҳои балғамӣ* [157,121], *бемориҳои балғам* [157,92], *бемориҳои бордориҳои дурӯғин* [157,18], *бемориҳои барасдор* [157,224], *бемориҳои голшилк* [157,79], *бемориҳои гол* [157,107; 219], *бемориҳои васвос* [157,142], *бемориҳои гармӣ* [157,205], *бемориҳои даврай* [157,182], *бемориҳои зардоби* [157,127], *бемориҳои захми сар* [157,157], *бемориҳои зардӣ* [157,144], *бемориҳои истисқоӣ* [157,59], *бемориҳои доисаълаб (бемориҳои резини мӯй)* [157,156], *бемориҳои качалии (калии) сар* [157,14], *бемориҳои истисқо* [157,186 , 144, 150], *бемориҳои қулинҷ* [157,117], *бемориҳои молихулиё* [157,180, 153], *бемориҳои талхоб* [157,77], *бемориҳои омезаи бад* [157,186], *бемориҳои талхобӣ* [157,103], *бемориҳои нӯст* [157,219], *бемориҳои нӯсти сар (саъф)* [157,215], *бемориҳои несӣ* [157,79], *бемориҳои позура* [157,19], *бемориҳои рӯда* [157,110, 222], *бемориҳои сахт* [157,19], *бемориҳои ҷузومي* [157,153], *бемориҳои ханозир (омоси ғадуди лимфи гардан)*, *бемориҳои сардӣ* [157,108], *бемориҳои ниқрис* [157,143;159], *бемориҳои сард* [157,142], *бемориҳои сардӣ* [157,113;122], *бемориҳои сардизо* [157,111], *бемориҳои бо решаи сардӣ* [157,110], *бемориҳои ҷигар* [157,79], *бемориҳои ҷӯш* [157,219], *бемориҳои аъсоб* [157,184], *бемориҳои ношӣ* [157,186], *бемориҳои аъсоби заъиф* [157,190], *бемориҳои обила* [157,195], *бемориҳои ҳасба* [157,195], *бемориҳои тоъун* [157,195], *бемориҳои таби вабоӣ* [157,195], *бемориҳои чаши* [157,18], *бемориҳои ханозир* [157,229], *бемориҳои ҷаззом* [157,195], *бемориҳои шуш* [157,180], *бемориҳои сардард* [157,120], *бемориҳои қулинҷ* [157,120], *бемориҳои*

гурда [157,181], *бемории хиёраки бузург (дабила)* [157,181], *бемориҳои шикамбаӣ* [157,195], *бемории сил*[157,80], *бемориҳои намвар* [157,167].

Ҳоло шарҳи бархе аз истилоҳоти тиббии қадимаро, ки имрӯз дар ин қолаб корбаст намешаванд, таҳлил менамоем:

Бемории барсом варами пардаҳо, мушакҳои синаву паҳлуҳои инсонро меноманд, ки дар соҳаи тибб бо истилоҳи “плеврит (pleuritis)” зикр мегардад. Закариёи Розӣ қайд кардааст, ки агар кас дар дармони ин таб дерӣ ё бепарвой кунад, ба **бемории барсом** ва илтиҳоб гирифтور мешавад.

Бемории фалаҷ - аз кор мондани ягон узви организм, шалдард. Ин беморӣ зиёд мушоҳида мегардад. Барои беморони гирифтори фалаҷ молидани равған манфиатовар мебошад.

Бемории *сурхак* ё *обила* имрӯз бо истилоҳи *сурхакон* истифода мегардад: “*Сурхакон* سرخکان - гулгуна, сурхчаи сабук, сурхчаи хафиф, рубеола, бемории гузарандаи шадиди кӯдакон, ки бо дамидани доначаҳо бар пӯст падид меояд. Rubeola” [134,256]: *Вале агар бемории обила ва сурхак оғози берун рафтани бикунанд ва фурукаш кардани таб ва гармо тунд гардад, пас ӯ беҳбуд меёбад* [157,400].

Дармон калимаи тоҷикӣ буда, ҳамчун истилоҳи тиббӣ ва ҳамчун калимаи маҷозӣ дар фарҳанги таҳассусӣ ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: “*дармон* 1 дору, даво; 2. сомонбахшӣ ва муроқибат аз бемор барои муқобала бо беморӣ, ё ихтилол, ё осеб, ё пешгирӣ аз онҳо” [134,328].

Дар “Тибби Мансурӣ” бо ин калима истилоҳоти зиёди тиббӣ офарида шудааст: *дармони зуд берун омадани оби мардона* [157,134], *дармони шураи сар* [157,134], *дармони сустии ҷинсӣ ва коҳиши оби мардона* [157,15], *дармони беморон* [157,174], *дармони зуд берун омадани оби мардона* [157,15], *дармони сустии ҷинсӣ* [157,15], *дармони хуморӣ*

[157,15], *пайдани захрӯҳо* [157,15], *дармони сармозадагӣ* [157,15], *дармони беморӣ* [157,255], *дармони думал* [157,269], *дармони захрӯҳо* [157,16], *дармони азивут* [157,243] *дармони таъвиломада* [157,257], *дармони раг ба раг шудан* [157,259], *дармони шикастагиҳои шикафта* [157,260], *дармони шикастагиҳои шикафташуда* [157,264], *дармони доруҳои руёнандаи гӯшт* [157,266], *дармони захм* [157,270], *дармон мӯй* [157,209], *дармони оғози качалӣ; фар [157,печон] кардани мӯй* [157,14], *дармони ҳичомат* [157,204], *дармони чузом* [157,228], *дармони ноҳамвориҳои нохунҳо* [157,235], *дармони сармозадагӣ* [157,247]:

Дору вожаи асли буда, онро барои дафъи беморӣ, рафъи чароҳат, захм ва таскини дард истифода мебаранд. Тавассути вожаи дору чунин ибораистилоҳҳо сохта шудаанд: дарди сар, доруи обакӣ, тавассути дору маҳс кардан, дору хӯрдан; доруи беҳушӣ // доруи мадхушкунӣ, моддаи беҳискунандаи бадан, дору барои табобати тамоми бемориҳо истифода мегардад ва дар фармакология таҳия кардҷа мешавад.

Дору сеистеъмолтарин вожаест, ки тавассути он дар асари мавриди назар истилоҳоти тиббӣ офарида шудааст: *доруҳои руёнандаи гӯшт* [157,16], *доруҳои азмиёнбарандаи гӯшти зиёдатӣ* [157,16], *доруҳои гармизо* [157,239; 272], *доруи равонкунанда* [157,187; 173], *доруҳои сарбозкунандаи захмҳо* [157,16], *доруи ҷилавгирикунанда* [157,233], *доруҳои равғанӣ* [157,270], *доруҳои ҷӯшидиҳандаи бофтнам* [157,271], *доруҳои гӯштзо* [157,272], *доруи тунд* [157,228], *доруҳои аз миёнбарандаи товали нӯстӣ* [157,224], *доруҳои нарм* [157,98], *доруҳои поккунанда* [157,98], *доруҳои ҷилодиҳанда* [157,98], *доруҳои муҳаддир* [157,203], *доруи молиёнӣ* [157,209], *доруи нарм* [157,265], *доруҳои пударӣ* [157,273], *доруҳои нерубахш* [157,163], *доруҳои гарм, ки хунро сиёҳ мекунад* [157,276]. Закариёи Розӣ барои табобати ориза, бемориҳо ва омосҳои гуногун тарзу усулҳои мухталифро пешниҳод намудааст. Масалан, қайд мекунад, ки барои табобати захм сари онро боз намуда,

барои беҳ гардидани он **доруҳои нерубахш** гузоранд. Инчунин барои табобат ва дармони захмҳо, берун овардани чиркҳо доруҳои рӯёнандаи гӯшт, доруҳои сари пуччакро бозкунанда, доруҳои гӯшти зиёдатиरो барҳамдиҳанда тавсия додааст, ки онҳо хусусияти сари захмҳоро кушодан доранд, ки ниёз барои шикоф кардан ва сари захмро бо корд набошад.

Омос - бластомах, афзоиши барзиёди бофтаҳое, ки аз ҳуҷайраҳои шаклу вазифаашонро гумкардаи организм иборатанд. Хусусияти ин гуна ҳуҷайраҳо дар он аст, ки баъди итмом расидани таъсири омилҳои омосовар низ афзоиши худашонро идома медиҳанд. *Омосҳо неқфарҷом* (ғайрисаратонӣ) ва *бадфарҷом* (саратонӣ) мешаванд. Омосҳои неқфарҷом бофтаҳои атрофи худро тела дода, оҳиста-оҳиста месабзанд. Онҳо дар бофта реша намедавонанд. *Омосҳои бадфарҷом* дар бофтаи атроф реша меронанд ва онҳоро вайрону хароб месозанд. Дар натиҷа рағҳо зара дида, дар онҳо ҳуҷайраҳои омосӣ ташаккул меёбанд... [156, 343]: *омоси пилки поин* [157,74], *омоси сахт* [157,16], *омоси сипурз* [157,91], *омоси сӯхта* [157,150], *омоси сухтагӣ* [157,150], *омоси хушида* [157,268], *омоси сахти шикамба* [157,141], *омоси шул (суст)* [157,16; 147; 151], *омоси шал* [157,155], *омоси шуш* [157,18], *омоси шикамба* [157,111; 128], *омоси чиркин* [157,266], *омоси сахти бандҳо* [157,142], *омоси заҳдон* [157,158], *омоси нишастгоҳ* [157,353], *омоси даст* [157,412], *омоси забон* [157,341], *омоси гурда* [157,346], *омоси кашолаи рон* [157,404], *омоси кашолаи пой* [157,404], *омоси зерӣ бағал* [157,404], *омоси чаши* [157,327]: *Агар касе бо доштани бемори сарсон дар пой гӯши худ аз осеб ва дарде озор бубинад ва он сурхранг бишавад ва ё дар бемори барсонг ба хамроҳ доштани гирифтагиҳои сахти ҳалк, гардан сурхранг ва ё дарбархе аз ҷойҳои синаи он нороҳатӣ дида шавад ва ё омоси зерӣ бағал ва даст ё*

омоси кашолаи ром ё пой ва омосҳо дар шикам падида оянд, онро набояд сард кард ва на тақвият намуд [157,404].

Закариёи Розӣ роҳу воситаҳои табобати омосҳои гуногунро тавассути гиёҳу растаниҳо тавсия дода, истифодаи онҳоро барои рафъи омосҳо муфид медонад. Растани *иклилу-л-малик мизоҷи гарм дошта, онро барои нарм кардани захм ва варамҳои сахти бандҳо ва узвҳои дарунӣ истифода мекунанд. Растани ушшақ мизоҷи гарм дошта, ҳамчун давои нармкунандаи варамҳои сахт ва ҳамчун доруи обкунандаи омосҳои ханозир истифода мегардад. Растани ушшақро қубидаи он рӯи омосҳои пурзаробон моландонро карахт хоҳад кард. Растани гур ва ё ба ибораи дигар мобихиштон гарм буда, онро барои табобати омоси захдон ва инчунин захми неши каждум, бемориҳои асабӣ ба кор баранд. Дона, равгани он дилошӯбзо мебошад.*

Вожаи дард маъмултарин истилоҳест, ки дар тиб истифода мегардад. Ин вожа дар фарҳанги таҳассусӣ чунин тафсир шудааст: “1. дард درد - беморӣ, касалӣ, мараз - Morbus. дарди бандкушо дарди банду буғумҳо, Arthralgia; дарди бар дарди паҳлу, Pleurodynia; дарди мондагӣ дарде, ки аз паси анвои мухталифи мондагӣ ҳис карда шавад; дарди пушт дарди миён, (Rh)achialgia; дарди сихзананда дарди халакунанда, Dolor fulgurans; дарди сӯзон дарди сӯзонанда, Causalgia, dolor ascer; дарди шикофанда дарди пармакунанда, Dolor terebrans; дарди мафосил бемории бандҳои устухон, ревматизм; дарди муҳлик касалии ҳалокатовар; дарди сирояткунанда касалии гузаранда...” [223,327].

Ин вожа дар “Тибби Мансурӣ” -и Закариёи Розӣ серистеъмол буда, тавассути он 33 адад истилоҳибораи тиббӣ сохта шудааст: *дарди асаб [157,152], дарди андомҳои берунии тан [157,19], дардҳои асабӣ [157,157], дарди банд [157,117], дарди дандон [157,18;148], дарди гӯш [157,150], дарди гичгоҳ ё нимаи сар [157,18], дардҳои захдон [157,142; 147], дарди*

сарди захдон [157,144], *дарди кафи по* [157,157], *дарди нишемангоҳ* [157,145], *дарди зоимон* [157,201], *дарди ҷигар* [157,18;150], *дардҳои ситурз* [157,18], *дарди тухигоҳ* [157,150], *дардҳои сарди захдон* [157,144], *дарди равгани базар* [157,265], *дарди ними сар* [157,17], *дардҳои дардҳои надидомада* [157,147], *дардҳои пай* [157,147], *дарди гӯш* [157,137], *дарди пайҳо* [157,154; 153], *дарди шикамба* [157,18], *дарди шикам* [157,185], *дарди тухигоҳ* [157,150], *дарди кафи по* [157,156], *дарди решаи дандон* [157,293], *дарди дилпеч* [157,301], *дарди зарбонӣ* [157,256], *дарди зарбондор* [157,334], *дардҳои балғамӣ* [157,335], *дарди сиёттик* [157,358], *дарди бавосири омосида* [157,350]: **Нақрас ва дарди сиёттик ва дарди тухигоҳ ва бандҳо** [157,358].

Закариёи Розӣ **дардеро, ки аз** тухигоҳ ба рон ба меравад, дарди сиёттик меномад. Ба андешаи Закариёи Розӣ ранги пешоби аз дардҳои сахт дигаршуда, аз омехтагии сарди ба миён меояд ва инчунин аз бемории рӯдаҳо ва хала, **дарди дандон** ва гӯш пешоб серрангинтар мегардад.

Вожаи *чарб* дорои чунин маънист: “1.чарб چرب. - равған, пих, шаҳм, махсусан равғани дарунӣ, Адеps; 2. равғанӣ, равғанин. 3. фарбеҳ” [134, 523]. Дар “Тибби Мансурӣ” бо ин вожа 16 адад истилоҳибора сохта шудааст, ки дар тиб ҳамчун даво ба кор мебарданд: *чарбии буз* [157,164], *чарбии гоз* [157,164], *чарбии гӯсола* [157,164], *чарбии мурғ* [157,204; 224; 229], *чарбии говмеш* [157,164;170], *чарбии гӯсола* [157,170], *чарбии мур* [157,265], *чарбии урдак* [157,265], *чарбиҳо нарм* [157,156], *чарбии охубарра* [157,164], *чарбии хук* [157,170], *чарбии хирс* [157,265], *чарби ордак* [157,218], *тиҳ (чарбӣ), орди ҷави бирён* [157,115], *чарбии мор* [157,169], *чарбии ардак* [157,354]. Агар **чарбии хук (хинзир), чарбии гӯсола**, кура, кундур, зифт ва широбаи санавбар бо равғани зайтун омехта, ба рӯйи думмал гузоранд, чирки онро берун оварад ва кӯмак кунад. **Чарбии гоз** нерӯмандтар аз **чарбии мурғ ва буз буда**, хусусияти

нармкунандагӣ дорад. Чарбии говмеш нерӯмандтар, аммо **чарбии оху** сушттар буда, онҳоро ҳамчун доруи нармкунанда ба кор баранд.

Дар маводи гирдовардаи мо бо ҷузъи *нишона* чунин ибораистилоҳҳо сохта шудаанд, ки ҳамчун ифодакунандаи аломат, нишонаи бемориҳо, ҳолати организм ва мафҳумҳои дигар корбаст гардидааст. Бо ин вожа 84 истилоҳибора мушоҳида гардид: *нишонаҳои абрӯ* [157,12], *нишонаҳои ахлоқи занона* [157,13], *нишонаҳои анбоштагӣ* [157,76 ; 79], *нишонаҳои бинӣ* [157,12], *нишонаҳои гӯш* [157,12], *нишонаҳои гӯшт (моҳича)* [157,12], *нишонаи анбоштагӣ* [157,78], *нишонаҳои гардан* [157,12], *нишони гунаҳкорӣ* [157,86], *нишони густохӣ* [157,86], *нишони бадфаҳмӣ* [157,86], *нишонаи беҳирадӣ* [157,85; 86], *нишонаҳои бадниҳодӣ* [157,88], *нишонаҳои бешармӣ* [157,88], *нишонаҳои беморӣ* [157,205], *нишонаи гармомезаи намур* [157,74], *нишонаҳои дуруштхӯӣ* [157,12], *нишонаҳои лабу даҳон ва дандон* [157,12], *нишонаи камҳушии* [157,85], *нишонаҳои мӯӣ* [157,12], *нишонаҳои диловарӣ* [157,12], *нишонаҳои тани ҳамоҳанг (муътадил)* [157,12], *нишонаҳои омезаи гарм* [157,12], *нишонаҳои омезаи гарму хушк* [157,12], *нишонаҳои омезаи сарду тар* [157,12], *нишонаҳои омезаи мағз* [157,12], *нишонаҳои омезаи дил* [157,12], *нишонаҳои чирагии зардоб (сафро)* [157,12], *нишонаҳои чирагии талҳоб (савдо)* [157,12], *нишонаҳои чирагии балғам* [157,12], *нишонаҳои ранг (пӯст)* [157,12], *нишонаҳои чаим* [157,12], *нишонаҳои пешонӣ* [157,12], *нишонаҳои рӯӣ ва симо* [157,12], *нишонаҳои сухан гуфтан ва овоз* [157,12], *нишонаҳои ханда* [157,12], *нишонаҳои ҷунбиш* [157,12], *нишонаҳои шикам* [157,12], *нишонаҳои пушт* [157,12], *нишонаҳои шона* [157,12], *нишонаҳои бозу* [157,12], *нишонаҳои кафи даст* [157,12], *нишонаҳои тиҳигоҳу ланбар (сурин)* [157,12], *нишонаҳои тарс* [157,12], *нишонаҳои талхрӯӣ (бадахлоқӣ)* [157,13], *нишонаҳои ҳавасронӣ* [157,13], *нишонаҳои хӯи ахтагон* [157,13] *нишонаҳои сустии пай (асаб)* [157,12], *нигоҳдошти давраи нақоҳат* [157,19], *нишонаҳои чирагии балғам*

[157,78], *нишони чирагии хун* [157,78], *нишондиҳандаи чирагии талхоб* [157,78], *нишондиҳандаи чирагии омезаи гармо* [157,78], *нишонаи нерӯ* [157,86], *нишонаи бадахлоқӣ* [157,86], *нишонаи камхирадӣ* [157,86], *нишони хирадмандӣ* [157,86], *нишонаи нодонӣ* [157,86], *нишонаи тунд* [157,86], *нишонаи ҳайкалмандӣ* [157,86], *нишонаҳои каф* [157,86], *нишонаи бехирадӣ* [157,86], *нишонаи пурчӯй* [157,86], *нишони камхушӣ* [157,86], *нишонаҳои нишемангоҳ* [157,86], *нишони шӯх* [157,86], *нишонаи занборагӣ* [157,86], *нишонаи нерӯмандӣ* [157,86], *нишондиҳандаи чирагии хун* [157,64], *нишони коҳиши зардоб* [157,64], *нишони коҳиши талхоб чирагии балғам* [157,64], *нишонаҳои тундсириштӣ* [157,88], *нишонаи сустии тан* [157,86], *нишонаҳои омезаи хояҳо* [157,72] *нишонаҳои талхруйӣ* [157,88], *нишонаҳои шаҳватронӣ* [157,89], *нишонаҳои чирагии хун* [157,76], *нишонаҳои чирагии зардоб* [157,76], *нишонаҳои омезаи шуш* [157,70], *нишонаи омезаи ҷигар* [157,70], *нишонаҳои коҳиши тавон* [157,74], *нишонаи омезаи гарм* [157,73].

Нишонаҳои чирагии хун ба монанди нишонаҳои гунаи нахустин анбоштагӣ дар чойҳое, ки роҳи берункардани хун ба таври табиӣ бошад, хориш падидор мегардад ва ҳисси ногаҳон пайдо шудани ҷӯш, дамл ва инчунин, ранги сурхи пешоб мебошад.

Нишонаҳои чирагии талхоб қайд мекунад, Закариёи Розӣ пайдо шудани сӯзиш дар шикам, зиёдшавии иштиҳо, рангипаридагӣ, сиёҳӣ, вазнинӣ, гардиши хун ва пешоби сияҳранг мебошад. Ин донишманд дарозӣ ва кӯтоҳии умри инсонро ба кӯтоҳӣ ва дарозиигӯш вобаста дониста, зикр мекунад, ки **касе** гӯши баланд дорад, нодон, дарозумр ва касе, ки гӯши хурд дорад, нишонаи нобакорӣ ва кӯтоҳумрии ӯ мебошад.

Омеза - истилоҳи тиббӣ буда, дар ВТ чунин маънидод шудааст: “1.омеза - мубошарат ва ҷимоъ; 2. ба маънии мизоҷ ва табиат; 3. давоҳое, ки махлут карда шудаанд” [134,749]. Бо вожаи омеза дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ 20 адад истилоҳибораҳои тиббӣ сохта шудаанд, ки мизоҷи давоҳои марбут ба бемориҳои гуногунро

мефаҳмонанд: *омезаи андомҳо* [157,12], *омезаи гарму хушк* [157,70], *омезаи гарми намур* [157,67; 68], *омезаи дил* [157,67; 70], *омезаи мағз* [157,74], *омезаи бофти гурда* [157,75], *омезаи бофтсозандаи шир* [157,75], *омезаи бофти шуш* [157,75], *омезаи намуру* [157,70; 74;120], *омезаи сарди намур* [157,67; 68], *омезаи шуш гарм* [157,70], *омезаи хушк* [157,240], *омезаи хушкии мағз* [157,79], *омезаи пай* [157,75], *омезаи сарди ҷигар* [157,70], *омезаи андомҳои фармондиҳӣ* [157,72], *омезаи хушк* [157,67], *омезаи ҷигар* [157,70], *омезаи сарди ҷигар* [157,70].

Омезаи сарди ҷигар дорои нишонаҳои мӯйи сари лахт ва сиёҳии кам буда, чунин касон камхоб ва кундзехн мебошанд. Дорандаи **омезаи гарм** ва хушк пойдор ва нерӯманд мебошанд. Дорандаи **омезаи намнок** ва сард, нишонаҳои омезаи сардро соҳибанд. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки **омезаи гарми шуш** боиси овои бузург, нафаси амиқ ва синаи бисёр кушод хоҳад буд ва барои соҳибони чунин омеза фурӯ бурдани ҳавои сард зараровар, аммо нафасгирии ҳавои гарм ба шуш зарари зиёд меорад.

Таб - ҳамчун истилоҳи тиббӣ дар сохтани ибораистилоҳҳои тиббӣ дар объекти таҳқиқи мо истифода гардидааст. Бо ёрии вожаи таб 19 адад истилоҳибораҳои тиббӣ сохта шудааст: *таби беҳушкунанда* [157,19], *таби вабой* [157,19], *таби балғамӣ* [157,132], *таби диқ (сил)* [157,19], *таби ларзӣ* [157,19], *таби боло* [157,111], *таби доғ* [157,148], *таби лозим, даққ* [157,191], *таби ғаб* [157,19], *таби сахт* [157,105], *табҳои кӯҳна* [157,143; 144], *таби пайваста* [157,19], *таби омос* [157,270], *табҳои сӯзандаи сахт* [157,196], *табҳои таркибӣ* [157,19], *таби фарогир (мутабақа)* [157,196], [157,195], *таби рӯзона* [157,19], *таби муҳриқа ё сӯзон* [157,19], *табҳои уфуни* [157,138]: “*Танро шодоб ва мартуб мекунад, барои таби диқ ва сил ва сурфаи хушк ва сӯзиши пешоб ва касе банг ва зароеҳ хӯрда бошад, судманд аст*” [157,120]. “*Дар пайваста хӯрдани он табҳои балғамӣ надид меояд*” [157,132].

Вожаи *равған* дар ВТ чунин ташреҳ ёфтааст: “Равған *روغن* - дар тибби қадим яқум ба маънои «равған» [134,116] исми чинс буда, ҳамаи навъҳои равған, аз қабили равғани рустани, равғани гов, равғани гӯшт, равғани кунҷид, равғани сиёҳдона ва ғайра шомил мегарданд, ки хусусияти табобатӣ доранд. Равғани кунҷидро гирифта, бо оби афшураи ин ё он рустании доруги то хушқидан мечӯшонанд ва дар ин ҳолат равған қувва ва мизочи онро мегирад, ки он равғанро “мураккаб” ном мебаранд.

Закариёи Розӣ бо вожаи равған истилоҳибораҳоеро ба кор бурдааст, ки барои табобат дар соҳаи тиб истифода мегарданд. Бо вожа равған дар “Тибби Мансурӣ” 41 адад истилоҳибора корбаст гардидааст: *равғани бон* [157,156; 256], *равғани бунафша* [157,229; 153; 252], *равғани батм* [157,241], *равғани бодом* [157,222], *равғани бодомии талх* [157,194], *равғани балисон* [157,137], *равғани баласон* [157,169], *равғани гандум* [157,224], *равғани гирду* [157,134], *равғани гули сурх* [157,215;163; 164; 221; 222], *равғани гуворо* [157,163], *равғани доғ* [157,16; 134], *равғани зайтун* [157,134], *равғани занбақ* [157,241; 242], *равғани зайтуни хуб* [157,169], *равғани зайтуни қуҳна* [157,134], *равғани зайтуни виларм* [157,271], *равғани каст (қуст)* [157,137], *равғани каду* [157,137], *равғани карчак* [157,137], *равғани нордин* [157,243], *равғани мастакӣ* [157,137], *равғани наргис* [157,247], *равғани норғил* [157,134], *равғани нилуфар* [157,137], *равғани ос* [157,137; 211], *равғани савсан* [157,164; 240], *равғани турбкучалии оғозин* [157,211], *равғани турб* [157,162], *равғани хайри шаббӯӣ* *равғани табоҳшуда* [157,17], *зард* [157,201], *равғани хийсонда* [157,256], *равғани ҳайвонӣ* [157,224], *равғани сунбул* [157,137], *равғани наргис* [157,137], *равғани уллайқ (хуч)* [157,160], *равғани ҳайвонӣ* [157,134], *равғани хушмаза*, [157,163], *равғани ҳамешабаҳор (хайрӣ)* [157,137].

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ҳангоми омадани дарди таваллудкунӣ барои сабук намудани он ба зери нофу сурин ва паҳлуҳо равғани хайрӣ ва шанҷарф бимоланд, сабуки орад. Агар **равғани хоми гули сурх** меомезанд то якнавохт шудан омехта кунанд ва марҳаммоли кунанд, муфид аст. Асал, самғи бозурад ва **равғани баласонро** дар зарфе гирифта, омезанд ва бо он равғанмоли кунанд, муфид бошад.

Ҳамчун маводи шифоҳӣ дар тиб афшураҳо ба кор бурда мешаванд. Закариёи Розӣ барои табобат ва рағби бемориҳо аз афшураҳо зиёд истифода намуда, хусусияти муфиди онҳоро шарҳ додааст. "Афшура اف شورہ - оби мева ва наботот, ки онро бо фишурдан ҳосил мекунанд, монанди оби ғӯра, оби лимӯ ва ғ. "[134, 178].

Бо ёрии вожаи афшура 31 адад истилоҳибора истифода шудааст: *афшурдаи ангур* [157,101], *афшураи ҷӯшондаи анори турш* [157,111], *афшураи анори ширин* [157,193], *афшураи афсантин* [157,166], *афшураи анор* [157,193], *афшураи гули сурх* [157,111], *афшураи зайтун* [157,158], *афшураи ҷӯшондаи ғӯра* [157,112], *афшураи гули сурх* [157,111], *афшураи шохани дарахти хурмо* [157,160], *афшураи ҷӯшондаи себи турш* [157,111], *афшураи ҷӯшондаи ривос* [157,112], *афшураи ҷӯшондаи турунчи турш* [157,112], *афшураи ос* [157,234], *афшураи хиёри чанбар* [157,158], *афшураи ширинбаён* [157,162;163], *афшураи хиёри чанбар* [157,166; 169], *афшураи ҷӯшонадаи анор* [157,188], *афшураи ҷӯшондаи тут* [157,197], *афшураи судоб* [157,201], *афшураи карафс* [157,220], *афшураи марзангӯш* [157,225], *афшураи лаҳият-ут-тис* [157,229], *афшураи ҷӯшондаи туранчи турш* [157,384], *афшураи афаснатин (апаснатин)* [157,335], *афшураи зарашик* [157,379], *афшураи ансил* [157,319], *афшураи ҷӯшондаи тутти шомӣ* [157,341], *афшураи лиҳя алтис (реш буз)* [157,347], *афшураи бодруч (гули бустонафрӯз)* [157,336], *афшураҳои дафншуда* [157,96]: ... афшураи ансилро бо асал пухта, бо доруҳои пешин хамире созед ва аз он рӯзона як мисқол истифода намоед,

касро аз истеъмоли хўрокиҳои вазнин дур нигоҳ дорад. Як дирам пияи ханзал, бураи нон се дирам, гандибедастар ним дирам, заровандгард ним дирам, **афшураи афаснатин бо** ҳамон андоза ва фарфуюн як донагӣ ва захираи гов ба андозаи хамир кардан биомезед, марҳаме омода мегардад, ки барои бемориҳо давобахш аст. Барои рафъи хунрезии бинӣ **афшураи бодруч, гули бустонафрӯзро** истифода намоянд, муфид аст. Беморро водор ба даҳоншӯй бо **афшураи чушондаи тути шомӣ** кунед [157,335].

Афшураи ҷўшонндаи ширинбия даҳ дирам, нишаста, катира ва бодомии нўстканда аз ҳар кадом панҷ дирам ва шакари табарзад даҳ дирамро бо луоби тухм ба гирд меоранд [157,342].

Шароб дорои ду маънист: 1. ба маънои умум ошомиданӣ; 2. шарбат, моеи доругӣ ва ғизоии маъруф [134,553]. *Шароб* ҳамчун моеи доругӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ серистеъмол буда, ин донишманд барои кадом беморӣ муфид ва шифобахш будани навъҳои шаробро мушаххас тавсиф намудааст. Дар ин асар беш аз 31 адад истилоҳибораҳои бо вожаи шароб сохташуда қорбаст гардидаанд: *шароби азхар* [157,242], *шароби асал* [157,110], *шароби ангури кўҳна* [157,251], *шароб гамкунандаи шикамба* [157,109], *шароби гулоб* [157,186], *шароби гиёҳӣ (райҳонӣ)* [157,234], *шароби зардолу* [157,154], *шароби ноб* [157,237], *шароби кўҳнаи ноб* [157,183; 184; 213], *шароби нерўманд* [157,247], *шароби кўҳна* [157,161], *шароби кўҳнаи талхи обакӣ* [157,157], *шароби сафедбои чарб* [157,248], *шароби кўҳнаи гарм* [157,98], *шароби хурмо* [157,259], *шароби обакӣ ҷаворишан* [157,174], *шароби райҳонӣ пухта* [157,230], *шароби кишмиш* [157,110], *шароби сиёҳ* [157,110], *шароби доғкунанда* [157,248], *шароби зарди софшуда* [157,93], *шароби гарм* [157,95], *шароби сафед* [157,98], *шароби тунд* [157,101], *шароби обакӣ* [157,153], *шароби пухта* [157,144], *шароби олу* [157,112], *шароби кўҳнаи бандоваранда* [157,258], *шароби сиёҳи ноб* [157,276], *шароби мулоим* [157,99], *шароби сангини тозаи сиёҳ* [157,98], *шароби ширин* [157,99; 101]. “Ҳамчунин

ранги сабзи пешоб нишона аз хӯрдани сабзиҳо ва сиёҳии ранги он аз хӯрдани талхӣ ва нӯшидани шароби сиёҳ мебошад” [157,419].

Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки шароби ангур неру ва шитоби набзро фузун мекунад. Барои зиёд намудани қувваи худ аз хӯрдани хӯроқиҳои сабук ва зудҳалшаванда **шароби сафеди обакиро** истеъмол кардан муфид аст.

Вожаи гул дар тиб барои тайёр намудани доруву давоҳо зиёд истифода мегардад. “Гул ғунача ва ё муғҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шохҳои худ ҳосил мекунанд ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ё мева ба вучуд меояд” [151,302].

Закариёи Розӣ дар “Тибби Мансурӣ” бо вожаи гул 22 адад ибораистилоҳоро ба кор бурдааст, ки хусусияти табобатӣ доранд: *гули ангубин (чуланҷабини асалӣ)* [157,140], *гули артус* [157,163], *гули сомис* [157,163], *гули тус* [157,166], *гули артус* [157,163], *гули арманӣ* [157,259; 257], *гули насрин* [157,214], *гули сурхи басноя* [157,220], *гули сурх (мағра)* [157,225], *гули сурх* [157,154], *гули нилуфар* [157,243], *гули хатмитухми каттон* [157,275], *гули хаббозо* [157,127: 128], *гули ошиқпечон* [157,169], *гули шустанаишудаи шому* [157,169], *гули шайпуршакли калон* [157,168], *гули хатмитухми каттон* [157,275], *гули шомус* [157,166], *гули хилла* [157,158], *гули сомис* [157,163], *гули шақоиқ* [157,166], *гули сурхи осибшуда* [157,209]: *Хитмӣ, гули хаббозо (мулукия): наздик ба сармак, вале сабуктар аз он аст* [157,127]. **Гули сурх мизочи** сард дошта, ҳамчун дору оромкунандаи сардари аз гармӣ ва мастӣ мебошад ва зуком ва атсаро барангезонад. **Гули ангубин** ва ё ба истилоҳи дигар чуланҷабини асалӣ барои табобати шиками гирифтори намнокӣ ва бод муфид мебошад. **Гули хилла** гарм буда, ҳамчун рафъкунандаи тангии чигар ва табҳои кӯҳна манфиатовар аст. Пари сиёвушон, адас, ҳалиюн (морҷӯба), **гули артус**, **гули сомис**, рағғани хушмаза, мурдосанг, шамъ

(мум), боқило, нахўд, зайтун, харбуза, пўсти турунч (лимон), фоширшин (сиёхдору), сарахс. баро рафъи бемориҳои миён ба кор бурда мешаванж.

Барг. Дар тибби қадим барои омода намудани дору ва марҳамҳо барги растаниву дарахтонро истифода менамуданд. Дар асари мавриди назар бо вожаи барг 21 адад ибораистилоҳ ба мушоҳида расиданд, ки дар тиб онҳоро барои омода намудани доруву даво, табобати омосҳо ба кор мебарданд: *барги анҷура* [157,162], *барги ангуза (анҷура)* [157,158], *барги бунафша* [157,159; 162], *барги гурб* [157,162], *барги банҷанкаит* [157,159], *барги борҳанг* [157,166], *барги дафлӣ (чанор)* [157,256], *барги кунҷид* [157,212], *барги кабарӣ тоза* [157,227], *барги сус, ё барги турфо*, [157,234], *барги дарахти ток* [157,213], *барги дарахти канор* [157,166], *барги дарахти ҳулу* [157,214], *барги дафлӣ* [157,221], *барги оздарахт* [157,251], *барги най* [157,159], *барги турб* [157,159], *барги луффоҳ* [157,168], *барги ос* [157,211; 227], *барги кабарӣ тоза* [157,227], *барги чағандар* [157,213].

Доруҳои, ки дар мартабаи нахуст хусусияти сардизо доранд, аз инҳо иборатанд: қоқиёи нишаста [157,159], *ҳастаи кишмиш* [157,159], *говшер (ҷовшер)* [157,159], *ҷав* [157,159], *дулб (чанор)* [157,159], *момийсо* [157,159], ***барги най*** [157,159], *равгани гули сурх* [157,159], *харозӣ (растани, ки дар рӯи санглох рӯяд)* [157,159], ***барги бунафша*** [157,159], *хори хасак* [157,159], *гули тоҷира* [157,159], *хашиш* [157,159], *лолахасак*) [157,159], *Қоқиёи нашуста* [157,160], *борҳанг* [157,160], *бақлатулямония (амаранти сурх)* [157,160] *афси сабз (мозу, чормағз)* [157,160], *банг (банҷ)* [157,160], *каду* [157,160], *суммоқ (номи меваи туруш)* [157,160], *харбузаи ҳиндӣ (батихи ҳиндӣ)* [157,160], ***барги ҳалаюн (морҷўба)*** [157,160], ***барги зайтун*** [157,160].

Вожаи тухм дар ВТ чунин маънидод шудааст: “1. нутфа, манӣ; асл, нажд; 2. байза, байзаи мурғ” [134,328]. Закариёи Розӣ дору ва марҳамҳои зиёдеро ба кор бурдааст, ки аз тухми гиёҳу растаниҳо омода гардидаанд.

Дар объекти таҳқиқи мо 48 адад истилоҳибора мушоҳида гардид: тухми ангуза (анчура) [157,160;165], тухми ангидони румӣ [157,159], тухми гунҷишк [157,119], тухми гоз [157,119], тухми банги сапед [157,189], тухми бодиринги чанбар [157,174], тухми бодиринг [157,174], тухми исфарза [157,17; 224], тухми баласон [157,228], тухми карафс [157,239], тухми обпашудай мург [157,95], тухми мург [157,120], тухми парандагоне [157,120], зардиш тухм [157,120], тухми обпашу сифтшуда [157,120], тухми нилуфар [157,147], тухми сарахс [157,155], тухми қатуно (тухми асфарза) [157,160], тухми харбузай хушкшуда [157,160], тухми гулнор [157,165], тухми харбуза [157,174], тухми розиёна [157,204], тухми салиқ [157,211], тухми масфарза [157,212], тухми гиёҳхон [157,261], тухми турб [157,275], тухми бодоми талх [157,275], тухми калам [157,275], тухми асфарза [157,243], тухми мург [157,234], тухми мурғи обпаш [157,237], тухми муҳлаб [157,217], тухми турб [157,214; 216], тухми тира тезак [157,217; 225], тухми насрин [157,230], тухми морҷуба [157,240], тухми коҳу [157,243], тухми карафс [157,254], тухми коснӣ [157,220], тухми пиёз [157,240], тухми ратба [157,240], тухми фунҷанкишт [157,243], тухми харбуза [157,217; 219], тухми хурфа [157,224], тухми гули сурхмушки якдона [157,230], тухми ҳувайҷ [157,240], тухми розиёна [157,239], тухми шалгам [157,240], тухми каду [157,245]: ...**тухми харбузай хушкшуда**[157,160], **тухми ангуза (анчура)** [157,160], **бодоми ширин**[157,160], **аноголис (аногир)** [157,160], **решай сийл (бедгийё, марғ)** [157,160], **пари сиёвушон** [157,160], **ҳайюлолаи** [157,160], **равган ва широбаи гирд** [157,160], **гулобӣ** [157,160]. “**Беҳтарини он шароби обакӣ, сиканҷабин ва тухми харбуза ва тухми бодиринги чанбар ва тухми бодиринг ва гиёҳи сабзи карфас ва розиёна ва мевайи хиёри чанбар ва хиёру харбуза ва ҷуз он мебошад**” [157,175].

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, шири касе кам гардад ба ӯ шўрбои аз орди боқолӣ, биринҷ, нон, нони сафеди хушкшуда ва шири шакар

омоданамударо ба каме **тухми розиёна** ҳамроҳ карда бидиҳанд, он афзоиш, зиёд мегардад.

Вожаи *раг* дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: “*Раг* 1 رگ. маҷрои лўлашакле дар аъзои бадан, ки дар он хун ва лимфа ҷорист: рағу пай; рағи чизе одате, хислате ба ҳаракат омадан ва таҳрик шудани яке аз хислатҳои табиӣ инсон; аз рағи гардан наздиктар дар мавриди хеле наздик будани чизе гуфта мешавад; рағи даст кашидан рағбату хоҳиш надоштан (ба иҷрои коре); рағ задан хун гирифтани аз рағ ба воситаи амали махсус; рағи касеро ёфтани аз нуқтаи заъфи касе пай бурдан, нуқтаи таъсирбахш ба чизеро ёфтани; ба рағу пайи касе нохун задан касеро ба ҳаяҷон овардан. 2. маҷ. аслу насаб: рағу реша. 3. маҷ. ғайрат, таассуб, нуқтаи заифи касе: рағи хоб” [134,142].

Аз таърифи боло маълум мегардид, ки рағ дар баробари маънои истилоҳӣ ба маъноҳои маҷозӣ низ истифода мегардад. Чунончи, **рағи бисмил хоридан** - киноя аз кардани коре, ки худро ба сабаби он кор ба куштан диҳад [134,72], **рағ хобонидан** ба маънии рағ боз гирифтани аст, ки киноя аз коҳилӣ ва сустӣ кардан дар коре бошад” [134,72], **рағ дар тан бархостан** - киноя аз қаҳру ғазаб ва хашм ва истилоҳ бошад [134, 72] ва амсоли инҳо.

Вожаи *раг* истилоҳи тиббӣ буда, чунин шарҳ дода шудааст: “рағ маҷрои лўламонанд дар бадан, ки моддаҳои дигари моеъ аз он мегузаранд” [157,374].

Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ бо вожаи рағ истилоҳоти зиёди тиббӣ корбаст гардидааст: *раг*, *мӯйрагҳо*, *сиёхрагҳо*, *сурхрагҳо*, *рагҳои раванда*, *рағи зеробағалӣ*, *рағи бузург*, *рағи шонаӣ*, *рағи зербағалӣ*, *раг шонае*, *рагҳои кўчак*, *рағи ашкӣ*, *рағи софин*, *рағи сиёттик*, *рағи бархоста*, *рагҳои мӯина*, *рагҳои нарина*, *рағи кучак*, *рағи бенабз*, *шоҳаи рағи усайлим*, *рағи зери забонӣ*, *рағи чаҳорвак*, *рағи пешонӣ*, *рағи гиҷгоҳӣ*, *рағи қайол*, *рағи акҳал*, *рағи босилиқ*, *рағи ҳабл-ул-зирӯ*, *рағи усайлим*,

раги софин, раги зери зону, раги нисо, раги пешонӣ, раги гичгоҳ, раги моқ (гӯшаи чаши), раги бинӣ, раги вадоч, раги зери забон, раги лаб (чаҳорвак) ва ғайра. Чунончи:

Дар ҷумлаи зерин истилоҳоти тиббии *рағҳо, мӯйрағҳо* мушоҳида гардиданд, ки вожаи *раг* серистеъмол буда, вожаи *мӯйраг*, ки аз исмҳои *мӯй* ва *раг* таркиб ёфта, ба маънои раги чун мӯй борик истифода мегардад: *Табиат барои назариши он (балғам) ҳамчун рағҳо ва мӯйрағҳо, ки ҷойгоҳи хун ҳастанд ва халтаи зардоб, ки ҷойи зардоб ва сипурз ҷои талҳоб мебошад, ованде насохта аст* [157,21].

Дар мисоли дигар истилоҳоти мураккаби тиббии *сиёхрағҳо, сурхрағҳо* истифода шудаанд. Истилоҳи *сиёхраг* аз лиҳози таркиби мофологӣ аз сифати аслии *сиёҳ* ва исми абстракти *раг* таркиб ёфта, дар тиб ба маънои “варид” истифода мегардид. Дар баробари истилоҳи *сиёхраг* истилоҳи тиббии *сурхраг* низ истифода гардидааст. Истилоҳи *сурхраг* дар “Вожаномаи тиббӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “Сурхраг سرخ رگ шараён, раге, ки хунро аз дил ба тамоми аъзои бадан мекашонад – Arteria” [134,256] : *Бархе дигар коргар ва дастёранд ва чаҳоранд: пайҳо, сиёхрағҳо, сурхрағҳо, овандҳо ва роҳҳои гузари оби нарина* [157,24]. Закариёи Розӣ мавқеи ҷойгишавии *сурхрағҳо* аз қисм чапи дил дониста, таъкид мекунад, ки ду *сурхраг* ҳамчинсанд, вале яке хурдтар аз дигаре нозуктар аст. Вазифаи *сурхраг* он аст, ки вориди шуш шуда ва дар он тақсим мешавад. Инчунин кайд мекунад, ки аз устухони шармгоҳ андоми асабии пур аз фазоҳои густурда рғиш ёфтаанд ва дар ин ҷо низ *сурхрағҳои* бисёр мавҷуданд, ки ин андоми нарина мебошад.

Ба андеши ӯ ҳар узве, ки *сурхрағҳояшро* аз даст диҳад, саҳт ва қарат шуда, ҳис ва ҳаракати он саҳт мегардад, сипас сард ба монанди бофтаи мурда мегардад.

Бо вожаи *раг* дар осори хатии қадим истилоҳибораҳо сохта шудаанд, ки ин маънӣ дар “Вожаномои тиббӣ” ифода ёфтааст: Дар тибби қадим рағҳоро ба чунин тартиб табақабандӣ кардаанд: “*раги банди соид* эҳтимол мурод аз ин варида миёнгини қифол бошад - *Vena mediana cephalica*, *раг боз кардан раг задан* - хун гирифтани -*Phlebotomia*; *раг задан ништар задан* -хун гирифтани аз раг, *раги зери зону* - раги варидие, ки табибон аз барои хуни ҳайз, дарди маънад ва бавосир аз он хун мегирифтанд -*Vena poplitea*. *раги зерикашӣ* - раги варидии зери бағал, ки босалиқ бад-он рафта бирезад -*Vena axillaris*, *раги ғафлат* -раги хоб, раги суботӣ, *раги қавин* - яке аз рағҳои варидии пой, ки барои муолаҷаи бемории қавин аз он хун бигиранд - *Vena karhenararva*, *раги қифол* - яке аз рағҳои варидии банди даст, ки аз он хун бигиранд. Ба эътиқоди табибони пешин хуни он гӯё аз сӯи сар меомадааст ва бинобар он кушодани он барои бемориҳои минтақавӣ сару гардан муфид будааст. Аз ҳамин сабаб номи онро «қифол» ниҳодаанд, «қифол» муарраби юнонии «kerphale» буда, маънояш «сарӣ» гуфтааст. *Vena kerphalica*: *раги пешонӣ* - яке аз рағҳои варида, ки аз миёни ду абруу рост бигузарад - *Vena frontalis*, *раги тораки сар* - яке аз рағҳои варидии сатҳи берунии косаи сар, ки аз он барои шақиқа ва решҳои сар хун бигиранд, *рағҳои фасд* - рағҳое, ки табибони қадим аз онҳо хун мегирифтанд, *мас.*, *қифол*, *акҳал*, *бослиқ*, *усайлам*, *ибтӣ*, *софин*, *ирқуннасо*, *мобаз*, *чаҳорраг*, *раги хоб* - мурод аз ин ду шараёни гардан аст: 1. шараёни суботии дохилӣ, *Arteria carotisin-terna*; 2. шараёни суботии берунӣ, *Arteria carotisexterna*, *раги чаҳанда* - мурод аз ин шараён аст, *раги чон* - шарён, шоҳраг, ҳаблулварид” [134, 118].

Яке аз роҳҳои маъмули офаридани истилоҳоти илмӣ бо роҳи таркибсозӣ ва ё ибораорой сурат мегирад. Ин раванд дар сохтани истилоҳоти тиббӣ низ маъмул ва серистеъмол аст. Дар асари мавриди назар чунин навъи истилоҳоти тиббӣ ба вожаи *раг* зиёд ба мушоҳида

расид: *раги шонай* [157,42], *раги зеробағалӣ* [157,42], *раг задан* [157,17;73], *рагҳои по* [157,19], *рагҳои нарм* [157,25], *раги сиёттик* [157,43], *рагҳои раванда* [157,30], *рагҳои бузург* [157,41], *раги қифол* [157,41], *рагҳои нарина* [157,72], *раги вадочӣ* [157,44], *раги бенабз* [157,52], *раги мӯйина* [157,59], *рагҳои сурҳ* [157,80], *раги гардан* [157,81] ва ғ.

Дар ҷумлаи зерин истилоҳибораи *рагҳои раванда* ба мушоҳида расид, ки дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтааст: “*Ҳар гоҳ ҳарорати дил ба ҷигар намерасид, барояш нерӯе намонд, ки кори худро ба анҷом расонад ва ҳар оина, гарм кардани мағз ба василаи сурхрағҳо ва дил, ки тағзияи он бо ҷигар ва рагҳои раванда ба сӯяш набувад, мағз тавоне бар анҷоми кори ҳамешагии худро намеёфт ва кори худро ба дурустӣ анҷом намедод*” [157,30].

Дар ҷумлаи зерин ибораистилоҳҳои *раги шонай* ва *раги зеробағалӣ* корбаст гардидаанд, ки Закариёи Розӣ вазифа ва мавқеи ҷойгиршавии ин рағҳоро дар организми инсон маънидод кардааст. Ин истилоҳибораҳои аз рӯйи вазифа ва ҷойгиршавӣ номгузорӣ гардидаанд. Дар “*Вожаномаи тиббӣ*” *раги зеробағалӣ* бо ибораи *раги зерикашӣ* чунин шарҳ ёфтааст: “*Раги зерикашӣ раги варидии зери бағал, ки босалиқ бад-он рафта бирезад -Vena axillaris [134,118] : Ҳангоми наздик шудани шоҳаи шонай ва зербағалӣ дар канори банди оринҷ шоҳаҳои бисёр 3-он ҷудо мегардад, ки яке аз шоҳаҳои раги шонай аз раги зербағалӣ дарҳам мешаванд ва поин меояд ва дар наздикии оринҷ номи «акҳал»-ро ба худ мегирад [157,1 43].*

Дар мисолҳои зерин ибораистилоҳи *раги софин*, *раги сиёттик* истифода шудааст. Дар “*Энциклопедияи мухтасари тиб*” *раги софин* чунин маънидод шудааст: “*Софин рагест, ки дар ноҳияи бучулаки по, ба рӯйи нарангушти по васеъ аст. Аз ин раг сар додани хун барои кушода шудани ҳайзи бастани занон, ҷароҳат ва хориши рон ва хояҳою қазиб (закар), инчунин барои аз сар ба поён фуруд омадани модда муфид аст*” [156, 31].

Истилоҳибораи *раги сиёттик* дар сарчашмаҳо мушоҳида нагардид. Закариёи Розӣ мавқеи қойгиршавии рагҳоро дақиқ нишон додааст. Аз рӯйи ақидаи ӯ рагеро, ки дар атроф ва миёни ангушти хурд, инчунин ангушти миёна қойгир аст, ки онро «**раги сиёттик**» меноманд ва раге, ки дар атрофи ангушти пӯшида қойгир аст, аз **раги софин** меноманд.

Раги усайлам аз калимаи *раг* ва вожаи арабии *усайлам* таркиб ёфта, дар “Энциклопедияи мухтасари тиб” чунин ташреҳ гардидааст: “*Усайлам* - рагест, ки ба раги ибтӣ пайваст буда, то панҷаҳои даст кашида мешавад. Онро аз байни ангушти кӯчак ва ангушти беном мекушоянд. Баъди кушодан, дастро дар оби гарм мегузоранд, то ки хун бознаистад. Агар онро аз дасти рост кушоянд, ба беморӣ ва иллатҳои ҷигар нафъ мебахшад ва аз дасти чап кушоянд, ба касалиҳои сипурз ва иллатҳои дил суд мебахшад. Барои бемориҳои шуш бошад, кушодани он аз ҳар тарафе бошад, равост. Азбаски дар вақти кушодани ин раг хун бештар аз ҷигар ва дил меояд, бинобар ин хунро аз ин раг набояд зиёд бисёр гирифт” [156, 31]. Закариёи Розӣ шоҳаи рагеро, ки дар миёни ангуштҳои хурд, дуҷумин ва миёна қойгир аст, раги **усайлам** меномад.

Дар матни зерин ибораистилоҳҳои *раги бузург*, *ранҳои кӯчак*, *раги раванда*, *раги бенабз* истифода гардидаанд, ки ҳангоми хондани матн маънии луғавӣ ва вазифаи онҳо дар организм дарк карда мешавад. Яке аз услубҳои хоси Закариёи Розӣ низ дар он зоҳир мегардад, ки вазифаи истилоҳ дар организм муайян ифода шудааст: Аз барҷастагии он **раги бузург** дармеояд ва пас аз берун омадани ба ду қисм чудо мешавад. Закариёи Розӣ дар фасли “Шинохти забон” доир ба сохти анатомии забони маълумот дода, қайд мекунад, ки забон узви гӯштӣ, нарм, сафед буда, **рагҳои хурд** ва бисёр серхун дорад, ки ранги он сурх мебошад. **Раги раванда** ду даҳона дошта, яке аз он ба шуш, ки **раги бенабз** аст мечаспад, зеро девораи он саҳт ва қулуфт аст.

Дар матни зерин ибораистилоҳҳои *раги бархоста*, *рагҳои мӯина*, *рагҳои нарина* мушоҳида гардиданд, ки дар “Фарҳанги тибби ниёгон”, “Вожаномаи тиббӣ”, “Энсиклопедияи мухтасари тиб” ташреҳ наёфтаанд. Аз рӯи вазифа ба организм дар кадом ҷойи организм мавҷуд будани онҳо ошкор гардидааст. Масалан, *раги нарина* аз лиҳози мавқеъ дар организм номгузори шудааст. Нишонаҳои **рагҳои нарина чунин аст:** барҷастагӣ, намоён, зардии пайҳои он ситабр ва пӯсти перумуни нарина ва хоя зибру кулуфт.

Закариёи Розӣҷойгоҳ ва вазифаи раги бархоста ва раги мӯинаро дар узвҳо дар он медонад, ки дар натиҷаи кашидани зиёдиҳои хун аз як сӯ омадани каналҳои кисаи зардобӣ ва сипурз ба узвҳои чигар барои берун рондани зардоб ва талҳоб бошад, аз сӯи дигар, омадани ду канали гурда ба **раги бархоста** барои кашидани фузуниҳои об аз хуни сохташуда дар чигар мебошад, зеро хун барои боло рафтани аз **рагҳои мӯина** ба бахши барҷастагии рӯи чигар ниёз дорад.

Дар асари мавриди назар ибораистилоҳҳои *раги қайол*, *раги акҳал*, *раги босилиқ*, *раги ҳабл-ул-зироъ*, *раги усайлим*, *раги софин*, *раги зери зону*, *раги нисо*, *раги пешонӣ*, *раги гичгоҳ*, *раги моқ* (*гӯшаи чашм*), *раги бинӣ*, *раги вадоч*, *раги зери забон*, *раги лаб* (*чаҳорвак*) мушоҳида гардиданд, ки баъзе аз ин истилоҳот имрӯз дар тибби муосир дар ин шакл дар истеъмол нестанд. Яке аз хусусиятҳои баёни Закариёи Розӣ дар он аст, ки ҳангоми ифода ҷойгоҳи раг, вазифаи онҳоро дар организми инсон нишон додааст: Закариёи Розӣ дар таб барои раг задани чунин рагҳо номабар кардааст: раги қайол, раги акҳал, раги босилиқ, раги ҳабл-ул-зироъ, раги усайлим, раги софин, раги зери зону, раги нисо, раги пешонӣ, раги гичгоҳ, раги гӯшаи чашм, раги бинӣ, раги вадоч, раги зери забон, раги лаб. Аз истилоҳи бораҳои дар боло зикрфта на ҳама дар тибби муосир бо ин ном истифода мегарданд.

Закариёи Розӣ мавқеи ҷойгишавии раги даст, раги миёнаи даст ва босилиқро дар наздикии оринчи ду даст нишон додааст. Ӯ таъкид мекунад, раги **босилиқ** дар қисми дарунӣ ҷой гирифта, аз ҷониби зери бағал ба даст, аммо раги **даст** аз сӯйи берун ва мавқеи шона ба даст ҷойгир шудааст. Раги миёнаи даст **аз як** шохаи **раги даст** ва **раги қифол** ба вучуд омада, дар байни ин ду раг қарор гирифтааст. Ҷойгоҳи **раги усайлим** рӯйи пушти кафи даст, миёни ангуштони кӯчак, ангушта байни дааст мебошад. Ҷойгоҳи **раги софин** пошнаи по ва канори раги сиётин мебошад. Агар ҷойгоҳи **раги нисо** дар самти рости устухони ақиб бошад, **раги пешонӣ** дар миёнаи пешонӣ мебошад. Ду **раги гичгоҳӣ** дар **мавқеи** гичгоҳ ҷойгир бошад, **раги** ашкӣ дар маҷрои ашкӣ ҷойгир аст. **Раги бинӣ** номаълум ҷойгир буда, танҳо дар ҳолати бо ангушт рӯйи биниро фишор овардан, ҳис карда мешавад.

Яке аз роҳҳои табобат дар тибби қадима ва муосир ин тавассути хунгири ё ҳиҷома сурат мегирад ва он бо ибораистилоҳи *раг задан* машҳур аст. Ин усули табобат дар замони зиндагонии Закариёи Розӣ машҳур будааст. Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки табобат тавассути хунгири ва ё ба ибораи дигар **раг задан** барои нигоҳдошти саломатӣ ва шифоёбӣ аз бемориҳое ки ҳар қисми бадан ба вучуд меояд, муфид аст

Ибораистилоҳи *раг задан* имрӯз низ маъмул аст ва ба маъноҳои “ҳиҷома, хун гирифтани” истифода мегардад. Раг задан ба андешаи Закариёи Розӣ барои саломатии инсон муфид буда, дар лаҳзаҳои зарурӣ аз марги ногаҳонӣ пешгири менамояд. Ӯ таъкид мекунад, ки касе бо ҳамроҳи шароб ҳамеша гӯшт истеъмол бикунанд, ба бемории бад ҳазм шудани шикам мубтало мешавад, ниёз ба **раг занӣ** дорад. Агар дар шахс тапиши дил доимӣ бошад, ин нишонаи хӯшдордиҳандаи марги ногаҳонӣ буда, ба **раг задан** ниёз дорад.

Ҳангоми *хунгирӣ* аз кадом рағҳо метавонанд истифода намуд, дар асари мавриди назар тавсиф ёфтааст: “**Раги акҳал**, ки аз таркиби ин ду ҷо ташкил шудааст дар ҳангоме ки як беморӣ дар ин ду ҷо рух дода бошад ва ё дар ҳангоме, ки лоғарӣ ва сабукии ҳамаи танро хоста бошем, бояд аз ин **раг хун гирифта мешавад**” [157,287].

Дар матни зерин истилоҳибораҳои *шоҳаи раги усайлим*, *раги зери забонӣ*, *раги чаҳорвак*, *раги пешонӣ*, *раги гичгоҳӣ* қорбаст шудаанд, ки ҳангоми *раг задан* аз онҳо хун гирифта мешаванд. Ин ибораистилоҳҳо аз ҷиҳати сохтор дучузъа ва сечузъа мешаванд: ***шоҳаи раги усайлим*, *раги зери забонӣ*, *раги чаҳорвак*, *раги гичгоҳ*, *раги пешонӣ* ва ғ.**

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки дар беморони гирифтори чигар аз **раги усайлим** ва дар бемориҳои сипурз аз шоҳаи чапи он хун гирифтани лозим аст. Барои беморони кӯҳна аз **раги зери забонӣ** аз беморони гирифтори дефтарӣ аз раги қифол хун гирифтани мумкин аст. Дар беморони гирифтори бемориҳои кӯҳнаи чеҳра аз раги пешонӣ ва раги қифол хун гирифтани мумкин аст. Шахсоне, ки аз офати барфак, чуш, захмҳои рӯи ласа дар даҳон азият мекашанд, аз раги чаҳорвак ва қифол хун гирифтани лозим аст. Ҳангоми гирифтори гардидан ба дардҳои нимаи сар, сардариҳои музмин ва дарди доимии чашм та такрор хунгирӣ қардан мумкин аст.

Аз баррасии маводи гировадашуда маълум гардид, ки истилоҳи тиббии *раг* дар асари мавриди назар серистеъмол буда, Закариёи Розӣ тавассути он истилоҳоти зиёди мураккаб ва ибораистилоҳҳо ба қор бурдааст. Аз таҳлили маъноӣ маълум гардид, ки дар асар ҳар як вазифаи истилоҳоти сода, мураккаб ва ибораистилоҳҳо равшану дақиқ нишон дода шудаанд. Инчунин истилоҳоти бо вожаи *раг* сохташударо аслан ибораистилоҳҳо ташкил медиҳанд.

Реша аслан калимаи тоҷикӣ буда, дар фарҳанги таҳассусӣ чунин шарҳ ёфтааст: “Реша дар тибби қадим исми ҷинси бемориҳои гусастагии пайвастагӣ, ки дар гӯшт воқеъ шуда, рим карда бошанд - Ulcus. Решаи балхӣ яке аз решҳои бадфарҷом, ки дар қадим онро ба мардумони Балх нисбат додаанд - Leishmaniosis cutis” [134, 141-142].

Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ бо вожаи *реша* 27 адад истилоҳотибора корбаст гардидааст, ки хусусияти табобатӣ доранд: *решаи гурб (падаҳ, дарахти беҳосил)* [157,158], *решаи ворай боло* [157,31], *решаи дандонҳои осиеб* [157,57], *решаи дандонҳои боло* [157,57], *решаи мозариюн (модариюн)* [157,158, 160], *решаи ширинбаён* [157,159], *решаи сийл* [157,160], *решаи мурр* [157,161], *решаи луф* [157,161], *решаи нилуфар* [157,161;162], *решаи бантофлун* [157,161], *решаи саъд* [157,162], *решаи бантофлун* [157,162], *решаи хитмӣ* [157,163], *решаи нил* [157,162], *решаи хатмӣ (хитмӣ)* [157,165], *решаи хиёри чанбар* [157,165], *решаи луф (дастмолкаду)* [157,165], *решаи росин (пилгӯш)* [157,165], *решаи шукоъ* [157,165], *решаи най* [157,166], *решаи саъд* [157,167], *решаи куъуб* [157,167], *решаи зарованд* [157,169], *решаи куъуб* [157,161], *решаи морзиюн (мӯрди зард)* [157,161], *решаи савсани нилгун* [157,275], *решаи хокистари ҳалазун* [157,161]:

Доруҳое, хусусияти сардизо доранд: Қокиёи нишаста [157,159]. *ҳастаи кишмиш* [157,159], *говшер* [157,159], *ҷав* [157,159], *чанор* [157,159], *дарахти канор* [157,159], *коснӣ* [157,159], *хуч* [157,159], *решаи ширинбаён* [157,159].

Доруҳое, ки дар мартабаи дувум хушккунандаанд: девгандум [157,161], *қафруляҳуд*[157,161], *баласон* [157,161], *ҳастаи кишмиш* [157,161], *шоҳтара* [157,161], *наии зарираҳ* [157,161], *пӯсти кундур* [157,161], *мустика* [157,161], *асал* [157,161], *пӯст ва донаи турунҷ* [157,161], ***решаи мурр*** [157,161], *сунбулуттайиб* [157,161], *шароби ноби мардафкан* [157,161], *карсана* [157,161], *широбаи говшер* [157,161], *зифт*

(қир) [157,161], турб[157,161], **решаи куъуб** [157,161], **мурр** [157,161], *дарахти мустако* [157,161], *букалак* [157,161], *зарованд* [157,161], **решаи нилгӯш** [157,161], (*нилгӯш*), *шоҳдона* [157,161], *карам* [157,161], **решаи нилуфар** [157,161], *нашоиста*[157,161], *гундибедастар* [157,161].

Вожаи об яке аз серистеъмолтарин вожаест, ки дар тиб тавассути он истилоҳибораҳо сохта шудааст. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ бо вожаи об 47 адад ибораистилоҳоти тиббӣ қорбаст гардидааст, ки хусусияти давоӣ ва барои организм муфиданд: *оби анори сардишуда* [157,193], *оби амла* [157,211], *оби анори турш* [157,222], *оби анор*[157,222], *оби барги хаббоза* [157,165], *оби веларм (ширгарм)* [157,107], *оби гашизи тоза* [157,17], *оби доғ* [157,108, 269], *обкунандаи душбаз* [157,265], *оби веларм* [157,108], *оби гура* [157,185], *оби гурра* [157,195], *оби гашиз* [157,218], *оби каду* [157,276], *оби марзангӯшт* [157,193], *оби гарм* [157,107], *оби зогӣ (купоросӣ)* [157,108], *оби мардона* [157,72; 155], *оби мурдобӣ* [157,107], *оби панири афтимун* [157,209], *оби кони қир* [157,108], *оби сангин* [157,184], *оби ях* [157,184], *оби даҳон* [157,75], *оби кадир* [157,107], *оби шӯр* [157,107], *оби хирфа* [157,245], *оби розиёнаи тоза* [157,193], *оби қирӣ ва гӯгирдӣ* [157,108], *оби хирфа* [157,276] ё *оби хиёр* [157,276], *оби адас* [157,100], *оби калим* [157,100], *оби хазра (тира)* [157,276], *оби панир* [157,121; 227], *обҳои кони оҳан* [157,108], *оби кони қир* [157,108], *оби мурдосанг* [157,213], *обкомаи намакин* [157,213], *оби панир* [157,220], *оби себи туруш* [157,102], *оби анори милс* [157,258], *оби меваи дарахти ҷавзи мосил* [157,225], *оби хубла* [157,258], *оби ҷав* [157,258], *оби шанбалид* [157,100], *оби мева* [157,258]: *Доруҳои Дандон* истилоҳи тиббӣ буда, тавассути он 18 адад ибораистилоҳҳои тиббӣ сохта шудааст: *дандонҳои боло* [157,31], *дандонҳои поин* [157,31], *дандонҳои суст* [157,84], *дандонҳои борик* [157,84], *дандонҳои панҷгонаи осиб* [157,54], *дандонҳои пешин* [157,57], *дандони неши баланд* [157,84], *дандони неши нерӯманд* [157,84],

дандонҳои канорӣ [157,57], дандонҳои лақ [157,156], доруи дурахшонкунандаи дандонҳо [157,232], дандонҳои ҷунбон [157,232], решаи дандонҳои осие [157,294], решаи дандонҳои осие [157,298], дандонҳои суст [157,337], қурти дандони завол [157,339], устухони дандонҳо [157,412], вораи дандон [157,413]: ...он чи аз афтодани **дандонҳои ҷунбон** ҷилавгирӣ мекунад; он чи **кундии дандонҳоро** аз миён мебарад [157,15]. **Дарди дандон** чунин нишонаҳо дорад: кашидан ва шикондани дандон [157,18], **кундии дандон** [157,18], карахтии дандон [157,18], барфак ва ҷўши даҳон [157,18], лиссаи хунӣ [157,18], гандидагии дандон [157,18] ва ғ.

Вожаи **банд** дар тиб ҳамчун истилоҳ чунин шарҳ ёфтааст: “**Банд** мафсил, пайванди мутаҳаррики байни устухонҳо ё тағоякро гӯянд, ки байни онҳо роғ мавҷуд аст. Банд як тарзи пайваст шудани устухонҳост. Банд ҳамзамон вазифаи таъя ва ҳаракатро низ иҷро мекунад” [156,178]. Бо вожаи **банд** 18 адад ибораистилоҳот дар асари таҳқиқшаванда ба мушоҳида расиданд, ки имрӯз низ дар истеъмоланд: **банди оринҷ** [157,25], **банди мучи даст** [157,25], **банди разфин** [157,31], **банди гичгоҳи факӣ** [157,31], **бандзои ангуштон** [157,25], **понздаҳ банди панҷ**[157,33], **бандҳои ангуштон** [157,36], **бастанани роҳи пешоб** [157,36], **банди соқ** [157,36], **банди мучи по** [157,36], **банди соид** [157,36], **банд овардани хуни баромада аз даҳон** [157,108], **бандҳои пурчарбӣ** [157,68], **банди шона** [157,262], **банд омадани хуни моҳона** [157,18], **равон кардани хуни моҳона** [157,18], **бандоварандаи шикам** [157,105; 109; 106], **банд овардани хун** [157,148]: *Инсонии тос ва ё дорои мӯйи лахт,соф, рағҳои тангу пинҳон, инчунин, **бандҳои пурчарби фарбеҳгун** аст, ӯ шахси суст, пурҳоб, танбал, суст дар кор мебошад. Касоне, ки мӯйҳои нерӯманд, зибру андоми устувор, устухонҳои қулуфт, дандаҳо, дасту поҳо доранд, шахсони диловар мебошанд.*

Моҳича дар тиб ҳамчун истилоҳ ба маънои “мушак” истифода мегардад. Мушак бофтаест, ки организм ва узвҳои алоҳидаи онро ба

ҳаракат меоварад. Дар “Тибби Мансурӣ ” бо вожаи моҳича 18 адад ибораистилоҳти тиббӣ ба мушоҳида расид, ки дар организми инсон мавҷуданд: *моҳичаҳои такондиҳандаи сару гардан* [157,40], *моҳичаҳои ҳашигона* [157,62], *моҳичаҳои тираи пушт* [157,40], *моҳичаҳои миёни дандонҳо* [157,40], *моҳичаҳои миёни данда* [157,40], *моҳичаҳои пӯшонандаи сина* [157,40], *моҳичаҳои шона* [157,40], *моҳичаҳои ҳанҷара* [157,38], *моҳичаҳои шона* [157,38], *моҳичаҳои сару гардан* [157,40], *моҳичаҳои бозуҳаракати кафи даст* [157,40], *моҳичаҳои миёни дандонҳо* [157,40], *моҳичаҳои пӯшонандаи сина* [157,40], *моҳичаҳои нарина* [157,40], *моҳичаи ҷилувгиркунанда* [157,54], *моҳичаи пургӯшт* [157,87], *моҳичаҳои чаши* [157,38], *моҳичаҳои соқ* [157,87].

Мухра - мухраи пушт ва мухраи гардан; фақара, истилоҳоти анатомӣ буда, дар объекти таҳқиқи мо тавассути он 11 адад истилоҳибора сохта шудаанд: *мухраҳои пушт* [157,31;45], *мухраҳои осебдида* [157,28], *мухраҳои гардан* [157,38], *ҳаштуми охирини мухраи гардан* [157,40], *мухраҳои нӯҳум* [157,40], *нахустин мухраи гардан* [157,39], *мухраи дувоздаҳуми пушт* [157,50], *мухраи гарданӣ* [157,31], *мухраҳои ҳафтгонаи гарданӣ* [157,31], *мухраи камар* [157,32], *мухраҳои чаҳорум* [157,38]: *Сиву як ҷуфт пай ва як такӣ аз нухоъ мерӯяд: ҳаши ҷуфти он аз миёни мухраҳои гардан ва дувоздаҳ ҷуфт аз мухраҳои пушт, ки дар баробари сина қарор гирифтаанд ва панҷ ҷуфт аз мухраҳои камар, ки поинтар аз пушт аст ...* [157,49].

Дастгоҳ калимаи серистеъмол буда, дар забон маънои васеъ дорад. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “дастгоҳ دستگاه. асбобу олат ё машин барои сохтани чизе ё ба иҷро расонидани коре: дастгоҳи автоматӣ, дастгоҳи бетонрезӣ, дастгоҳи бофандагӣ, дастгоҳи пармагарӣ, дастгоҳи харротӣ; дастгоҳи аккосӣ олати суратгирӣ. 2. нав. идораи иҷроияи марказӣ; мақомоти идоракунандаи марказӣ: дастгоҳи вазорат. 3. чоҳу чалол; ҳашамат; дову дастгоҳ ниг. дов” [157,426].

Вожаи *дастгоҳ* дар фарҳанги таҳассусии “Воҷаномаи тиббӣ”, “Фарҳанги тибби ниёгон”, ҳамчун истилоҳ шарҳ наёфтааст, аммо дар “Энциклопедияи мухтасари тиб” ду истилоҳи техникӣ, ки дар тиб истифода мешаванд шарҳ ёфтааст: дастгоҳи ҳарорат ва дастгоҳи ортопедӣ [156, 69].

Бо вожаи *дастгоҳ* дар “Тибби Мансурӣ” 22 адад ибораистилоҳ корбаст гардидаанд, ки мафҳумҳои тиббиро ифода мекунад: *дастгоҳи асабӣ* [157,91], *дастгоҳи гувориш* [157,29], *дастгоҳи гуворишӣ* [157,49], *дастгоҳи дарбаргирандаи зардпайҳо* [157,29], *дастгоҳи нигоҳбони ҳарорати гаризи дил* [157,30], *дастгоҳи дарбаргирандаи нухӯ* [157,29], *дастгоҳи дарбаргирандаи пайҳо* [157,29], *дастгоҳи дарбаргирандаи ватар* [157,29], *дастгоҳи дарбаргирандаи моҳичаҳо* [157,29], *дастгоҳи танаффус* [157,28], *дастгоҳи таносулӣ* [157,30], *дастгоҳи ҳарорати ғаризӣ* [157,29], *дастгоҳи поксозикунандаи кисаи зардобӣ* [157,59], *дастгоҳи пешоб* [157,205], *дастгоҳи ҳис* [157,29], *дастгоҳи ҳаракат* [157,29], *дастгоҳи андеша* [157,29], *дастгоҳи дарбаргирандаи мағз* [157,29], *дастгоҳи поксозикунанда* [157,59], *дастгоҳи ҳиссӣ* [157,30], *дастгоҳи танаффусӣ* [157,49], *дастгоҳи таносулӣ* [157,79].

Дастгоҳ дар асари мазкур ба маънои асбобу олот, узв омадааст: Варами дар **дастгоҳи танаффус** ва бофтаҳои дар миёни дандаҳо, пардаҳои перомун, ҳичоби диафрагмаро бемории шӯса ва барсом номанд. агар захме дар **дастгоҳи пешобсоз пайдо шавад**, **пешоб** бадбӯӣ мешавад ва ин боиси тирагии ранг мегардад. Ба **дастгоҳи таносулӣ** захдон, нарина, хояҳо, найчаҳои оби нарина ва роҳҳои рафтани онҳо ба шумор меравад. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки **дастгоҳи гувориш чигар** ва дастгоҳи нигоҳбони гармии табиӣ баданро дил ва дастгоҳи эҳсосӣ, ҳаракатӣ ва корҳои фикрӣ ва асабино мағз идора мекунад.

“Набз نبض - частани раг, ки ба воситаи он ҳолати сиҳат ва бемории аъзои бадан муайян карда мешавад, пулс, Pulse” [224, 685]. Дар фарҳанги таҳассусӣ набзро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардаанд: “набзи дугона, набзи мултавӣ, набзи мутановиб, набзи шикамӣ” [134, 685-686]. Дар “Энциклопедияи мухтасари тиб” набз ба се навъ ҷудо карда шудааст: “шарёни (артериявӣ), варидӣ (венагӣ) ва капиллярӣ (мӯйраг). Набзи шараёни, ки одатан дар артерияи банди даст ламс мешавад, барои ташҳиси кори дил аҳамият дорад” [156,182].

Закариёи Розӣ бо вожаи набз 14 адад ибораистилоҳи тиббиро ба кор бурдааст: *набзи бузургу дароз [157,426-427], набзи паҳн [157,426-427], набзи болочаҳанда [157,426-427], афрошта [157,426-427], набзи фуруафтада [157,426-427] суст [157,426-427], набзи кӯчак [157,426-427], набзи мутафотид [157,426-427], набзи тунд [157,426-427], набзи кунд [157,426-427], набзи нерӯманд [157,426-427], набзи суст [157,426-427], набзи анбошта [157,426-427], набзи тикӯ [157,426-427], набзи сахт [157,426-427], набзи бечойида [157,426-427]. Агар набз дар дарозии соид ошкор буда ва андозаи он беш аз ҳолати тандурустӣ намоён бошад, мегӯем **набз бузургу дароз** шудааст.*

Закариёи Розӣ бар он назар аст, ки **набзи болочаҳанда** д гӯшти ангуштро беш аз андоза ба даруни худ фуру барад, камтар аз андозаи табиӣ бошад, онро **набзи фуруафтада ва ё суст** номанд. Набзи паҳн онро номанд, ки ҳама паҳноии ангӯшти набзгирандаро фаро гирад ва агар замон миёни ду набз кӯтоҳтар дар ҳолати табиӣ бошад, онро **набзи паёпай** ва баъақс сурат гирад, **набзи мутафовит** ном баранд.

Устухон як навъ бофтаи пайвандии ҳайвоноти мӯҳрадор ва одамонро гӯянд: аз ҳуҷайраҳои моддаи байниҳуҷайравие иборат аст аст, ки дорои намакҳои калсий ва сафеда буда, устухонро мустаҳкамун чандир мекунанд. Якҷоя бо банду буғумҳо, бандакҳо ва мушакҳо, ки тавассути пай ба

устухон васл мешаванд, дастгоҳи такаю таҳрикроба вучуд меорад [155, 71]. Дар ВТ 16 ибораистилоҳи тиббӣ зикр гардидааст [ниг. 344-345]. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ 36 адад ибораистилоҳ бо вожаи устухон ба мушоҳида расиданд: *устухони хочӣ* [157,32], *устухонҳои по* [157,34], *устухони каҷшуда* [157,263], *устухони дунболча* [157,32], *устухони хосира* [157,32], *устухонҳои сахт* [157,33], *устухони бемагзанд* [157,33], *устухонҳои кафи даст* [157,33], *устухони рон* [157,32], *устухонҳои поини гардан* [157,32], *устухонҳои сина* [157,32], *устухони чанбар* [157,32], *устухони шона* [157,32], *устухони бозу* [157,32], *устухонҳои ҷиноғ* [157,33], *устухони даст* [157,33], *устухони чанбар* [157,50], *устухони тухигоҳ* [157,50], *устухони так* [157,33], *устухони занди бузург* [157,34], *ду устухони занди соқи по* [157,34], *устухони пошнаи по* [157,34], *устухони қоп* [157,34], *устухони тос* [157,34], *устухонҳои панҷгонаи кафи по* [157,34], *устухони рон* [157,34], *ду устухони соқ* [157,34], *устухони кафи по панҷто* [157,34], *устухонҳои рез* [157,34], *устухонҳои сар* [157,31], *устухони сурин* [157,86], *устухони таҳиягоҳ* [157,86], *устухони хора* [157,48], *устухонҳои кулуфт* [157,87], *устухонҳои оринҷ* [157,25], *устухонҳои шикаста* [157,264]. Закариёи Розӣ ҳамаи **устухонҳои сарро** панҷоҳу панҷто зикр кардааст. Ё қайд мекунад, ки дар мавқеи охирини муҳра **устухони хочӣ** мавҷуд аст, ки монанди дигар муҳраҳо ба се қисм тақсим мешавад ва бахши сеюми он **устухони дунболча** аст. **Устухони хосира** ба ду тарафи **устухони хочӣ** пайванд мешавад ва ҷойгоҳи сари **устухони рон** аст.

Хулосаи боби 2. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти тибии “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истилоҳоти тиббиро дар асари мазкур ба сода, сохта, мураккаб ва истилоҳибора ҷудо кардан мумкин аст

Бояд зикр намуд, ки дар асари мавриди назар истилоҳоти сода ҷойгоҳи махсус дошта, сарчашмаи пайдоиши истилоҳоти мураккаб, истилоҳибораҳо мебошад.

Истилоҳоти сохта дар асари мавриди назар камистеъмол аст. Таҳлилҳо нишон дод, ки дар сохтани истилоҳҳои тиббӣ пешвандҳо бемаҳсул мебошад. Қисми асосии истилоҳоти сохта тавассути пасвандҳои калимасоз офарида шудаанд. Ба ин вазифа асосан пасвандҳои *-а*, *-ак*, *-ӯ/-гӯ*, *-дон* ва ғ. истифода гардиданд.

Боиси тазаккур аст, ки дар асари мавриди назар истилоҳотти мураккаби пайвасту тобеъ истифода гардидаанд. Мавқеи асосиро истилоҳоти мураккаби тобеъ ишғол мекунанд, ки дар ташкили истилоҳоти мураккаби тобеъ ҳиссаҳои нутқ, асосҳои феъл ва сифати феълӣ қорбаст гардидаанд.

Қисми муҳимми истилоҳоти тиббиро дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳибораҳо ташкил медиҳанд. Истилоҳибораҳое, ки дар ин асар истифода гардидаанд, тавассути бандаки изофӣ сохта шудаанд ва мо ибораистилоҳҳоро аз ҷиҳати ҷузъҳои ба дучузъа, сечузъа ва чорҷузъа ё бисёрҷузъа ҷудо намудем.

Аз таҳлили маводи гирдомада маълум гардид, ки дар сохтани истилоҳибораҳои тиббӣ калимаҳои ҷудогона мавқеи хос доранд, аз ҷумла, бемор, дард, дору, барг, устухон, раг, гул, об ва ғ.

БОБИ 3.

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТИББӢ ДАР “ТИББИ МАНСУРӢ”- И ЗАКАРИӢИ РОЗӢ

3.1. Вожаҳо ва истилоҳҳои тиббии тоҷикӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариӣи Розӣ

Истилоҳоти сода ва ё решагии забон бунёди асосии истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илмро дар бар мегиранд. Ин навъи вожаҳо заминаи асосии калимаҳои маҷозӣ, сермаъноӣ, истилоҳсозӣ ба шумор мераванд.

Калимаҳои асли дар нутқи ҳаррӯзаи мо истифода мегарданд ва ба фонди луғавии забон шомил мешаванд.

Воҳидҳои решагии таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои дар бар мегиранд, ки аз лиҳози пайдоиши таърихии худ ба забонҳои ғарбии эронӣ мансубият доранд. Чунончи, қисми бештари калимаҳои решагии забони тоҷикӣ дар забони форсии имрӯза истифода гардида, заминаи асосии воҳидҳои луғавии нав ҳисоб мешаванд: ба монанди вожаҳои чашм, даст, рӯй, ширин, талх, бад, нек, об, хок, сар ва ғ. Онҳо барои забони форсии имрӯза низ калимаҳои решагӣ мансуб меёбанд

Калимаҳои решагии забон заминаи асосии ташаккули забони илм, яъне истилоҳоти илмӣ ба шумор рафта, дар густариши истилоҳоти тиббии тоҷик мақоми хосеро ишғол мекунанд. Истилоҳоти тиббии суннатии халқи тоҷикро истилоҳоти решагӣ ташкил медиҳанд, ки дар асоси онҳо истилоҳоти сохтаву мураккаб ва истилоҳибораҳо офарида шудаанд. Истилоҳоти аслии забони тоҷикӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунанд: *рӯда, гулӯ, нӯст, тан, гурда, сар, гардан, даст, устухон, хун, об, раг, бод, бинӣ, китф, ҷигар, мағз, бозу, бофта* ва ғ. :

Вожаи *рӯда* калимаи аслан тоҷикӣ буда, ҳамчун истилоҳи тиббӣ ба кор бурда шудааст: “*Рӯда* روده - бахши маъруфи ҷиҳози ҳозима ва ронанда, Intestinum. Табибони қадим маҷмуи *рӯда*ҳоро аз шаш намуд иборат донистаанд: *дувоздаҳангушта, рӯдаи тижӣ, рӯдаи дароз, кӯррӯда, қулун; рӯдаи рост*” [13,153]. Ин вожа таърихи куҳан дошта, “дар забони паҳлавӣ дар шакли «rōdig, rō, rōtik» корбас мегардид” [133, 310]: *Агар он чӣ ба даруни он сарозер шуда рӯда бошад, сангин ва дардовар хоҳад буд ин афтодагӣ бо фушурдани он ба ҷойи худ боз мегардад* [157,368].

Истилоҳи хун вожаи аслии забони тоҷикӣ буда, дар тиб ҳамчун истилоҳ ба маънои “хун дам, бофтаи моеи организм аст, ки дар рағҳои хунгард пайваста дар ҳаракат буда, ба ҳамаи узвҳо ва бофтаҳо варид мешавад” [134, 180]. “Дар забони авастой калимаи **хун** дар шакли «*voḥuni, voḥuna*» ва дар забони паҳлавӣ дар шакли «*xōn, xūn*» мушоҳида гардид” [134,256].

Закариёи Розӣ ишора ба он мекунад, ки **хун** назар ба балғам тар ва талхоб назар ба зардоб намуртар аст.

Бо вожаи хун дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳоти *тибши хунрезӣ, чирагии хун, хунсоз, хунгирӣ, хунрез, хунхор, пурхун, ангезаи исҳоли хун, хуни сиёҳ, хуни моҳона* ва ғ : *Танро боднок ва шодоб мекунад, пешоб ва хуни моҳонаро равон ва шикамро нарм месозад* [157,103].

Гулӯ - қадимтарин вожаи тоҷикӣ, ки “дар забони авастой «*gar, garah, grīw*» ва дар забони паҳлавӣ «*galuk, galog*»” [134,312], истифода мегардид. Гулӯ ҳамчун истилоҳи тиббӣ чунин маъниро ифода мекунад: гулӯ, найи ҳозима, ки даҳонро бо сурхрӯда мепайвандад.

Закариёи Розӣ онро 5 маротиба ба кор бурдааст: *Омоси дар гулӯ пайдошударо хониқи сахт номанд.*

Равған калимаи аслии буда, дар тиб ба ду маънӣ истифода мешавад: “1. равған - исми ҷинс буда, мурод аз он ҳама гуна равған аст, аз қабилҳои равғани рустанӣ, равғани гов, равғани гӯшт ва ғайра; 2. маҳдуд ва истилоҳӣ мурод аз он равғани кунҷидест, ки дар он оби фишурдаи ин ё он растании доругиро то хушкидан ҷӯшонандаанд ва равған қувва ва мизочи ин растаниро гирифтааст; онро гоҳе равғани мураккаб низ гӯянд - *Oleum*” [134,373]. Равған ҳамчун истилоҳи тиббӣ дар объекти таҳқиқи 138 маротиба корбаст гардидааст: “*Агар дарди зоимон ба сӯроғи ӯ биёяд пушт худро бо равғани хайри (шаббуйи зард) ва чева, ки доғкунандааст,*

равғанмолӣ кунад” [157,201].”Бояд бо равған гардани навзодро хуб ва бисёр равғанмолӣ кунанд” [157,203].

Гардан ҳамчун истилоҳ ба маънои “қисми дар байни сар ва тан ҷойгиршудаи бадан. Асоси гардан қисми сутурмӯҳра-мӯҳраи гардан мебошад” [223,370]: *Гардан борик ва барҷастагии гулӯ берунзадатар мегардад* [157,374].

“ *Оруғ//оруқ* дар забони ҳиндуаврупой «geu, geug, hreug», забони лотинӣ «gustus» ва юнонӣ «γεγευμαί» истифода мегардид” [134,55-56]. Вожаи *оруғ* дар тиб чунин маъниро дорост: “*оруғ//оруқ* أرق\أرغ - боди меъда, ки аз гулӯ бо садо мебарояд, Ructamen” [134,763]. *Оруғ* ҳамчун истилоҳи тиббӣ дар шакли сода, таркиб истифода гардидааст: *оруғ*, *оруғ* задан, бӯйи *оруғ* истифода гардидааст. Мавсуф қайд мекунад, **бӯи оруғ** ҳангоми табоҳи хӯрок дар шикамба турш аст, ҳангоми табоҳи хӯрок дар шикамба, бӯи дудмонанде пайдо мекунад. Барои рафъи **оруғ** аз бӯйи бад, дудмонанд, вазнинӣ, сӯзиш ва дилошӯбӣ поксозии шикам ва обтанӣ кардан муфид аст.

Устухон вожаи аслии тоҷикӣ мебошад ва дар забони “авастой «asti, ast» ва паҳлавӣ «ast, astag, astuxān, astaxvān» [134,88]. истифода мегардид *Устухон* дар соҳаи тиб серистеъмол буда, дар объекти таҳқиқи мо 189 маротиба корбаст гардидааст. Аз рӯйи андешаи Закариёи Розӣ барои муайян намудани **устухонҳои сина** бо андоза марзи ҳар кадомро ламс кардан метавонӣ ба осонӣ онро ба даст овард.

Вожаи *ангушт* калимаи соматикӣ аслии буда, дар сарчашмаҳои таҳассусӣ чунин шарҳ ёфтааст: “ангушт, қисми интиҳои дасту пойи одам ва ҳайвонот. Ангушти одам бинобар рост будани қомат ва ба узви корӣ табдил ёфтани даст куллан тағйир ёфтааст” [157,87]. Вожаи *ангушт* дар забони авастой «angushta», форсии бостон «angšt» ва паҳлавӣ «angušt» [134,96]. истифода мегардид

Дар маводи мо бо вожаи ангушт чунин истилоҳҳои тиббӣ истифода гардидааст: *ангушти ибҳом* [157,37], *ангушти кўчак* [157,37], *ангуштони по* [157,37], *ангуштони сабоба* [157,45], *ангушти ибҳом* [157,34], *ангуштони кўтоҳ* [157,88], *ангушти кўчак* [157,43], *ангушти ибҳом* [157,43], *ангуштони по* [157,36].

Вожаҳои соматикӣ *бинӣ*, *по* истилоҳоти асли буда, дар забонҳои қадима чунин шарҳ ёфтаанд: “Бинӣ дар забони авастӣ «vāēna», форсии бостон «nāham» ва паҳлавӣ «wēnīg» [134,145]. мебошад. “По дар забони авастӣ бо шакли «pādha», форсии бостон «pād» ва паҳлавӣ «rau, rāu»[134,147] корбаст мегардид. Ин вожаҳо ҳамчун истилоҳ дар тиб истифода шуда, дар сарчашмаҳо чунин маънидод гардидааст: *Бинӣ* – “узви ҳисси шоммаи инсон ва ҳайвон, машом. Nasus” [134,216], “*по* (ӯ) لى ۳ узви бадани инсон ва ҳайвон, ки ба воситаи он роҳ мегарданд” ва бадан дар он қарор гирифтааст. *Бинӣ* дар забони авастӣ «vāēna», форсии бостон «nāham» ва паҳлавӣ «wēnīg» мебошад” [134,145].

Дар объекти таҳқиқи мо калимаҳои аслии *мағз*, *дил*, *чигар* ва *хойҳо* ҳамчун истилоҳоти тиббӣ истифода гардидаанд ва Закариёи Розӣ онҳоро “андомҳои фармондеҳ” зикр намудааст. Ин вожаҳо таърихи тулонӣ дошта, дар забонҳои авестӣ, форсии бостон ё паҳлавӣ дар чунин шаклҳо корбаст мегардиданд: “*Хоя* дар забони авастӣ шакли āvaуа, дар забони форсии бостон «xāуа» ва паҳлавӣ «хауаg, hā уik» шакл дорад” [134,233]. *Чигар* вожаи асли буда, “дар забони авастӣ дар шакли «yākare» ва дар забони паҳлавӣ дар шакли «jakaг, jikaг» [58,с.213] истифода шудааст. Закариёи Розӣ ба узвҳои фармондеҳ, арзишманд *мағз*, *дил*, *чигар* ва *хойҳо* мансуб донистааст.

Тухм - “дар забони авастӣ –*taoxman*, форсии бостон - *taumā* ва паҳлавӣ - *tō hm, tohm, tō хm, tō hmāg*” [134,191] зикр гардида, ҳамчун истилоҳи тиббӣ ба маънои – “нутфа, манӣ; асл, нажд; 2. байза, байзаи

мурғро” ифода мекунад. Дар тибби қадим: “тухми хилел тухмест ба миқдори тухми карафс ва шаклу андоми зира дорад ва кабудранг мебошад ва дар ғояти талхӣ бувад” [134,328] истифода мегардад. Дар маводи гирдовардаи мо бо вожаи тухм 48 адад истилоҳи тиббӣ истифода шуда, ки бархе истилоҳоти сохта, мураккаб ва ибораистилоҳанд: “Дигар **тухмҳо** чун **тухми гунчишк** ва парандагон беҳтар аст, ки ба унвони дору ба кор равад. **Тухм** барои забари гулӯ хуб ва хуни падиномада аз он миёна, нерӯзо ва гоҳе ҷонишини гӯшт мешавад ва касоне, ки омезаи намур доранд, шоиста нест, ки пайваста онро бихӯранд” [157,120]. “Беҳтарини он шароби обакӣ, сиканҷабин ва **тухми харбуза** ва тухми бодиринги чанбар ва **тухми бодиринг** ва гиёҳи сабзи карфас ва розиёна ва меваи хиёри чанбар ва хиёру харбуза ва ҷуз он мебошад” [157,174]. “Пушти ин ду зоиҷ ду тухмдон, ки кӯҷактар, вале ҳамвортар аз хояи мардон аст, дида мешавад. Аз ин ду тухмдон оби занона ба даруни заҳдон ва гардани он рехта мешавад” [157,63].

“Сипурз - дар забони авестой шакли *sperezan*, ва паҳлавӣ шакли *srā rz*, *spurz*-ро дошт” [134,342]. Ин истилоҳи асли дар тиб дар организм чунин вазифаро иҷро мекунад вавожаи сиёҳлабак хоси услуби гуфтугӯӣ мебошад: *сипурз*, *испурч*, *сиёҳлабак* - “узве, ки вазифаҳои масунӣ, положиш ва хунофариро иҷро карда, дар раванди мубодилаи моддаҳо, хусусан оҳак ва сафедаҳо гиркат меварзад” [156,237].

Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳи сипурз 50 маротиба истифода гардида, тавассути он истилоҳҳои тиббӣ *сипурзшиносӣ*, *дардҳои сипурз*, *шинохти сипурз*, *сифти сипурз*, *сипурзи бузург*, *дармони сипурз* корбаст гардидаанд: Пешоби сиёҳранги занон ба дунболи хуни моҳона боиси пайдошавии бемориҳои талхобӣ, таби рубъ, **бузургшудагии сипурз** ва молихулиё мешавад. **Сипурз** қайд намудааст, Закариёи Розӣ дарозшакл буда, дар самти чапи тан ҷойгир аст. Ӯ қайд мекунад, ки табиат барои

пазириши балғам ҳамчун рағҳо ва мўйрағҳо, ки чойгоҳи хун мебошанд, нақши муҳим доранд. Кисаи зардбро чойгоҳии зардоб ва **сипурзро** чойи талхоб меҳисобад.

Вожаи аслии *шуш* ҳамчун истилоҳҳои тиббӣ ва анатомӣ ба маънои “узви нафаскашӣ” истифода мегардад. Ин истилоҳ таърихи тулонӣ дошта, дар забони авестой “шакли - *sushi* ва дар забони паҳлавӣ дар шакли - “*shush, sush*” [134,378] истифода мегардид. Истилоҳи *шуш* дар “Тиби Мансурӣ” 88 маротиба корбаст гардида, чунин истилоҳҳои тиббӣ мушоҳида гардиданд: *шуш, бофти шуш, омезаи шуш, таровишои шуш, бемориҳои шуш, шушшиносӣ, андоми шуш, шинохти шуш* ва ғ. Ӯ қайд мекунад, ки танаи *шуш* шомили ной ва рағҳои зери он мебошад, ки хун бо сурхраг вориди **шуш** шуда ва дар он тақсим мегардад: *З-он ҷо ки ин маҷро ба шуш меравад ва шушҳо бахше аз дастгоҳи гуворишӣ нестанд, балки бахше аз дастгоҳи танаффусӣ мебошанд ва ҳеч гуна роҳе ба поин надоранд...* [157,49].

Яке аз истилоҳҳои аслий, ки имрӯз ҳамчун як баҳши илми тиб истифода мегардад, *дандонпизишкӣ* мебошад. Истилоҳи аслии дандон дар забони авестой дар шакли “- *danta, dantan*, форсии бостон - *dantan* ва паҳлавӣ - *dā d, dandā n*” [134,284] истифода мегардид. Дар асари мавриди назар бо вожаи *дандон* истилоҳҳои сохта ва ибораистилоҳҳо корбаст гардидаанд, ки имрӯз дар истифодаанд.

Закариёи Розӣ *дандонҳо ба се намуд ҷудо намуда, қайд мекунад, ки дандонҳои пешин, канорӣ ва бархе барои шикондан чун неш ва гурӯҳе осиеб кардан - дандонҳои панҷгонаи осиеб ном доранд. Дандонҳои пешин ва канорӣ нук ба нук шудан ба ҳамдигар ва дар ҳангоми гоз гирифтани дандон рӯй ба рӯйи ҳам шуда, дандонҳои пойинро мепӯшонанд ва тамос миёни онҳо барқарор мешавад.*

“*Ноф* 1 ناف - чуқурчаи миёни шиками одам, ки мунтаҳои рӯда аст ва вақти зоида шудани бача онро мебуранд” [151, с. 940]. *Ноф* аз забонҳои қадим маншаъ мегирад ва дар забони авестой он шакли –“ *nāfa, nabā*, дар забони форсии бостон шакли - *parat* ва паҳлавӣ - *nā fag, nāf* мавқеи корбурд” доштааст [134, с. 492]. Дар тиб ноф ҳамчун узви инсон ба кор меравад ва Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки ҳангоми таб кардан қисми **ноф**, камар, тигроҳро ба хаами омеси гарм равшанмоӣ кунанд ва он ҷойро сард нигоҳдоранд, то ин ки таб ва таби баланд каста гардад.

Сифатҳои *sard, гарм* вожаҳои асли буда, дар тиб ҳамчун мизоҷи растаниҳо, давоҳо ва ҳайвонот корбаст мегардад. *Sard* дар забони авестой шакли – “*sarētō* ва паҳлавӣ шакли - *sart, sard*”-ро доштааст [134,355]. Дар “Тибб Мансурӣ ” ҳамчун мизоҷи даво, растаниҳо ва ғ. корбаст шудаанд. Закариёи Розӣ ба бахши доруҳои, ки танро лоғар мекунад, хурдани атрифули кӯчак, доруҳои **гармизо**, пешобовар, аз ҷумла фалофулӣ ва камуниро мансуб медонад, ки дар барномаи хӯрок ворид кардан лозим аст. Талқони чадвор мизоҷи **сард** дошта, барои сурфа хуб ва нармкунандаи сина ва сиришт мебошад. Доруҳои **сардизо** аз чирковарӣ ва расидани думал ҷилавгирӣ мекунанд, ки онҳоро доруи марҳами сурх ном мебаранд.

Дар асари мавриди назар як гурӯҳ истилоҳоте мушоҳида гардиданд, ки имрӯз дар истеъмол нестанд, ва ё бо номи дигар истифода мегарданд: *бемории качалӣ, лак, гол, голтилк, каку мак-доғи кунҷитак* ва ғ.

Вожаи *качал* - кал, тоссар, кадусар калимаи аслии тоҷикӣ буда, дар забони имрӯза дар ин қолаб корбаст намегардад. Закариёи Розӣ чунин нишонаҳои **бемории качалии** сарро қайд кардааст: сафед кардани рӯй, дурахшон, нарм, ҳамвор кардани пӯст; он чи ранги пӯстро сурх мекунад ва он чи ранги пӯстро зард мекунад .

Бемории *лак* - омосест, ки бо номи пучак имрӯз ёд мешавад ва дар ҷойҳои гуногуни бадан мебарояд ва дарунаш халтачае дорад, ки дар он

чирк чамъ мешавад. Лак муродифи калимаи арабии дубайла - варамест, ки мудавварри калонтар аз пучак буда, рангаш чун ранги бадан аст [230, 159] мебошад. *Каку мак* -доғи кунчитак мебошад, ки он чи пўстро сиёх мекунад. *Лак ва каку мак; он чи чўш ва захро мезудояд* [157,14].

Нишошта - номи таом мебошад ва дар “Тибби Мансурӣ” чунин тавсиф шудааст: Ношоишта бо номи ҳарира ё фирнӣ зикр шудааст ва агар онро бо шакар ва равғани бодом омода намоянд, арзиши хўроқӣ дорад .

Истилоҳи *подзахр*// *позахр* дар “Ғиёс-ул-луғот” чунин шарҳ ёфтааст: “подзахр/позахр захрмуҳра; дар асл повзах буда, яъне поккунандаи захр. Чун лафзи *пов* ба маънии шустан омадааст. Бо мурури айём вов ҳазф шуд ва соҳиби “Рашидӣ” чунон навишта, ки *позахр* мухаффафи *подзахр* аст, мураккаб аз под (бо доли махмала), ки ба маънии посбонист. Маънии мураккаби посдорандаи захр. Ва фодзахр муарраби он бошад” [138,156]: **Подзахри** гули махтум чунин хусусият дорад, яъне доруи муфид ва шигифтангез буда, барои дармони шахси захрнўшида истифода мекунад. Ҳамчунин **подзахр барои рафъи** захри морҳо гули махтум бисёр хуб аст ва аз бухурҳои судовар барои ҳавои бад бухури кист, кундар, миъа, уд, сандал, мушк, кофур ва марр истифода мешаванд.

Бо вожаи *подзахр* дар объекти мо чунин ибораистилоҳҳои тиббӣ ба мушоҳида расиданд: *подзахри аскарӣ, подзахри корсоз, подзахри дарди дандон, подзахри морҳо, подзахри гули махтум, подзахри бузург, подзахри чаҳоргона.*

Обтанӣ - обпошӣ, шустанӣ бадан, ба тан об пошидан, аз калимаҳои аслии *об, тан*, пасванди *-ӣ* таркиб ёфтааст ва имрӯз дар истеъмол нест: Инсон бояд аз **обтанӣ**, *хасташавӣ, бехобӣ, нўшидани шароб, бурдборӣ ба гуруснагӣ, ташнагӣ, аз фишорҳои равонӣ, аз зери офтобу ҷойҳои гарм ва ҳар он чи ки танро доғ намояд, канорагирӣ намояд.*

Вожаи *гуҷ* ба маънои кузпушт истифода мегардид. Устухонҳои поини гардан аз дарбаргирандаи ду чанбар, устухоншона, дандонҳо, устухонҳои синаву даст ва устухонҳои синаву по иборатанд.

Дар мисолҳои зерин номи бемориҳо *гол-хоришак*, *лаку*, *пес*, *чӯш* мушоҳида гардид, ки дар забони муосири тоҷик мавқеи корбурд надоранд. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки агар дар танае ҳамеша афзоиши талхоб мушоҳида гардад, он шахс гирифтаи **гол**, **лаку**, **пес** ва чуруқҳои нохушоянду бузурги сипурзу дигар бемориҳои талхоб гаштанаш мумкин аст. Ў бар он назар аст, ки ангезаи сифт шудани шикам ва хушк шудани пӯст, боиси эҷоди тарак ва **бемории гол** дар пӯст шуда метавонад. Ва низ барои бемории гол (хориш) ва *чӯш*ҳои тан хуб аст.

Бемории *чӯш* чунин шарҳ ёфтааст: *Чӯш босуроте бар рӯи пӯст, ки маъмулан бо сурхӣ ё хориш ҳамроҳ бошад*” [154,581]. *Чӯш гармича мебошад*. Бемории **гол** ва **чӯш** дар касоне, ки доимо хӯроқиҳои *чӯш*, хӯроқҳои табоҳкунандаи хун, ба мисолим намак, обкома, чошанҳои гарм, сир, асал, шароби ноби кӯҳна меҳӯранд, ва инчунин шахсоне, ки хеле хаста мешаванд, шабзиндадорӣ мекунанд ва **обтаниро** коҳиш медиҳанд, бештар ба назар мерасад.

Калимаи *обкома* – “нонхуриш, ки аз ҷурғот, шир, тухми сипанд, хаамири хушк ва сирко месозанд- *Garum*” [134, 337] **Обкома** вожаи асли буда, имрӯз дар истифода нест: “*Бақлаи ямония ва сармақ ин ду ба ангезаи лиз буданашон шикамбаро суст мекунанд беҳтар аст, ки бо сирка ва обкома хӯрда шаванд*” [157,97].

Хиёр *خيار* - дар тибби қадим тара, қиссо, хиёрчанбар, навъе аз тараи шабеҳи бодиринг, ки табибони қадим онро доруи сода тавсиф кардаанд. Дар китобҳои тиббии гузаштагон номҳои ин *тара* ва *бодиринг* ба ҳам омехта шуда, баъзан як ном ба маънои акси худ омадааст. “Вале мурод аз исми «хиёр» дар муқобили «бодранг» ва ё «хиёри бодранг» бодиринги дароз аст, ки дар асрҳои охир ба он иштибоҳан номи «хиёрчанбар»-ро низ

додаанд; *хиёри бодранг* - номи дигари бодиринг; *хиёри санбар* -шакли дигари хиёри чанбар; *хиёри талх* - номи дигари ҳанзал; *хиёри чанбар* - рустание, ки самари он бодирингшакли гирда аст; *хиёри шанбар* -шакли дигари хиёри чанбар ё хиёрчанбар” [134,399].

Дар “Тибби Мансурӣ” вожаи хиёр ҳамчун растани табобатӣ омадааст. *Дар хурдани хиёрчанбар, хиёр, каду, фарфин, ва чуз он аз хӯроқиҳои сардизо зиёдаравӣ кунанд, ва аз тобиши хуршед ва рӯзадорӣ ва аз истодагӣ бар гуруснагӣ ва ташинагӣ бипарҳезанд...*[157,196].

Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки ҳангоми таб аз хӯроқи асфедбо бипарҳезад, **мағзи хиёр ва хиёри чанбар** истеъмол намуда, оби ҳарбузаи ҳиндӣ дар фосилаи навбатҳои таб бинӯшад. Туршии **хиёр ва хиёрчанбар** хусусияти сард ва нармкунандаи нерӯманд дорад.

“*Хиёрак* خ يارک - 1. қисме аз варам ва думмал, ки дар буни рон пайдо ояд, бубон, Vubo (n); 2. думмал ё решҳое, ки рафторафти лимфараги пушти олати таносул дар мавриди оризаи лимфангити оташак (сифилис) ҳодис мешаванд. Vubonuli” [154, 399]: Нишонаҳои пайдоиши бемории **хиёраки** бузург (дабила) бисёрии тарк ва тӯдаҳои нарми пӯстӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳоти аслии зиёде ба кор бурда шудаанд, ки дар истеъмол нестанд: *гарӣ-шукуфа, важан, голпилк, настангоҳ-маъқад, гичгоҳ-чакаи сар, гирду-чормағз, гӯштолӯ-пургӯшт, моҳича -мушак, тарак-кафидагӣ, чуғундар-лаблабу* ва ғ.

Голпилк бемории хоришаки чашм буда, агар сахтҳаракат бошад, кас ба бемори голпилк ва ё омодагии дучор шудан ба онро мефаҳмонад.

Мо дар таҳқиқоти хеш гурӯҳи истилоҳоти аслиро ки дар “Тибби Мансурӣ”- и Закариёи Розӣ истифода шудааст, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем. Омӯзишу баррасии дақиқи истилоҳоти илмии мероси хаттии ниёғонамон, ки фарогири зиёди вожагону истилоҳоти тиббӣ мебошанд,

барои ташаккул ва тақомули минбаъдаи истилоҳоти ин соҳа аз манфиат холи нестанд. Мо метавонем, барои густариш ва танзими истилоҳоти илмӣ, дар интихоби истилоҳоти тиббии милли аз ин ганҷинаи бебаҳо баҳра барем.

3.2. Истилоҳҳои иқтибосии тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ

“Забон ҳам аз ҳисоби имкониятҳои воҷасозии дохилизабонӣ ва ҳам аз ҳисоби қарзгирӣ аз забонҳои дигар рушду тақомул меёбад ва ногузир вожа ва ё истилоҳи забон агар натавонад падида ва ё мафҳумро дар шакли дурусту дилхоҳ ифода кунад, маҷбур аст, ки ҷойи худро ба вожа ва ё истилоҳоти иқтибосӣ бидиҳад” [50, 106].

Раванди иқтибосшавии вомвожаҳо ва ё ба ибораи дигар вожаҳои қарзӣ дар забонҳои эронӣ, аз ҷумла, тоҷикӣ аз давраи забони форсии миёна, яъне пеш аз зуҳури ислом оғоз шудааст. Пеш аз зуҳури ислом аввалин истилоҳоти иқтибосӣ дар забони форсии миёна ворид гардид. Забоншинос Д. Саймиддинов вожаҳои иқтибосиро дар забони форсии миёна аз рӯйи мансубияти забонӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: “а) вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои эронӣ (мидиву портӣ); вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои ғайриэронӣ (юнонӣ, оромӣ, суриёнӣ, ҳиндӣ)”[85,251]. Истилоҳоти иқтибосии тиббӣ дар раванди ташаккулёбии давраҳои гуногуни забонҳои эронӣ вориди ин забон гардиданд.

3.2.1. Истилоҳҳои тиббии юнонӣ

Иқтибосшавии истилоҳоти юнонӣ таърихи тулонӣ дошта, аз замони ҳукмронии Ҳахоманишиҳо маншаъ мегирад ва ин раванд баъдан идома меёбад. Дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ забони юнонӣ нақши муҳим дорад. Дар замони Сосониён дар Академияи Гунди Шопур истилоҳоти зиёди тиббӣ ба таркиби луғавии забони форсии миёна роҳ ёфтанд ва то кунун дар ин соҳа истеъмол мегарданд.

Дар асари тиббии “Тибби Мансурӣ” чунин истилоҳоти ӯнонӣ истифода гардидаанд:

Абсантин // *афсантин*, шакли дигари вожаи номбурда калимаи *афсинтуйун мебошад*. Ин истилоҳ ба маънои Афсинтин омадааст, ки дар тибби қадим номи гиёҳест шабеҳ ба барги саътар мебошад, ки таъми талхи гиранда дошта, аксар вақт онро барои муолиҷаи дарди сар, иллоти меъда, хуноқ, омосҳои гуногун ба кор мебаранд. **Абсантин** // афсантин хусусияти гарму хушк дорад ва онро ҳамчун давои нерӯбахши шикамба, кушояндаи гирифтагиҳои ҷигар ва барои рафъи табҳои дарозмуддат истифода мебаранд, ки судманд аст.

Устухудус мизочи гарм дошта, ҳамчун даво барои равон ё берун кардани талхоб ва балғам истифода мегардад. Инчунин хусусияти поксозии дигаре дошта, барои дармони саръ ва молихулиё истифода мебаранд.

Афтимун гиёҳи сурхрангу талхмазаест, ки онро дар тибби қадим онро барои муолиҷаи баъзе касалиҳои асабу рӯҳ ба кор мебаранд. Закариёи Розӣ қайд мекунад, ки **афтимун** ё ба истилоҳи дигар зираи румӣ мизочи гарму хушк дорад ва барои равон кардани талхоб, инчунин растании бодшикан истифода мегарданд.

Амбарборис ба истилоҳи дигар зиришк хусусияти сарду хушк ва бандоварандаи шикам дошта, азмиёнбарандаи ташнагӣ мебошад. Дар тибби қадим онро барои шикамба омоси ҷигар истифода мебаранд.

Фарбиюн فربون - дар тибби қадим ҳамчун гиёҳи давоӣ барои рафъи газандагии ҷонварон ва саги девона тило кунанд, самғи ушнони форсӣ низ гӯянд. Аз равған, тухми баласон ва доруи **фарбиюн** (қурсҳои **фарбиюн**), мақли яхудро дар ченаки аз ҳар кадом ҳафт дирам ва аз сунбули румӣ, ашқӣ, мастакӣ, замъи арабӣ, тухми карафси кӯҳӣ, қардмонои кӯҳӣ, тухми розёна, гули сурхи хушкшуда, **чанитонии** румӣ,

мушки таромшиъ, аз ҳар кадом панҷ дирам гирифта, дору тайёр намоянд ва барои табобат истифода кунанд.

Дар порчаи матни зерин истилоҳоти тиббии юнонии *анисун, афюн, уфунат, исқанқур, ҳаюфориқун* истифода гардидааст:

Анисун – тухми розиёнаи румӣ буда, дар тибби қадим онро барои табобати сардард, гижа, дарди гӯш ва таби куҳна истифода мекарданд. Дар “Бурҳони қотей” чунин шарҳ ёфтааст: “бар вазни шабехун; ба луғати юнонӣ розиёнаи румӣ бошад ва онро дар арабӣ ҳулва гӯянд ва ташнагиро фурӯ нишонад ва шикамро бибандад” [215, 123-124].

“*Афюн* - дар тибби қадим чакида ва шираи сахтшудаи кӯкнор, ки асосан ба сифати доруи карахткунанда, хобовар ва оромкунандаи дард ба кор меравад - *Orium, laudanum, mesonium*” [134,178]. Дар матни зерин истилоҳи тиббии *исқанқур* омада, ки дар “Бурҳони қотей” ба маънои - чонваре маъруф, ки ўро сақаяқур гӯянд. Шабех ба сусмор аст, ҳам дар об ва ҳам дар хушкӣ мегардад. Ва муаллифи ин луғат калимаи румӣ мехонад:

Дар тибби қадим аз анисун, мар сағбин, ақоқиё, ҳаюфориқун, ноб исқанқур, яъне аз ҳар кадом чаҳор ва ним дирам, аз асорун ва пудина се дирамӣ ва **афюн** панҷ дирам ва аз барги садот дуою ним дирам бигиранд ва ҳамаро дар шароб гузоранд ва месоянд, пас аз обакӣ шуда ва якнавохт гардидан бо асал ба андозаи басанда месиришанд, дору омода созанд ва барои табобат истифода намоянд.

Истилоҳи *молихулиё* вожаи юнонӣ буда, ба таври зерин шарҳ дода шудааст: “Молихулиё бемории руҳиест дар тибби қадим кӯфт ва халали димоғӣ ва савдо ва хиёли хом; бемории димоғӣ, ки боиси хаёлотӣ воҳимаангез мешавад, савдой, хаёли будан, ғамбеморӣ- *Melancholia*” [134,65].

Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ маъмул буда, дар «ФТЗТ» чун вожаи юнонӣ зикр шудааст: “Молихулиё ю. - бемории рӯҳиест, ки боиси хаёлотӣ воҳимаангез мешавад, бемории савдой” [225,811].

Молихулиё ҳамчун истилоҳи тиббӣ дар “Тибби Мансурӣ” зиёд истифода шудааст. Муаллифи ин асар барои табобати бемории молихулиё аз рағи босалӣ хун гирифтани ва равонкунандаҳои талхоб як усули табобат доништа, тарзи дурусти таҳияи хӯрокро барои ин беморӣ тавсия додааст.

“*Кофур* كافور - моддаи хушбӯӣ сафедтоби тақрибан беранг, ки дар тиб кор фармуда мешавад, камфара” [156,509] мебошад. Ин вожа юнонӣ буда, дар асари мавриди назар ҳамчун даво барои бемориҳои гуногун истифода шудааст. **Кофур** мизочи сард дошта, онро ҳамчун давои нармкунандаи сардардҳои аз гармӣ, барои табобати бемориҳои аз гармии сар, ҳамаи тан истифода мебаранд. Агар ҳаво бад ва бадбӯ бошад, бояд сандал ва **кофур** дуд намояд, гулоб бипошад, инчунин, бар дари хона пӯшуше, ки бо гулоб олуда аст, овезон кунад ва хӯроқиҳоро аз сирко, адас, сумоқ, қарис, ҳулом ва ғӯра гузоранд. Барои аз хунрезии бинӣ ҷилавгирӣ намудан афшураи гули бустонафрӯзро, ки дар он **кофур** шикоятта шудааст, ба даруни бинӣ бирезанд, судманд аст.

Қарис дар тибби қадим навъе аз таомро ном баранд, ки он аз гӯштҳои латиф, аз ҷумла, моҳӣ, чӯҷаи мурғ ва почайи гӯсфанд ва бо сирко, турушӣ, меваҳои тозаву хушк ва хушбӯӣ таҳия мегардад ва барои беморон тавсия дода мешавад.

“*Қалқанд* ба маънои *зоги сабз* - *Cipri sulphas* бошад” [154, с. 237]. Қалқандро барои нигоҳ доштани хуни бинӣ истифода мекунанд. Тарзи корбурди он чунин аст: онро дар об ҳал карда, як қатра дар бинӣ бичаконанд, сарро соф кунад, инчунин, қалқанд аз ҷумлаи доруҳоест, ки барои пок кардани гӯш ва дардҳои сарди он манфиатбахш ва муфид

мебошад. Ба дарди бинӣ ва чашм судманд будани қалқанд дар “Тибби Мансурӣ” зикр ёфтааст. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки истифодаи зоги кабуд барои бандоварандаю аз миёнбарандаи бавосири бинӣ судманд мебошад. Дар ҳолати бузург шудани осебе, ки сиёҳии чашмро то нозир фаро гирад бо марҳами сабз ва марҳами қалқанд табобат мешавад.

Диафрагма ҳамчун истилоҳи тиббӣ маъмул буда, дар забони тоҷикӣ низ истифода мегардад. Он ба маънои девори байни синаву шикам, чодари байни қафаси синаву шикам - Diaphragma, phren [134,351] истифода мешавад: *Аз нушт бар рӯйи муҳраҳои гардан қарор гирифта ва имтидод дорад, то он ки **диафрагма** рад кунад ва бо торҳои басташуда ва чун **диафрагма** рад кунад кушод мешавад ва «шикамба» ном мегирад, дар зимн каме ба самти чап моил аст [157,53].*

“*Босалиқ* اسدلىق - дар тибби қадим муарраби вожаи юнонии - basilikos, яке аз варидҳои банди оринҷ, ки ба ғарази табобат аз он хун мегиранд, бослиқ. Vena basilica” [134,154]: *Чи басо ба ин дармон беҳбуд наёяд, дар ин сурат нас аз рағи софин ба хунгирӣ аз рағи **босалиқ** бипардозед [157,319].*

“*Қантуриюн* قنطريون - дар тибби қадим муарраби истилоҳи юнонии вожаи - kentaureion” [154,237] мебошад ва ин ду навъ рустании доруй аст: қантуриюни бузург, қантуриюни ситабр; қантуриюни хурд. Закариёи Розӣ ба барои табобати дардҳои пайҳо, қулинҷ онро муфид медонад. ӯ тавсия медиҳад, ки қантуриюн барои **гарӣ** буда, аз коркарди оби мардона, бордориро боз медорад, инчунин **қантуриюн** барои табобати дарди пайҳо ва қулинҷ муфид аст. Растании шифобахши **қараз** хусусияташ сард буда, бандоварандаи шикам мебошад.

“Қанбил ق ن ب يل - дар тибби қадим тухми қанбила, ки сурхтоб буда, тариқи ошомадан ва тило кардан кирмҳо ва кирми кадудонаро бикӯшад ва онҳоро берун кунад. Kamala” [1345,531].

Турмус шакли арабишудаи вожаи юнонии- *thermos* буда, он муродифи боқилӣ, боқло, боқлӣ мебошад дар асар бо ҳар ду вариант қорбаст шудааст. Турмус ва турмусо гиёҳи лӯбиёмонандест, ки дар тибби қадим онро барои дафъи кичча истифода мекунанд. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки турунҷи пӯсткунда, қилдору, тарбзу ҳабби алниро ба миқдори якхела ва турмус, шоҳӣ, қинбил ним ҷузв бармедоранд, ҳамчун хӯрок истифода мебаранд.

Закариёи Розӣ ба сифати доруи бандоварандаи хун нура, **қалқатор**, хуни сиёвушон ва сабру **чабасини** ордшударо зикр намудааст. Ҳамаи ин доруҳоро ба пашми бурида ва сапедаи тухми мурғ оғушта карда даруни захм гузоранд ва аз он мавод низ дар рӯйи захм бисёр пошида, банданд, муфид аст. Инчунин, сарҳами **қалқандро** барои рафъи зуфра (нохунаки чашм) ба қор баранд.

Мумиёро ҳамчун маводи доруворӣ барои берун баромадани хун аз даҳон ва дар шикастабандӣ истифода меранд. *Касе*, ки *харбақи сафед* ва *чабалаҳанг* (*чабри оҳанг*) ва *кундус* ва *аратнисо* (*бухури Марям*) хӯрад; *касе*, ки *турбад* хӯрад; *касе*, ки **фарфиюн** (*фарийон*) хӯрад; *касе*, ки дар хӯрдани **мозариюн** зиёдаравӣ кунад; *шинохти нерӯи доруҳои равонкунанда* ва *андоза* ва *равиши қорбурди онҳо* ва *намунаи як доруи таркибии равонкунанда*” [157,17].

“*Оқирқарҳа* // *оқирқарҳо* اقرقرهع\|عاققرره - дар тибби қадим гиёҳи маъруфи давоӣ - *Anacyclus pyrethrum*” [134,745]. “*Форикун* муарраби юнонии - *agarikon* буда, навъе аз саморуғи доругист, ки онро «ҷоғари дарахт» низ мегӯянд. Рангаш сафед буда, ҳангоми ба каф молиш додан орд мешавад ва хусусияти давои ислоҳовар дорад. Тарзи тайёр намудани

марҳам аз ин гиёҳи шиғобахш чунин аст: **Оқирқарҳо, солиюс, устухудас** ба миқдори даҳ дирамӣ ва қорчи чаманро ба миқдори панҷ дирам, аз қир ҳалтити хушмаза ва зарованд ба миқдори дувуним дирам аз ҳар кадом гирифта, **афишураи ансил** ҳамроҳ намуда, бо асал бипазанд ва сипас бо доруҳои пешин ҳамире созад ва аз он рӯзона як мисқол бакор баред ва ўро аз хўрдани хўроқиҳои сангин дур нигоҳ доред [157,319].

Дар матни зерин истилоҳҳои тиббии юнонӣ: **хиёр, камофитус, шомус, қалимиё** ва **фаритус, анийсун, асорун, фоширшин, нордин, кулятайн, каравё, қанбид, олиюс, сақрадиюн, уфориқун, камодариюс, афсантин** ва ғ. мушоҳида гардиданд, ки дар асар бо варианти тоҷикиашон омадаанд: **Афишураи хиёри чанбар, салқ (чағандар, лаблабуи қанд), ҳама гунаҳои ятуъ (широбадорон, дарахтони ширдор) ба вижа широбаи онҳо, камофитус (мошдору), ҳама гуна кафи дарёӣ** (забадулбаҳр, кафки баҳр), **ушаҷ** (ушақ, бадрон, самғи дарахт), **гули тус** ва **гули шомус** ва **фаритус**, зангоре, ки бо мум бисёр зубшуда (ҷўшонидашуда) ва равгани зайтун омехта шуда бошад, **қалимиё** (сўхтаи филизҳо), **пўсти сўхтаи хазаф, хазафи танўрӣ, шохи гавазни сўхта** (қарнулайӣил] ва **носўхта. Доруҳои пешобоваранд** Донаи карафси сахрай (харсангӣ), **донаи розиёна, донаи карафси даштӣ, анийсун** (бодиёни румӣ), **ваҷ(ҷ)** (ағари туркӣ), **нонхоҳ, асорун** (беҳи сунбули румӣ), **муқли арабӣ** (хурмои арабӣ), **фоширшин**, **нахўд** ба вижа **сиёҳаш, алафе**, ки **кулятайн** гўянд, **наммом** (пудина), **ҳошо (сумис), каравё** (ираи румӣ), **қанбид** (қанит), **каммун** (зира), **решаи саъд** (геша, қиёқ), **мурр, сунбулуттайӣиб, нордини ақлитӣ**(сунбули румӣ), **судоб** (гиёҳе мисли пудина), **чаъда, солиюс, арар** (сарви кўҳӣ), **сақрадиюн** (сири даштӣ), **ҳавиҷ** ба вижа **тухми он, шаробулазхар** (кум, гиёҳи хушбўй), **ҳаббатулхазро** (букалак), **ҳиндқавқо** (девостип), **уфориқун** (мозариюн), **камодариюс** (мондоруи талх), **камофитус** (мошдору), **афсантин** (апсантин), ки ба вижа поккунандаи оби даруни рағҳост [157,166].

Таҳлили мисолҳо нишон дод, ки истилоҳҳои тиббии юнонӣ дар асар зиёд корбаст гардидаанд. Аксарияти онҳоро истилоҳоти фарматсевтӣ ташкил медиҳанд.

3. 2. 2. Истилоҳҳои тиббии ҳиндӣ

Иқтибосшавии истилоҳҳои ҳиндӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз раванди иқтибосшавии истилоҳоти дигар забонҳо ба кулӣ фарқ мекунад. Аввалан, забонҳои тоҷикӣ ва ҳиндӣ ба оилаи забонҳои эронӣ дохил мешаванд. Дувум, омили дигар ин муносибати иқтисодию фарҳангии ин халқҳо мебошад. Дар баробари истифодаи вомвожаҳои иқтибосии дигар истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ низ дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ба назар мерасанд.

Вожаи *балила* ҳиндӣ буда, дар асарҳои тиббии ниёгонамон ҳамчун растании шифобахш истифода гардидааст. “Балила рустание, ки самари гавзмонанди зардранги монанд ба ҳалила ва мағзи ширин дошта, қайовар аст. Terminalia belleria” [134,182]. “*Балила* шакли арабишудаи балилач, лафзи ҳиндии “bahera”, дар санскрит “bahera” буда, самари дарахт мебошад ва дар ФТЗТ чунин омадааст: “*Балила* ю.-а. “بليله 1. меваи зардранг ва тухми шакли дарозрӯя, ки донаи он хусусияти доругӣ дорад ва дар дорусозӣ истифода мешавад. 2. гиёҳи ин мева, ки дарахтчаест аз хонаводаи бодоми ҳиндӣ” [151,178].

Закариёи Розӣ тарзи омода намудани марҳамро тавсия додааст. Атрефали кўчак, ҳалилаи сиёҳу кабуд, **балила** ва амларо ба миқдори як ченак гирифта, пас аз кўбидан дар рағани зайтун гузошта, бо асал биомезед, марҳам омода мегардад. Мураббои аз атрифули кўчак (омла, ҳалила, балил) хусусияти нерўмандтар дорад, ба чуз он ки оби мардоноро коҳиш медиҳад.

Як хусусияти услуби Закариёи Розӣ дар он аст, ки ҳангоми омода намудани доруву давоҳо як чанд маводро пайиҳам меоварад. Дар матни

зерин истилоҳоти ҳинди *ҳалилаи (сиёҳ), балила, омула, филфил, зангбил* мушоҳида гардиданд. “*Ҳалила* рустани маъруфи давоӣ. *Terminalia chebula, T.citrina, T.Horrida*” [134,437] буда, муарраби он ҳалилаҷ мебошад.

Омула гиёҳи маъруфи шифоӣ буда, барои рафъи дарди пайвандҳо, заифии бинӣ, заифии дилу меъда истифода мебаранд ва хусусияти иштиҳоовару қайнишон дорад. Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки дар мавриди басанда набуд доруи хуб аз **ҳалилаи сиёҳ, балила, омула** аз ҳар кадом понздаҳ дирам ва рими оҳанро як ҳафта дар сирка хобонда, мазрам тайёр намуда диҳанд, дармон мебахшад.

Истилоҳи занҷабил таърихи қадима дошта, дар забони санскрит дар шакли *Zanqibel* ва забони ҳинди қадим дар шакли *zinqaveram* (*Zinqaveram*) истифода мегардид ва маъноаш “амбари тару тоза” мебошад. Занҷабил дар забони форсии қадим дар шакли зангабир, зангавир дар забони арабӣ занҷафил ва юнонӣ *ziziberis* ва *sinqivera*, дар забони ҳозираи тоҷикӣ занҷабил буда, номи илмӣ рустани низ *zinqiber* қабул шудааст. “Занҷабил гиёҳи наймонанде, ки гулу мева надорад, беҳи онро, ки таъмаш тунду муаттар аст, онро ба хӯрок меандозанд ва ҳамчун дору истеъмол мекунанд, *Zingiber officinale* “ [135,389].

Закариёи Розӣ ҳар ду гунаи ин растаниро ба кор бурдааст. ӯ тавсия медиҳад, ки хӯрока падиоварандаи талхоб бошад, бояд **ҳалилаи сиёҳ**, баспоя, афтимун ба кор бурд ва агар падиоварандаи намуриҳо ҷой дошта бошад, атрифили кӯчаки бо айёра ва тарбад омехташударо истифода намуд ва аз **занҷабил**, тарбад, шакар ҷаворишан омода намуда, истифода кард.

Макони аслии *занҷабил* Ҳиндустон мебошад ва дар решааш ғуддаҳои тундмазаи хушбӯӣ пайдо мешавад, чун дорувор ба таом ҳамроҳ мекунанд ва дар тиб низ ба кор меравад, каранфул.

“Қаранфул (garanto) - гиёҳест хушбӯй, ки дар Ҳиндустон мерӯяд ва асли он *каранпхул* буда, маънии он ба луғати ҳиндӣ «гули шуои офтоб» мебошад” [134,745].

Истилоҳи *нил* таърихи қадима дошта, дар забони санскрит ба шакли *nīla* омада, гиёҳест дар мамлакатҳои гарм, ки аз шираи он ранги нилӣ мегиранд, мерӯяд. Нил ранги кабудӣ баланди сиёҳтоб ва лочувардӣ дорад. Вожаи *нил* дар “Воҷаномаи тиббӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “1. сипанди сӯхта, ки ба ҷиҳати чашмзаҳм бар баногӯш ва пешонии атфол кашанд; 2. гиёҳ ё буттаи гулаш гулобӣ, қирмизӣ ё сафед, ки аз барги онҳо басма мегиранд, индигофера - *Indi-gofera tinctoria*. 3. индиго, моддаи булӯрии кабудӣ тира, ки аз рустаниҳои ниловар мегиранд” [135,713]. Истилоҳи *нил* дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ҳамчун маводи доруворӣ барои табобати омосҳо тавсия шудааст. **Нил** мизочи гарм дошта, хусусияти бандоваранда ва обкунандаи омосҳои саҳт мебошад. *Қокиёи нишаста, ҳастаи кишмиш, говшер (ҷовшер), ҷав, дулб (чанор), решаи ширинбаён, нил, гулобӣ агар аз берун понсимон шавад, момийсо, барги най, алафе, ки шушаро дурахшон мекунад* [157,159].

Мош дар забони тоҷикӣ ҳамчун маҳсулоти хӯрокаи серистеъмол аст. “Мош гиёҳи маъруф, ки дони онро чун ғизо ва даво қор мефармоянд - *Phaseolus mungo* ё Ph. Мах” [134,667]. Онҳо аксарият кишт мекунанд ва он хусусияти давоӣ дорад: *Чалғузи парасту, росини хушкшуда, мош, тухми турб, гули насрини хушкшуда, гугурд ва шуқуфаи кабари хушкшуда бо кисаи зардоби гов ва сирко ва шаробро ба ҳам биёмезад* [157,214].

“*Норгил* // *норгул* - рустани монанд ба нахл, ки меваи чормағзшакли қалон дошта, шири онро менӯшанд - *Cocos nucifera*” [134, 721]. “*Норгил* - *nargi*: 1) гавзи ҳиндӣ ва ба забони порсӣ *гавҷи ҳиндук* [154], гавзи ҳиндӣ хонанд, дар санскрит «*narikilo*» ва «*narikhira*» барги дарахти ҳиндӣ, ки ба забони санскрит *норгило* гӯянд” [134,167].

Закариёи Розӣ онро ҳамчун даво барои бемориҳо тавсия додааст: *Бодому фундуқ ва норгили нӯстканда ва бодому санавбар ва донаи филфил ва донаи залм, хуббул азиз ва хуббул хазроро ба гунае яксон, занҷабил ва дорулфилфил ва нори мушкро аз ҳар кадом як саввум баҳш ва фониди саҷзӣ (пониди сиистонӣ)-ро гирд оваред [157,240].*

Закариёи Розӣ барои тақвият бахшидани нерӯи чинсӣ ва афзоиши он норгил, понид ва дигар донаҳои тухми филфил, бодам ва донаи залм, хуббул тавсия намудааст.

Нилуфар дар сарчашмаҳо ҳамчун даво шарҳ ёфтааст. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин аз забони санскритӣ - *nīlotpala* ва шакли паҳлавии он - *nīlorā* маншаъ гирифтани нилуфар ишора шудааст [134,1032]. Дар фарҳанги таҳассусӣ вожаи *нилуфар* дар шаклҳои *нилупар*, *нилуфал* // *нилупал* омада, чунин шарҳ ёфтааст: “Нилуфар гиёҳи оби баргаш гирдаи дилшакл, гулаш калони ранга, мевааш мудаввари сертухм, ки хосияти шифобахшӣ дорад - *Nymphaea alba*, *N. lutea* ва *N. Lotus* [134,713].

Закариёи Розӣ хусусияти шифобахшии нулуфарро барои табобати чандин бемориҳо зикр намудааст, ки имрӯз низ бояд корбаст гардад. **Нилуфар** мичози сард дошта, хусусияти хобовар, оромкунандаи сардард дорад ва барои даво истифода мегардад. Бобуна гиёҳи шифоҳӣ буда, гарм ва хусусияти сангинкунандаи сар ва хобовар дорад. **Равғани нилуфар** назар ба равғани бунафша пурқувват ва доидаовар мебошад. **Тухми нилуфарро** барои равон кардани балғам ва рафъи бемориҳои лак ва песии сапед истифода мебаранд.

Тамр – истилоҳи тиббии ҳиндӣ буда, иллатест баъзе аз мардумро, ки дар синни чилсолагӣ ба ҳам мерасад. Тимир ба забони илмии ҳиндӣ ба маънии торикӣ бошад, ки дар муқобили рӯшанӣ аст. Санскрит *тимиро* [157,943]. *Тамр* // *тамро* *تمر* - дар тибби қадим рустани давоии маъруф -

Phoenix dactylifera [134,272] мебошад. Дар маводи мо ҳамчун даво чунин шарҳ ёфтааст. Тамри ҳиндӣ мизочи сард дошта, ҳамчун давои равонкунандаи шикам ва барандаи зардобу хун истифода мегардад. Закариёи Розӣ барои ҷилавгирӣ аз ангезаи падида омадани зиёди зардоб дар ҷисми одамӣ тавсия медиҳад, ки беморро аз истеъмоли ҳалила, зардолу, тамри ҳиндӣ, оби паниру анори кӯбида бо пӯст ва гӯшти он нигоҳ доштан лозим аст. Барои дармони бемориҳои рафъкунандаи зардобу хун тайёр намудани марҳам бояд понздаҳто олу, даҳ дирам **тамри ҳиндӣ**, даҳ дирам шакари табарзадри гирифта ба ҳам омехта намуд ва рӯйи он ду савм ратл оби ҷӯшон бирезанду як шаб канор гузоранд, то он омода гардад, пас барои табобат истифода намоянд.

Дар баробри истилоҳоти тиббии иқтибосии юнонӣ истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ серистеъмоланд. Чунончи: *қоқула, хардал, шитринҷ, фулфул, нилуфар, балодур* ва ғ. серистеъмоланд: *Бодиринг ва пӯсти таранҷ ва қаранфул ва мустако ва заъфарон ва қарфа ҷуз баво ва қоқула ва нормушк ва сак ва баҳман, зарнабод, дуранҷ, ва донаи бозруҷ* [157,322]. Закариёи Розӣ барои табобати дарди чашм тавсия медиҳад, ки шиёфи момисо, гули сурх, қардмоно, сабр, ҳазаз, сандали сурх, **филфил** ва заъфаронро ба андозаи фундуқ гирифта, шиёфи яке аз гиёҳу растаниҳоро

дар оби гашниз ё оби коснӣ ё гулоби нарм карда, ба чашм бимоланд, муфид мебошад. Қирқарҳо, **хардал, шитрич, бура, филфил, занҷабилро** ба миқдори муайян мегиранд ва марҳам тайёр мекунанд. **Балодур** гиёҳи шифохӣ буда, мизочаш гарми бисёр хушк мебошад, онро барои бемориҳои сард, фаромушхотирӣ истифода мекунанд. **Нӯшодир** мизочи гарм дошта, онро барои дармони забони кӯчаки фуруафтада, хуноқ ва сафедии чашм истифода мекунанд, ки судманд аст.

Аз натиҷаи таҳлилу баррасӣ маълум гардид, ки дар садаи X дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, хусусан забони илм истилоҳоти тиббии иқтибосии ҳиндӣ ҷойгоҳи хосеро ишғол мекунанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Закариёи Розӣ донандаи хуби забонҳо буда, аз тибби қадимаи ҳиндӣ огоҳӣ доштааст.

3.2.3 Истилоҳҳои тиббии арабӣ

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ баъди истилои арабҳо роҳ ёфтанд. Арабҳо ҳар як марзу кишвареро ба тасарруфи худ меоваранд, забони арабиро иҷборан ҷорӣ мекарданд. Баъди тасарруфи Моварокннҳру Хуросон ин падидаи номатлуб ба сари мардуми эрониноҷод низ омад. *“Забони арабӣ - забони табақаи болоии хилофат ва дини ҳукмрони он чун аслиҳаи мутамарказонии ҳокимият ва ҳукмронии идеологияи истилогарони араб хизмат мекард. Соли 81 ҳ. (700-701 м) забони арабӣ забони давлатӣ эълон гардида, ба тадриҷ коргузорӣ ва муқотибаи расмии вилоятҳои таҳти тасарруфи хилофат ба ҳамин забон гузаронида мешавад”* [13,421].

Албатта, ин раванд ба адабиёт, осори бадеию илмӣ ва таърихӣ бетаъсир намонд. Раванди иқтибосшавии калимаҳои арабӣ баъди забони давлатӣ эълон гардидани забони арабӣ сурат гирифт. Ҳарчанд оммаи мардуми тоҷик талошҳо меварзиданд, ки ҷойи онро танг намоянд, аммо пеши ин падидаи номатлубро гирифта натавонистанд.

Чи тавре дар сарчашмаҳои таърихӣ зикр ёфтааст, низоми муқаррарии ҳаёт дар сарсамини Осиёи Миёна аз байн рафта буд.

Ба забон, одатан, чунон ки маълум аст, он воҳидҳое иқтибос мешаванд, ки истилоҳоти илмию техникӣ, динӣ, номи асбобу анҷоми рӯзгор, либосу либосворӣ, хӯрокворӣ, калимаҳои мансуби аломат, мафҳумҳои абстрактро ифода менамоянд. Забони адабии тоҷикии асрҳои IX-X калимаҳои иқтибосии забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, ҳиндӣ,

туркиро, ки бевосита ё ба воситаи забонҳои дигар дохил шудаанд, дар таркиби луғавиаш дорад [34, 80].

Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти иқтибосии арабӣ серистеъмол мебошад ва сабаби асосии он замони зиндагонии донишманд ва ба забони арабӣ таълиф гардидани ин асари энциклопедӣ мебошад: *фар* [157,14], *ҷанин* [157,14], *ҷирм* [157,15], *маҳбал* [157,15], *омос* [157,16], *салъа* [157,16], *фасд* [157,16], *доҳис* [157,16], *ҷарор* [157,16], *ратил* [157,16], *шибис* [157,16], *азоя* [157,16], *ҳашарот* [157,16], *қурунус* [157,17], *зафнӣ* [157,17], *занбул-ийил* [157,17], *зуруҳ* [157,17], *ябруҳ* [157,17], *мосил* [157,17], *исфарза* [157,17], *фитр ва камо*[157,17], *унсул* [157,17], *мортак*[157,17], *осеб* [157,17], *ятуъ* [157,17], *ҷабалаҳанг* [157,17], *сакта* [157,17], *фалаҷ* [157,18], *лаквa* [157,17], *ташаннуҷ* [157,17], *саръ* [157,17], *ҷараб* [157,17], *илтиҳоби қарния* [157,18], *зотул-ҷанб* [157,18], *хафақон* [157,18], *истисқо* [157,18], *бавосир* [157,19], *фатқ ва қарв* [157,18], *ворис* [157,18], *диқ* [157,19], *муҳриқа* [157,19], *мутбиқа* [157,19], *нақоҳат* [157,19], *мизоҷ* [157,20], *хилт* [157,20], *аносир* [157,20], *моя* [157,20], *савдо* [157,20], *зучоҷӣ* [157,20], *сифт* [157,22], *пия* [157,22], *мағз* [157,24], *ғузруф* [157,24], *тондун* [157,24], *иттисол* [157,26], *қаҳф* [157,26], *нухоъ* [157,26], *мадфуъ* [157,29], *мақдаъ* [157,29], *разфин* [157,31], *ҳоҷӣ* [157,31], *ғузруф* [157,33], *тухолӣ* [157,45], *хурфа* [157,45], *лоя* [157,46], *лояи сулбия* [157,46], *лояи машимия* [157,47], *лояи анкабутия* [157,47], *лояи инабийя* [157,47], *лояи сулбийя* [157,48], *лояи инабийя* [157,48], *лояи машимийя* [157,48], *лояи анкабутийя* [157,48], *лояи шабакийя* [157,48], *қарния* [157,47], *ҷилдия* [157,47], *аъсоб* [157,48], *лисон-ул-мизмор* [157,49], *бобулмиъда* [157,53], *бавоб* [157,53], *соим (тахрӯда)* [157,54], *аъвар (рӯдаи кӯр)* [157,54], *рактум* [157,54], *боб-ал-кабид* [157,55], *ҳолиб* [157,56], *ҳисс* [157,56], *совоӣ* [157,56], *ярқон* [157,59], *қиёфа* [157,64], *мартуб* [157,64], *суфт* [157,65], *зибр* [157,65], *набз* [157,67], *танаффус* [157,67], *лоғар* [157,67], *аъсоб*

[157,67], *имтило* [157,68], *осеб* [157,69], *сутург* [157,70], *танаффуси амиқ* [157,70], *ачул* [157,70], *юбусат* [157,70], *иштиҳо* [157,70], *кулуфт* [157,70], *нафас* [157,70], *фароғ* [157,70], *чузв* [157,71], *ҳариса* [157,71], *табоҳ* [157,71], *булуғ* [157,72], *ситабр* [157,72], *зибр* [157,72], *ҳарорат* [157,74], *ғариза* [157,74], *ғазиза* [157,74], *мутафовид* [157,75], *савдоъ* [157,75], *имтилоъ* [157,75], *ҳуффра* [157,75], *тағзия* [157,76], *лиса* [157,76], *ҳичомат* [157,76], *ашнон* [157,79], *саъфа* [157,79], *ҳазоз* [157,79], *маоқ* [157,80], *бавосир* [157,80], *ханозир* [157,80], *луда* [157,81], *шарур* [157,82], *очул* [157,84], *зумухт* [157,84], *зишт* [157,86], *кафал* [157,86], *ситабр* [157,86], *кафал* [157,86], *мазза* [157,91], *кимус* [157,94], *карафс* [157,95], *ҳулув* [157,95], *хилол* [157,95], *коҳу*, *ҳурфа* [157,95], *мозу* [157,95], *туфола* [157,95], *чилчуца* [157,97], *садоб* [157,98], *тиҳол* [157,99], *саътар* [157,99], *бузоқ* [157,99], *лиз* [157,99], *фуданч* [157,99], *саътар* [157,99], *захр* [157,99], *адас* [157,100], *калим* [157,100], *адас* [157,100], *қирот* [157,106], *заъфарон* [157,106], *савиқ* [157,106], *салт* [157,106], *забв* [157,109], *мутафовит* [157,109], *ташаннуч* [157,109], *фуқоъ* [157,110], *карафиш* [157,110], *дуроҷ* [157,113], *ҷавзоб* [157,113], *ҳисримия* [157,113], *музира* [157,118], *зирабоҷ* [157,118], *кашкия* [157,113], *фолузач* [157,118], *қатойиф* [157,119], *зулобия* [157,119], *тадроҷ* [157,119], *дарроҷ* [157,119], *захим* [157,119], *лур* [157,120], *зароеҳ* [157,120], *атанг* [157,120], *роиб* [157,121], *махиз* [157,121] *рахбин* [157,122], *ҳозибо* [157,123], *мамқур* [157,123], *қарит* [157,123], *куля* [157,126], *талъ* [157,127], *хаббозо* [157,127], *қаръ* [157,128], *фуцл* [157,128], *қанна* [157,128], *комах* [157,128], *сибоғ* [157,128], *риҷол* [157,128], *саҳнот* [157,128], *рубайсо* [157,128], *сумайко* [157,128], *саъфа* [157,129], *ҷарод* [157,130], *рутаб* [157,130], *ласиқ* [157,130], *ҷамиз* [157,131], *зуърур* [157,131], *набақ* [157,132], *батих* [157,132], *раъша* [157,132], *рабв* [157,132], *лавзу -с-санавбар* [157,132], *ғубайро* [157,132], *тину-л-ақл* [157,132], *фонид* [157,134], *намом* [157,134],

утрич [157,134], *дулб* [157,134], *луффоҳ* [157,134], *укҳувон* [157,134], *вард-нд+хидлф* [157,134], *миск* [157,134], *маҳлаб* [157,134], *заъфарон* [157,134], *азфору-т-тийиб* [157,134], *суъд* [157,134], *сумн* [157,134], *харваъ* [157,134], *сибха* [157,140], *абҳал* [157,141], *лиҳятау-т-тис* [157,145], *ҳартол* [157,146], *зучоҷ* [157,146], *ҳузаз* [157,147], *ҳурф* [157,147], *доъу-ал-фил* [157,147], *ҳарқу -ан-нор* [157,148], *туҳлуб* [157,148], *ябруъ* [157,148], *яттуъ* [157,148], *якбут* [157,148], *карм-аш-шароб* [157,148], *самғ* [157,149], *сарахс* [157,149], *лисон-ул-ҳамл* [157,150], *луф* [157,150], *лисон-ул-афосир* [157,150], *лисон-ус-савр* [157,150], *мустако* [157,150], *марра* [157,150], *мақр* [157,150], *мушктаромашиъ* [157,151], *фила* [157,151], *рабв* [157,151], *саратон* [157,151], *сакбинаҷ* [157,153], *аръар* [157,153], *илк ул-анбот* [157,153], *асо-ар-роъй* [157,153], *инаб-ус-саълаб* [157,153], *уруқ ус-сўфр* [157,153], *физза* [157,153], *фу* [157,153], *фул* [157,153], *филзаҳраҷ* [157,154], *фудинаҷ* [157,154], *фовониеъ* [157,154], *умм-ус-сибён* [157,154], *ад-физза* [157,156], *забад-ул-баҳр* [157,156], *ротинаҷ* [157,156], *рамод* [157,156], *рамалд* [157,155], *шақоиқ-ун-нуъмон* [157,156], *шуқоъ* [157,156], *ташмизаҷ* [157,156], *харуъ* [157,157], *фулус* [157,157], *думмал* [157,157], *зарорех* [157,157], *зурроҳ* [157,157], *занбулхайл* [157,157], *забаҳ* [157,157], *ғироуҷчулуд* [157,158], *саъфа* [157,158], *фатқ* [157,158], *ғофат* [157,158], *ғурб* [157,158], *каттон* [157,158], *ҳалазун* [157,158], *васхулкавар* [157,158], *ҳуббатулхазроъ* [157,158], *хирфа* [157,158], *асқоқил* [157,158], *дибқ* [157,158], *майъа* [157,159], *ваҷ(ҳ)* [157,159], *харбақ* [157,159], *яебут* [157,159], *уллайқ* [157,159], *басфояҷ* [157,159], *хашихоиш* [157,159], *бақлатулямония* [157,160], *ҳалаюн* [157,160], *ҳулв* [157,160], *луффоҳ* [157,160], *асоурроъй* [157,160], *саъд* [157,160], *дифла* [157,160], *саътар* [157,160], *ҳайюлолам* [157,160], *қафруляҳуд* [157,160], *ачамузззабиб* [157,160], *риюлибл* [157,161], *куъуб* [157,161], *мурр* [157,161], *ҳошо* [157,161], *салиха* [157,161], *суммоқ* [157,161], *мушктари амишиъ* [157,161],

ҳалтит [157,161], доршушъон [157,161], лисон-ус-савр [157,162], хусиюссаълаб [157,162], ақоқиё [157,162], қурт [157,162], чулбак [157,162], футур [157,162], турунч [157,163], афс [157,163], лодан [157,163], қинна [157,163], ҳаббоза [157,165], бура [157,165], азонулфор [157,165], ушач [157,161], ҷаъда [157,166], абҳал [157,167], фузваҳ [157,167], куъуб [157,167], ҷуммайз [157,168], саҳч [157,181] ва ғ.

Мо тасмим гирифтаем, ки истилоҳоти тиббии асарро аз лиҳози маъно ва мавзуъ даврабандӣ намоем:

1. Истилоҳоти тиббии ифодакунандаи узвҳои дохилӣ ва берунии одамон ва ҳайвонот: қаҳф [157,26], нуҳоъ [157,26], мадфуъ [157,29], мақдаъ [157,29], разфин [157,31], ҳоҷӣ [157,31], хосира [157,31], ҷиноғ [157,32], қафаса [157,33], шул [157,33], занд [157,33], қоп [157,34], тосӣ [157,34], кулуф [157,35], соид [157,36], ҳалқ [157,37], қифол [157,42], видоҷ [157,42], хинсар [157,42], бинсар [157,42], софин [157,42], арунти [157,44], умқӣ [157,44], сифоқ [157,61], фатқ [157,61], барих [157,62], соим (таҳрӯда) [157,54], аъвар (рӯдаи кӯр) [157,54] ва ғ.

2. Истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо, омос ва ғ.: хасф [157,14], баҳакӣ [157,14], барас [157,13], ҷузом [157,14], ҷасо [157,14], арақ [157,15], салъа [157,16], фасд [157,16], доҳис [157,16], сакта [157,17], истисқоӣ [157,59], истисқои зиқӣ [157,59], истисқои лаҳмӣ [157,59], зуком [157,69], фалаҷ [157,18], лаква [157,17], хафақон [157,18], бавосир [157,19], савдо [157,20], зуҷоҷӣ [157,20], сифт [157,22], саратон [157,151]: Сардард ва дарди гиҷгоҳ ё нимаи сар; саргиҷа; сарсом (миненгит); сакта; хоболудагӣ (сибот) - зилзадагӣ ва хирагӣ; **фалаҷ**; карахтӣ; ларзиш; лақва; ташаннуҷ; фаромӯшӣ; **саръ** (Epilepsy); кобус (бахтак); молихӯлё; зуком [157,17]. Омосҳои падидомада дар забон; гирифтагӣ ва омоси гулӯ; сурфа (сулфа); тангии нафас; омоси пардаҳои перомуни шуш ; омоси шуш; хилти сина ва берун андохтани он; сил;

хафақон (тапиши дил); шикамравиши хунӣ бо дард ва қай кардан; бадгуворишӣ; дардҳои шикамба; ҳиккак; шикамхорагӣ; дардҳои чигар; зардӣ; истисқо (сероб- ношудагӣ); дардҳои сипурз; қулинҷ; бешитиҳой; сахтии пешоб кардан; санг ва омоси падидамада дар гурда ва пешобдон [157,18].

3. Истилоҳоти ифодакунандаи номи гулу растаниҳо ва дарахтон, ки барои табобати бемориҳои гуногун истифода мегарданд: хулув [157,95], хилол [157,95], коҳу, ҳурфа [157,95], мозу [157,95], туфола [157,95], қилҷуҷа [157,97], садоб [157,98], тиҳол [157,99], раъша [157,132], рабв [157,132], лавзу -с-санавбар [157,132], ғубайро [157,132], лисон-ус-савр [157,162], қулбак [157,162], футур [157,162], турунҷ [157,163], харбақ [157,159], зарорех [157,157]: “Касе, ки мавизаки кӯҳӣ хӯрда бошад; касе, ки тарёк хӯрда бошад; касе, ки шавкарон хӯрда бошад; касе, ки решаи меҳргийёҳ (**ябруҳ**) чашида бошад; касе, ки ҷавзи **мосил** (тотура) хӯрда бошад; касе, ки банг нӯшида бошад; касе, ки оби гашизи тоза нӯшида бошад” [157,17].

4. Истилоҳоти ифодакунандаи номи ҷонварону ҳайвонот, ки дар илми тиб истифода мегарданд: шибис [157,16], ҷарор [157,16], азоя [157,17]: “Куллиёте перомуни дармони захрҳо ва газиши ҷондорони рез ва парҳез аз онҳо; неши морҳо; неши каждум; неши **каждуми зард** (ҷарор); неши ратил ва **шибис** (ҳазорпо) ва анкабут; неши занбури ваҳшӣ ва занбури асал ва мӯрчаи пардори захрӣ; неши **сусмор** (азоя) ва сусморак; он чи ҳашарот ва газандагони рез ва дарандагонро меронад ва онҳоро мекушад; гоз гирифтани сағҳое, ки ҳор нестанд ва дарандагон; паланг ва одамӣ; гоз гирифтани сағи ҳор; касе” [157,17].

Хулосаи боби 3. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ” маълум гардид, ки онҳо аз лиҳози баромади забонӣ ба чунин гурӯҳҳо тасниф мешаванд: аслий ва иқтибосӣ. Истилоҳоти аслий қисми

муҳим ва бобарори истилоҳоти тиббии асарро ташкил медиҳанд, ки ҳамчун истилоҳ имрӯз дар истеъмоланд.

Истилоҳоти иқтибосӣ дар асар зиёд ба мушоҳида расиданд. Истилоҳоти иқтибосии юнонӣ, ҳиндӣ ва арабӣ қорбаст гардидаанд, ки аз онҳо истилоҳҳои арабӣ серистеъмоланд.

ХУЛОСА

Закариёи Розӣ аз зумраи донишмандонест, ки барои меросбаронаш аз худ ёдгории арзишманде бо унвони “Тибби Мансурӣ” боқӣ мондааст. Ин шоҳасари донишманд барои омӯзиши бемориҳо, роҳу усулҳои табобат, гиёҳдармонӣ, муайян кардани мизочи одамон, тарзҳои тайёр намудани доруву давоҳо ва ғайра ба пизишкон маълумоти арзандаи илмӣ ва амалӣ медиҳад.

Аз таҳлилу баррасии “Тибби Мансурӣ” чунин бардошти илмӣ кардан мумкин аст:

1. “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ аз беҳтарин асарҳои тиббиест, ки дар он истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илми тиб фароҳам оварда шудаанд. Ин асар оид ба давраҳои ташаккул ва густариши истилоҳоти тиббии тоҷик дар осори хаттии асримиёнагӣ маълумот медиҳад.
2. Аз баррасии сарчашмаҳои ба соҳаи тиб бахшидаи осорҳои хаттии ниёгонамон маълум гардид, ки аз дастхатҳои наскҳои китоби муқаддаси зардуштиён- “Авесто” дар мавриди навҳои бемориҳо, номи бемориҳо, усулҳои табобат, гиёҳҳои давоӣ, роҳу усулҳои табобат дар маълумот гирифтани мумкин аст. Ин сарчашмаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки илми тиб дар Эронзамин таърихи тулонӣ дошта, мардуми тоҷик-форс дар ташаккули илми тибби амалӣ аз дигарон пешгом будааст.
3. Закариёи Розӣ дар қорбурди истилоҳоти аслий ва решагии забон аз тамоми имконоти дохилӣ истифода намудааст.
4. “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ аз дигар осори тиббӣ ба қуллӣ фарқ мекунад ва онро асари энциклопедӣ ном гузоштан мумкин аст. Зеро дар он дар баробари бемориҳо ва роҳу табобати онҳо, инчунин дигар, мизоч, қиёфа ҳолати рӯҳӣ, хусусияти ботинӣ ва зоҳирии одамон муайян карда шудаанд.

5. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ дар баробари истилоҳоти иқтибосии тоҷикӣ истилоҳоти иқтибосии юнонӣ ва ҳиндӣ ба кор бурда шудаанд, ки аз усулҳои таботати табибони ин миллатҳо, огоҳ будани ин донишмандонро арзёбӣ мекунад.
6. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ ҳангоми сохтани истилоҳоти тиббӣ тамоми имконоти калимасозӣ - калимасозии пешвандӣ, пасвандӣ, васлшавии калимаҳо истифода шуда, истилоҳоти тиббии аслии офарида шудааст.
7. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти сода қисми муҳим ва бобаркати истилоҳоти тиббиро ташкил медиҳанд, ки онҳо замина ва сарчашмаи истилоҳофарии забони адабии тоҷикӣ ба шмуор мераванд. Бештари истилоҳоти содаро номи узвҳо ва растаниҳо ташкил медиҳанд. Дар баробари истилоҳҳои содаи забони тоҷикӣ истилоҳҳои содаи забони арабӣ истифода гардидаанд.
8. Истилоҳоти иқтибосии юнонӣ чунон серистеъмоланд, ки ҳамчун ифодакунандаи номи бемориҳо, узвҳо, растаниҳо ва ғайраро Закариёи Розӣ ба кор бурдааст, ки имрӯз низ дар тиб истифода мешаванд.
9. Дар асари мавриди назар дар сохтани истилоҳоти тиббӣ аз ҳиссаҳои нутқ - исм, сифат, асосҳои феъл иштирок кардаанд. Пешвандҳо дар сохтани истилоҳоти тиббӣ каммаҳсул буда, ҷойгоҳии пасвандҳо дар ин вазифа намоёнтар аст.
10. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти мураккаби тобеъ нақши муҳим дошта, истилоҳоти ин навъро чунин қолабҳо ташкил медиҳанд: исм+исм, исм+сифат, исм+сифати феълӣ, сифат+ сифати феълӣ, сифат+феъл, сифат+исм, исм+асосҳои феъл.
11. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ истилоҳоти мураккаби пайваст каммаҳсул мебошанд. Дар асар як қатор истилоҳҳои тиббиро мушоҳида намудем, ки дар қолаби истилоҳсозии забони арабӣ сохта

шуда, бо қонуну қоидаҳои истилоҳозии забони тоҷикӣ мувофиқат намекунанд.

12. Дар “Тибби Мансурӣ”-и Закариёи Розӣ мавқеи асосӣ ва намоёнро истилоҳибораҳои тиббӣ ишғол мекунанд. Ин навъ истилоҳоти тиббиро аз рӯи вожаҳои таркибиашон ҷузъҳо ба дучузъа, сечузъа, чорҷузъа ва бисёрҷузъа гурӯҳбандӣ намудем. **Истилоҳибораҳои дучузъа:** *нори форсӣ (боди сурх), қорчи захрӣ (фитр ва кам), каботи бирён , балғами ширин , арнаби бахрӣ, харбақи сафед , нерӯи гарм, рағҳои нарм, одамҳои таҷзияпазир, орвораи забарин, лаби поин, лаби боло, ҳавои танаффусӣ, рӯдаҳои борик, орвораи боло, борвораи пойин, рӯдаи кӯр, ярқони сиёҳ, баҳақи сиёҳ, истисқои зиқӣ , истисқои лаҳмӣ , рағҳои нарина, дандонҳои нерӯманд, гадаҳои сахт (ханозир) чашмони обӣ; истилоҳибораҳои сечузъа: *луъоби тухми исфарза, бофти сафеди зудӣ , оби наринаи хом, бадбӯӣ будани пешоб , пӯсти перумуни нарина , таҳриқи ҷинсӣ кунд , шароби сиёҳи ноб , барномаи хӯрокии бемор , ранги сурхи мулоим , ранги чашми буз , ҳаракати чашмонаш кунд; истилоҳибораҳои чорҷузъа ё бисёрҷузъа:* *фарбеҳгун косаи сари кӯчактар, шодобкунандаи танафзоишидиҳандаи оби мардона, таровии ғайриодии арақи тан, равонкунандаи балғами сифта, обкунандаи гуддаҳои сахти гулӯ, равшанкунандаи тории чашим, равонкунандаи нерӯманди зардоб, широбаи дарахти санавбар, боди шикамравишии хунӣ (заҳир) ва ғ.**

13. Дар объекти таҳқиқи мо калимаҳои ҷудогонае мушоҳида гардиданд, ки дар сохтани истилоҳоти тиббӣ ҷойгоҳи хосеро ишғол мекунанд. Ҷунончи: бо вожаҳои беморӣ - 58 адад, дармон - 26 адад, дору - 20 адад, омос - 38 адад, дард - 33 адад, чарб 16 адад, нишона 84 адад, оmez 20 адад, таб - 18 адад, равған - 41 адад, афшуда - 41 адад, шароб - 32 адад, гул - 22 адад, барг - 22 адад, тухм - 48 адад, реша - 27 адад, об -

47 адад, *дандон* - 18 адад, *моҳича* - 18 адад, *муҳра* - 11 адад, *дастгоҳ*-
22 адад, *устухон* 16 адад истилоҳибораҳои тиббӣ сохта шудаанд.

14. Дар асари мавриди назар истилоҳоти мураккаби пасванддор мушоҳида гардиданд, ки дар забони тоҷикӣ маъмуланд. Дар сохтани чунин навъи истилоҳоти тиббӣ асосан пасванди муштарақвазифаи -ӣ серистеъмол аст.
15. Дар асари мавриди назар истилоҳоти мураккаби омехта мушоҳида гардиданд, ки каммаҳсул мебошанд: *зардҷӯба*, *широб*, *чиркоба*, *хуноба*, *обкомаҳо*, *морҷӯба*, *харзаҳра*, *нӯшоба*, *гармоба*.
16. Дар “Тибби Мансурӣ” истилоҳоти мураккабе ба мушоҳида расиданд, ки онҳо аз се ва ё зиёда ҷузъҳо таркиб ёфтаанд: *пеш+об+овар*, *гунди+бед+астар*, *дил+печ+овар*, *хуни+моҳ+она+овар*, *бод+ранг+бӯя*, *сар+дард+зо*, *кам+бод+овар+тар*, *дил+ошӯб+овар*, *хуш+бӯ+кун+анда*, *дил+ошӯб+кун+анда*, *дил+ошӯб+зо*, *хол+кӯби+шуда*, *фул+фул+мӯя*.
17. “Тиббӣ Мансурӣ “-и Закариёи Розӣ ҳамчун дастури таълимӣ метавонад дар баҳши фармакология истифода гардад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

1. Маводи диссертатсияро ҳамчун ба сифати сарчашма дар таҳияи дастурҳои таълимӣ-методӣ ва китобҳои дарсӣ дар бахшҳои филология, тиб, луғатнигорӣ, истилоҳсозӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад.

2. Натиҷаҳои кори диссертатсиониро метавон дар машғулиятҳои амалӣ аз фанни забони тоҷикӣ, махсусан, дар қисматҳои лексикология, истилоҳшиносӣ, этимология ва монанди инҳо ҳамчун маводи дарсӣ истифода бурдан мумкин аст.

3. Истифодаи маводи диссертатсия дар дарсҳои амалии забони тоҷикӣ барои мутахассисони соҳаи тиб аҳаммияти хосро касб мекунад.

4. Дар таълифи луғати истилоҳоти соҳавӣ, луғатҳои тиббии дузабона аз маводи рисола ҳамчун сарчашма истифода бурдан мумкин аст

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Адабиёти илмӣ бо забони тоҷикӣ:

1. Абумансури ибни Нух Ал- Бухорӣ “Ат-танвир” ба тасҳеҳ ба таълифи Саид Муҳаммади Козимии Имом. [Матн] /Бухорой Абумансӯ.-Техрон, 1343 ҳиҷрӣ.- С. 15;
2. Абуалӣ ибни Сино. Қонуни тиб [Матн] / Сино Абуалӣ.-Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклоедияи Советии Тоҷик. 1991.- 551 с.
3. Абумансури Муваффақ. Гиёҳнома. [157,Таҳияи матн, пешгуфтор, мулҳақот, луғот, тавзеҳот ва феҳрести номҳо аз Ю. Нуралиев ва Ҷ. Додалишоев] [Матн] /М. Абумансурӣ.-Душанбе: Ирфон,1980.-192 с.
4. Айнӣ, С. Шайхурраис Абуалӣ Сино. [Матн]/ С. Айнӣ. - Сталинобод, 1941.- 200 с.
5. Асоев, Ҷ.Х. Таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти анатомия [157,остеология] дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дисс.кан.наук.:..... / Ҷ.Х. Асоев.- Душанбе, 2023. -148 с.
6. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абӯалӣ Ибни Сино. [Матн] / Байзоев А. -Душанбе: Андалеб , 2016. -196с.
7. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос. [Матн] /Т. Бердиева. - Душанбе: Донигоҳи давлатии Тоҷикистон, 1991. - 128 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, Ҷилди 1. [157,Мант], 1985.- 358 с.

9. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Лексикология. Фонетика. -Душанбе: Ирфон, . Қисми 1. 1973.-450 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. [Матн].- “ Душанбе: Маориф, Қисми 2 (китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии), 1984. - 328 с.
11. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор/ Розӣ Закариё.- Душанбе: Адиб. 1989. -160 с.
- 12.Зехнӣ, Тӯрақул. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. [Матн] / Т. Зехнӣ. -Душанбе: Дониш, 1987.-156 с.
- 13.Калонова, М.Ҷ. Пажӯҳиши луғавӣ - маъноӣ ва сохтории вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XVI [157,дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Совачӣ]. [Матн] / М.Ҷ.Калонова. -Душанбе, 2024. -63 с.
14. Калонтаров, Я.И. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ [Матн] / Я.И. Калонтаров. - Душанбе: Ирфон, 1971. - 62 с.
- 15.Комилӣ, А. Зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ. Душанбе, Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик. 2016. - 64 с.
- 16.Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик./ М. Н.Қосимова. -Душанбе: ДМТ, 2003. -113 с.
- 17.Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик [асрҳои IX-X]. китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии. [Матн]/ М. Н. Қосимова.- Душанбе, Қ. 1, 2003. - 490 с.
18. Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ. [Матн] / М. Н. Қосимова - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2007. -171с.
19. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик [157,асрҳои IX-X] (китоби дарсӣ). Ҷ.1. [Матн] / М. Н. Қосимова.-Душанбе,2012.-568 с.
20. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Н. Қосимова.-Душанбе, ҷилди 2, 2016 - 490 с.

21. Лазар, Ж. Ду рисолаи тиббии асри Х дар форсии дарӣ [Матн] / Ж. Лазар // Шарқи сурх, № 10, 1958. - С. 129 -138.
22. Маводи конфренсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ зери унвони “Нақш ва аҳамияти осори Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ дар тамаддуни олами асримиёнагӣ ва муосир”. - Қӯрғонтеппа. 2016. -286 с.
23. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. [Матн] / Н. Маъсумӣ. -Душанбе: Адиб, Ҷ.2, 2005. - 349 с.
24. Маҳмуди Начмоботӣ. Таърихи тиб дар Эрони пеш аз ислом. [Матн] / Н. Начмоботӣ. - Техрон,1398.-1398 с.
25. Мирзо, Ҳасани Султон. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим» -и Абурайҳони Берунӣ. [Матн] / М.Ҳ. Султон.- Душанбе: Дониш, 2003. - 169 с.
26. Мирзо, Ҳасани Султон. Ташаккули истилоҳоти тиббии форсии тоҷикӣ. [Матн] / М.Ҳ. Султон // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон [157, маҷаллаи илмӣ].-Душанбе: №5,2007. - С.18-25.
27. Мирзо, Ҳасани Султон. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ / М.Ҳ. Султон.- Душанбе: Дониш, 2008. -334 с.
28. Мирзо, Ҳасани Султон. Мушкилоти илм ва истилоҳот. [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. - Душанбе. Дониш, 2015. -324 с.
29. Мирзо, Ҳасани Султон. Истилоҳиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ./ Мирзо Ҳасани Султон. -Душанбе: Эр-граф, 2019. - 196 с.
30. Муллоаҳмадов, М.М. “Қадимтарин рисолаи манзуми тиббӣ дар забони тоҷикӣ // Материалы III-ей научно-практической конференции “Новое в диагностике и лечении заболеваний человека. Совершенствование последипломного обучения”.- Душанбе. 1997. - С. 35.

- 31.Муҳаммадиев, М. Вожашиноси забони муосири тоҷик. [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе: Дониш, 1999. -247с.
- 32.Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Аҳмади Тусӣ. Аҷоибнома. [Матн] /Тусӣ Аҳмад ибни Муҳаммад. Аҷоиб-ул махлуқот ва ғароиб -ул мавҷудот. - Душанбе, Эр-граф, 2016. - 604 с.
- 33.Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / Назарзода С. -Душанбе: Бухоро, 2013.- 371 с.
34. Назаров, Т.А. Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ-олмонӣ. Дис.номзад. илм.:/ Т.А. Назаров.- Душанбе, 2022. - 154 с.
- 35.Ниёзӣ Ш. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар дабони тоҷикӣ./ Ш.Ниёзӣ // Изв Ан Тад ССР. Отдние обществ. Наук.- 1954.-№5.-С.147-153.
- 36.Низомова, С.Ф. Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ. Монография/ С.Ф. Низомова.- Душанбе: Матбаа, 2010.- 178 с.
37. Низомова, С. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ (дар асоси маводи насри бадеӣ ва публицистикаи Айнӣ)/С.Ф Низомова.- Душанбе: матбааи ҶДММ ”Мулквар”,2021. -145с.
38. Нуров, П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ. [Матн] / П.Г. Нуров. - Душанбе: Дониш, 2006. - 223 с.
- 39.Олимҷонов, М.О. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил / М.О. Олимҷонов.- Душанбе. 2022.- 385с.
40. Рауфов, Ҳ. «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ.Рауфов.- Душанбе: Дониш, 1973. -192 с.

41. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат - ҳастии миллат. Монография дар 2 китоб./ Эмомалӣ, Раҳмон. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ.- Душанбе: Эр-граф, 2016.- 516 с.
42. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат - ҳастии миллат. Монография/ Эмомалӣ, Раҳмон.-Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- 432 с.
43. Раҳматуллозода, С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) Монография/ Саҳидод, Раҳматуллозода. - Душанбе: МН “Дониш” 2019. - 153 с.
44. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1972.- 76 с.
45. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1972.- 92 с.
46. Рустамов, Ш. Исм. [Матн] / Ш. Рустамов.- Душанбе: Дониш, 1981.- 219 с.
47. Саидризо, Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. [Матн] / Саидризо Ализода, Самарқандӣ.- Самарқанд, 1926.-91 с.
48. Саймиддинов, Д. Истилоҳоти идории замони Сомониён [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Дониш, 1995. - 65 с.
49. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
50. Танзим ва корбурди истилоҳот дар забони тоҷикӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ (ш. Душанбе, 1 октябри соли 2013) [Матн]. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 128 с.
51. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Қ. Тоҳирова. - Душанбе: Дониш, 1967. - 80 с.
52. Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Истилоҳоти тиббии пешобшиносӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Қ.Ш. Тӯраҳасанов . - Душанбе, 2005.- 107с.
53. Хоркашев, С. Р. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. [Матн] / С. Р. Хоркашев. -Душанбе: Маориф, 2014. - 106 с.

54. Ҳайтова, Ш.И. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ [Матн] / Ш. И. Ҳайтова. - Душанбе: Дониш, 2013. -223 с.
55. Ҳасанзода, А. Қойвожаҳои қаламрави Сомониён (маҷмӯи мақолаҳо) [Матн] / А. Ҳасанзода. - Хучанд: Нури маърифат, 2018. - 560 с.
56. Ҳоҷаев, Д. Ташаккул ва таҳаввули забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Ҳоҷаев.-Душанбе: Шӯҷойиён, 1998.- 150 с.
57. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IX-X то ибтидои асри XX) [Матн] / С. Ҳалимов.- Душанбе: ҶДММ: Суфра, 2022.-596 с.
58. Ҳусанбоев, Н. А. Истилоҳоти тиббии осори Ҳомид Зоҳидов (ҷанбаи лингвистӣ). дисс.ном.илми фил...: / Н. А.Ҳусанбоев.- Хучанд, 2023. -176 с.
59. Ҷаъфаров, М. Тарзи истифодаи мафҳуми ранг дар як асари тиббӣ / М. Ҷаъфаров // Забоншиносии тоҷик. -Душанбе, 1980.- С. 77-81.
60. Ҷумъаев, М. Имконоти калмасозии иқтибосоти арабӣ дар “Нафӯҳот-ул-унс” ва “Баҳористон”-и Абдураҳмони Ҷомӣ. / М. Ҷумъаев.- Душанбе: Матбаа, 2022. -160 с.
61. Шакурӣ, М. Забони миллӣ ва ҷаҳонгарой/ М.Шакурӣ.- Душанбе: ҶДММ “Шӯҷойиён” 2010. -219 с.
62. Шаропов, Н.О. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ / Н.О. Шаропов. - Душанбе: Дониш, 1970.- 191с.
63. Шафоатов, А. Истилоҳоти соҳаи варзиш дар забони тоҷикӣ [Матн] / А. Шафоатов.- Душанбе, 2012. -141 с.
64. Шокиров, Т. Гиёҳвожаҳои забони тоҷикӣ ва вижагиҳои луғавию сохтории онҳо. [Матн] / Т. Шокиров // Забон рӯкни тоат (Маҷаллаи илмӣ). Китоби №11., 2018.- 174 с.

65. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. [Матн] / М. Шукуров.- Душанбе: Ирфон, 1985. - 368 с.
66. Юсуфов, А. И. Истилоҳоти тиббии иқтибосӣ дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб»-и Ахвайни Бухорой/ А. И. Юсуфов. - Душанбе: Деваштич, 2003.-55с.
67. Юсуфов, А. И.«Ал-абния ан-ҳақоиқ-ул-адвия» куҳантарин матни гиёҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ. Монография / А. И.Юсуфов.- Душанбе: Ирфон, 2008. - 212 с.
- 68.Энциклопедияи советии тоҷик. - Душанбе, 1981. - 640 с.

2. Адабиёти илмӣ бо забони рӯсӣ:

69. Абаев, В. И. О родовых отношениях и терминах родства у осетин / В. И. Абаев // Энгельс и языкознание [157,сб. статей]. [Текст] - М.: Наука, 1972.- С.157-242.
70. Абдилбаев, Манас. Целостная медицина /Абдилбаев Манас // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмилалӣ зери унвони “Нақш ва аҳамияти осори Абубақр Муҳаммад Закариёи Розӣ дар тамаддуни олами асримиёнагӣ ва муосир”. Қўрғонтеппа. 2016. - С. 25-26.
71. Абрамова, Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития (на материале русского языка) [Текст] / Г. А. Абрамова. - М.: Краснодар : Изд-во КГУ, 2003. - 241 с.
72. Азизова, М.Х. Функционирование медицинских терминов в таджикском и английском языках (на материале названий болезней) [Текст] / М.Х. Азизова. Дисс. канд. фил.наук. - Душанбе, 2016. - 162
- 73.Акаева, Э. В. Коммуникативные стратегии профессионального медицинского дискурса : [Текст] / Э. В. Акаева.- Омск, 2007. - 19 с.
74. Аллафи, Л. М. Когнитивный анализ стоматологической терминологии (на материале терминов ортодонтии в русском и

- английском языках). [Текст] /Л. М. Аллафи. -М.: Нальчик, 2004. - 164 с.
75. Амонова, Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках. [Текст] / Ф. Р. Амонова. -Душанбе: ТГУ, 1982. -55с.
76. Антонова, Н. Ю. Коммуникативная точность специального текста (на материале инструкций по применению лекарственных препаратов) [Текст] / Н. Ю. Антонова. - Волгоград, 2011.- 25 с.
77. Актияров, В.А. Латинская терминология некоторых паталогических процессов. [Текст] /В. А. Бактияров. - Кемерово. 1969. -310 с.
78. Аноятшоев, С.М. Этнолингвистический анализ лексики лекарственных растений языков Бадахшанского ареала. Афтореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / С.М. Аноятшоев. - Душанбе, 2021. - 20 с.
79. Бархударов, С.Г. О значении и задачах научных исследований области терминологии [Текст] / С.Г. Бархударов // лингвистические проблемы научно-технической терминологии. - М., 1970. - С.7-10.
80. Гончаренко, Н. В. Суггестивные характеристики медицинского дискурса: афтореф.канд.дис.фил.наук.: / Н. В. Гончаренко.- Волгоград, 2007.-23 с.
81. Гущина, Л. Н. Сравнительно-сопоставительный анализ медицинских терминов в области онкологии в русском и английском языках: [Текст] / Л. Н. Гущина. -М., 2004. - 158 с.
82. Даниленко, В.П. Русская терминология. [Текст] / В.П. Даниленко.- М.: Наука,1977. - 148 с.
83. Даниленко, В. П. Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии. Современные проблемы

- русской терминологии : сб. ст. [Текст] /В. П. Даниленко.-М.: Наука, 1986. - С. 5-23.
84. Загрекова, Е.Н. Истоки и развитие российской медицинской терминологии [Текст] / Е. Н. Загрекова. - Саратов, 2008, -198 с.
85. Ельцова, Л.Ф. Концепты пространства в медицинской терминологии : [Текст] / Л.Ф. Ельцова.- Рязань, 2000. - 198с.
86. Казарина, С. Г. Валентностные характеристики терминов глаголов подязыка медицина. [Текст] / С. Г. Казарина. - Днепропетровск, 1991.-16 с.
87. Касимов, О. Х. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. [Текст] / О. Касимов.-Душанбе, 2006. - 186с.
88. Кузькин, Н.П. К вопросу о сущности термина [Текст] / Н.П. Кузькин // Вестник ЛГУ. Серия история, языка и литературы. Вып. 4. - Л., 1962. - С. 134-146.
89. Кумахов, М. А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования. [Текст] / М. А. Кумахов . -М.: Вопр. Языкознания, 1963.-№ 6. - С 107-103
90. Лившиц, В. А., Смирнова Л. П. Язык «Донишнома» и роль Ибн Сины в развитии персидско-таджикской научной терминологии // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Ч. 111. [Текст] / В. А. Лившиц, Л. П. Смирнова. -М., 1981. - С.115-151.
91. Лос, М. В. Термины медицинской вирусологии и генетики вирусов [Текст] / М. В. Лос. - Ташкент: Изд-во. Медицина АН Узб. СССР. ,1969. - 76 с.
92. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. [Текст] / Д. С. Лотте.- М: Издательство АН СССР, 1961. -160 с.

93. Лотте, Д. С. Основные принципы построения научно-технической терминологии в науке и технике. [Текст] / Д. С. Лотте. - М.: Наука, 1969. - 200 с.
94. Маджиева, С. И. Медицинские терминосистемы: становление, развитие, функционирование. [Текст] / С. И. Маджиева. - Волгоград, 2012, -357 с.
95. Малыгина, Е.Н. Характеристика эвфемизмов медицинской речи в художественных текстах русской литературы XIX-XX вв. / Е.Н. Малыгина - vestnik-samgu.samsu.ru>.
96. Мишланова, С. Л. Термин в медицинском дискурсе (образование, функционирование, развитие): дис...д-ра филол. наук:.... / С. Л. Мишланова. - М., 2003. - 392 с.
97. Новодранова, В.Ф. Латинские основы медицинской терминологии: именное словообразование. автореф. канд. фил. наук: / В. Ф. Новодранова.-Москва, 1990. -49 с.
98. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки.- М.: Наука, 1982. - 544 с.
99. Пейсиков, Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. / Л.С. Пейсиков.- М.: Изд-во МГУ, 1973. - 200 с.
100. Пейсиков, Л. С. Вопросы синтаксиса персидского языка / Л.С. Пейсиков.- М.: Изд-во МГУ, 1975. -134 с.
101. Расторгуева, В.С. Изучение таджикского языка в СССР. / В.С. Расторгуева // Очерки по истории изучения иранских языков. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С.33-67.
102. Реформатский, А.А. Вопросы терминологии : материалы всесоюз, терминолог. Совещ. /А.А. Реффоратский.- Москва, 1961. - С. 46-54 с.

103. Реффоратский, А.А. Термин как член лексической система языка / А.А. Реффоратский // Проблемыктурной лингвистики.- М., 1968. - С. 103-125.
104. Трафименкова, Т.А. Терминология болезней как объект ономазиологического, семантико-парадигматического и лексикографического исследования /Т.А. Трафименко.- Брянск, 2008. - 401 с.
105. Троимова, Н.А. Особенности освоения заимствованной латинской лексики в отраслевой на материале русской, английской и немецкой терминологии / Н.А. Троимова.- Саратов, 2004.-209 с.
106. Хайдарова, Д. А. Особенности медицинской терминалогии в таджикском и английском языках: дис. кан. филол. наук:..../ Хайдарова Д. А. - Душанбе, 2007.-139 с.
107. Юсуф, Исҳоқӣ, Яъқуб, Тоҷиев. Таърихи мухтасари тибби тоҷик. / Исҳоқӣ Юсуф, Тоҷиев Яъқуб.- Душанбе, ДДТТ, 1993, - 128 с.
108. Юсупов А. И. Истилоҳоти тиббии «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб»-и Аҳавайнии Бухорӣ [Матн] / А. И.Юсупов. -Душанбе, 2004. - 168

3.Мақолаҳо:

109. Абдуллоев, Н.Ш. Оид ба масъалаи ташаккули истилоҳоти астрономии забони тоҷикӣ / Н.Ш Абдуллоев //Известия АН Тадж. ССР, отд. Физико- математических и геологоимических наук. Душанбе, 1977, №4. - С. 29-34.

110. Ахмедова, У. Аффиксҳои муштаракввазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони адабӣ / У. Ахмедова // Мактаби советӣ.- Душанбе, 1970.-№ 9.- С.18-21.
111. Лазар, Ж. Ду рисолаи тиббии асри X дар форсии дарӣ / Ж.Лазар // Шарқи сурх. 1958. - С. 129-138
112. Мирзо, Ҳасани Султон.Ташаккули истилоҳоти тиббии форсии тоҷикӣ / Султон Мирзо Ҳасан // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), №5. - Душанбе, 2007. - С. 18-25.
113. Танзим ва корбурди истилоҳот дар забони давлатӣ. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ.- Душанбе, Ирфон, 2014.- 128 с.
114. Ҳусанбоев, Н. А. Хусусиятҳои истилоҳоти ҷунонӣ дар «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомидҷон Зоҳидов / Н. А. Ҳусанбоев //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, № 6 [157,83], Душанбе, 2019. -С. 88-89. ISSN 2219-5408.
115. Ҷумъаев М. Баъзе мушкилоти истилоҳ дар шароити имрӯзаи ташаккули забони тоҷикӣ/// Конференсияи байналмилалӣ имми-амалӣ (6-умин солона), МТТ «ДДТТ ба номи Абуали ибни Сино» , 1-декабри соли 2024, -С. 579-580.
116. Шодиматова, М.К. Расули ва рушди луғатнигорӣ соҳавӣ / М.К. Шодиматова // Конференсияи байналмилалӣ имми-амалӣ (6-умин солона), МТТ «ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино» ,бахшида ба «Солҳои рушди деҳот , сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ», 27-ноябри соли 2020, ҷ. -С. 579-580.
117. Шодиматова, М.К. Таърихи тибби форсу тоҷик ва ташаккули истилоҳоти илмӣ дар замони муосир / М.К. Шодиматова //

Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, №2 [157,271],
Душанбе, 2023.-С.325 -330.

118. Шодиматова, М.К. Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ ва рушди он дар замони муосир [Матн] / М.К.Шодиматова // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии (III-солона) МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Данғара: ДДТХ, 16 декабри соли 2022). -Данғара, 2022 .- С 488-489.
119. А. И. Юсупов, М. К . Шодиматова, Г. А. Суфиева “Тартиби омӯхтани илми тиб аз нигоҳи Унсурулмаолии Кайковус// Конференсияи байналмилаллии имми-амалӣ МДТ «ДДТТ ба номи Абуали ибни Сино» , 27-ноябри соли 2024, ҷ. -С. 102-107.
120. Юсуфов, А.И. . Аз таърихи нигоҳишот ва истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ. [Матн] / А.И.Юсуфов // Авҷи Зухал. Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон, №1, Душанбе, 2010.- С.70-75.
121. Юсуфов, А.И.. Донишнома дар илми пизишкӣ. [Матн]/ А.И.Юсуфов // Авҷи Зухал. Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон, №2, Душанбе, 2011. - С.72-77.
122. Юсуфов, А.И.. “Баъзе хусусиятҳои истилоҳифарӣ дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ” // Авҷи Зухал. Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон, №2, Душанбе, 2014.-С.72-77.

4.Фарҳангномаҳо:

123. Астраускас, В. И. Словарь медицинских терминов на латинском, литовском и русском языках /В. Астраускас.- Вильнюс,1980. -201 с.

124. Бобомуродов, М., Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик. / М. Бобомуродов, А. Муминов. -Душанбе, 1983. -112 с.
125. Брейтман, М.Я. Словарь клинической терминологии / Брейтман М. Я. - М.: Издательство Практическая Медицина. 1926. - 1342 С.
126. Вольфсон, С. И. Латино-русский медицинский словарь / С. Вольфсон. - Медгиз, 1957. - 180 с.
127. Галинова, Н.И., Фомина А.А. Лотинско-русский словарь. Учебное пособие для студентов биологов / Н.И. Галинова, А.А. Фомина.-Екатеренбург, 2014,-186 с.
128. Деххудо, Али Акбар. Луғатномаи Деххудо / Али Акбар Доххудо, ҷ.10.Техрон, 1379.- 144475 то 16125.
129. Зоҳидов,Ҳ. Хазиная тибби қадим / Ҳ. Зоҳидов.-Душанбе: Ирфон,1990. - 624 с.
130. Зоҳидов, Ҳ. Канзи шифо/ Ҳ Зоҳидов.- Душанбе, Ирфон, 1991. - 720 с.
131. Имомов, А. Фарҳанги беназир / А. Имомов, китоби 1. - Душанбе, 2013.- 134 с.
132. Капранов, В.А. «Луғати фурс» Асадии Туси и его место в таджикской (фарси) лексикографии / В.А. Карпанов.- Душанбе: Дониш, 1964.-213с.
133. Кошонӣ М.О. Фарҳанги решаҳои ҳиндуаврупоӣ забони форсӣ [Матн] /М.О. Кошонӣ. - Исфаҳон: Донишгоҳи Исфаҳон, 1384. - 552 с.
134. Курбон, У. А. Воҷаномаи тиббӣ. Энциклопедияи миллии тоҷик / У. А. Қурбон, Душанбе,2014, ҷ.1. - 808 с.
135. Курбон, У.А. Воҷаномаи тиббӣ. Энциклопедияи миллии тоҷик/ У. А. Курбон.- Душанбе: 2014, ҷ.1.- 808 с., ҷ. 2 - 816 с.

136. Қурбонов, У. А., Юсупов А.И. Истилоҳоти тиббӣ / У. А. Қурбонов, А.И. Юсупов. -Душанбе: Ҳикмат, 2012. - 47 с.
137. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин.Муҳаммад, қ.1.-Душанбе: Адиб,1987.- 480 с.
138. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин.Муҳаммад, қ. 2.-Душанбе: Адиб, 1988.- 416 с.
139. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин.Муҳаммад, қ.3.-Душанбе: Адиб,1989.- 304 с.
140. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ / Бурҳон Муҳаммадхусайн, қ. 1. - Душанбе: Адиб, 1993. - 435 с.
141. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ / Бурҳон Муҳаммадхусайн, қ. 2. - Душанбе: Адиб, 2007. - 435 с.
142. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов.- Душанбе: ЭСТ, қ.1, 1973. - 468 с.
143. Расулов, М. Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов.- Душанбе: ЭСТ, Қ. 2. 1982. - 464 с.
144. Расулов, М. Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов.- Душанбе: ЭСТ, 1982, қ.3. - 416 с.
145. Расулов, М. Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов.- Душанбе: ЭСТ,1986, қ.4. - 488 с.
146. Рауфов, Ҳ. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ.Рауфов.- Душанбе: Дониш, 1973. - 192 с.
147. Сулаймонов С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ/ С. Сулаймонӣ. Иборат аз ду ҷилд. қ.1. Душанбе: ЭР-граф, 2004. -1046 с.
148. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қ.1.- М.: Советская энциклопедия, 1969.- 951 с.
149. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қ. 2. - М.: Советская энциклопедия, 1969.- 996 с.

150. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. - Душанбе, Ҷ. 1., 2008. -950 с.

151. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. - Душанбе, Ҷ. 2., 2008. -946 с.

152. Фарҳанги тибби ниёгон. - Душанбе, 2016. -776 с.

153. Фарҳанги тибби ниёгон. - Душанбе, 2016. -774 с.

154. Ҳасан, Амид. Фарҳанги Амид (Фарҳанги муфассал ва мусаввар. Форсӣ ба форсӣ / Ҳасан Амид.- Техрон: Амир Акбар, 1342.- 1144 с.

155. Энциклопедияи мухтасари тиб. ҷилди 1-5. Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. - 504 с.

5. Сарчашмаҳо :

157. Абубакр, Муҳаммад Закариёи Розӣ. Тибби Мансурӣ/ Розӣ Закариёи Абубакр Муҳаммад.- Душанбе: Дониш. 2016. - 449 с.